T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SERBEST BÖLGELERİN EKONOMİYE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Goshgar MAMMADOV
2501191290

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Demet ÇAK

İstanbul-2023

ÖZ

SERBEST BÖLGELERİN EKONOMİYE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

GOSHGAR MAMMADOV

Bu çalışmada Serbest Bölgelerin ülke ekonomileri üzerine etkileri incelenmektedir. Araştırma, serbest bölgelerin oluşumu, tarihi, onların farklı türleri, avantajları ve dezavantajları ve günümüzde olan gelişimi ve ayrı ayrı ülkelerde oluşturulan bölgelerin sayısı ile ilgili detaylı bilgiler ilk bölümde yer almaktadır.

Serbest Bölgeler, günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli ekonomik politika araçlarından biri olarak düşünülmektedir. Serbest Bölgeler ev sahibi ülkenin diğer bölgelerinden farklı olarak faaliyet gösteren yabancı ve yerli şirketlere vergi muafiyetleri, bürokrasi, gümrük prosedürleri gibi önemli avantajlar sağlamaktadır. Asırlardan beri çeşitli isimlerle uygulanan serbest bölge politikalarının daha çok ticaret ve transit amacıyla kurulmuş olduğu bilinmektedir. Lakin günümüzde serbest bölgeler daha çok üretim ve sanayi gelişimini sağlamak için oluşturulur hale gelmiştir. Bu bölgeler yalnızca bu alanlarda işlem yapan yabancı ekonomik bireyler için değil aynı zamanda ev sahibi ülke ekonomisi içinde önemli avantajlar sağlamaktadır. Yabancı yatırımcıların ülkeye gelmesi, ülkenin milli ekonomisinin gelişmi açısından geri kalan bölgelerde işlemler yapması ve bu bölgelerin ekonomik kalkınmasında, istihdamın sağlanmasında, döviz akışında, yeni farklı teknolojinin bu bölgelerde uygulanmasında önemli paya sahip olmaktadır. Kaynağı daha çok gelişmekte olan ülkelerde ve özellikle Asya ülkelerinde olan serbest bölge ekonomik politikasının birçok ülkede uygulanmasına ilişkin analizler ikinci bölümde tartışılmaktadır.

Türkiye ekonomisi genel hatları ile incelendikten sonra, serbest bölgelerin Türkiye ekonomisi için faydaları, bu bölgelerde işlem yapan yerli ve yabancı firmalar için Türkiye devletinin uyguladığı vergi muafiyetleri teorik incelemeler, serbest bölgelerin ülkenin genel toplam ticaretine, genel istihdamına katkıları istatistiksel veriler, ayrıca Kovid-19 salgının da bu bölgelerin gelişiminin

değerlendirilmesine ilişkin literatür incelemesi, bu bölgelerin avantaj, dezavantaj, gelecek fırsatlar ve risk oluşturacak tehditlere dair farklı yazarlar tarafından yapılmış olan analizler üçüncü bölümde ele alınmaktadır

Anahtar Kelimeler: Serbest Bölgeler, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Serbest Ticaret, Türkiye Ekonomisi, Kovid-19.

ABSTRACT

THE EFFECT OF FREE ZONES ON THE ECONOMY: THE CASE OF TURKEY

GOSHGAR MAMMADOV

This thesis examines the effects of Free Zones on national economies. Detailed information about the research, the formation of Free Zones, their history, their different types, advantages and disadvantages and their current development and the number of zones which created in parts of the World regions are written in the first part.

Free Zones (also known as Special Economic Zones) are being turned into one of the most important policy tools of many countries today. These areas provide significant advantages to both foreign companies and domestic companies operating differently from other areas of the host country. These companies, which benefit from tax exemptions completely or partially, also carry out many economic transactions independently of bureaucratic obstacles. These policies, which have been applied under various names for centuries, are formed mostly for trade and transit purposes, and these areas are changing shape today to provide more production and industrial development. These regions not only provide benefits for foreign economic individuals, but also provide significant advantages for the host country's economy.

The arrival of foreign investors in the country and their transactions in the economically remaining regions of the country have an important role in the economic development of these regions, providing employment, foreign exchange flow and the application of new different technologies in these regions. In addition, it examines the types of Free Zones in individual countries, their share in unemployment, economic growth, and their contribution to domestic economies in a number of regions. Analysis of the application of this special economic policy tool, which originates mostly in developing countries, especially in Asian countries, in

many countries and regions is discussed in the second part. In the third part, after examining the general view of the Turkish economy, the benefits of these regions for the Turkish economy, the tax exemptions applied by the Turkish state for the companies operating in these regions, the trade and employment of these regions in terms of the country's trade and employment were examined based on statistical data with graphics and tables. In addition, the evaluation of the development of these regions in the Covid-19 epidemic and the contribution of the newly established regions to the economy in the next few years are also examined.

Keywords: Free Zones, Employment, Foreign Direct Investments, Free Trade, Turkish Economy, Covid-19.

ÖNSÖZ

Dünya'da gerçekleşen değişiklikler kapsamında genel dünya ekonomisinde ve ülkelerin ulusal ekonomilerinde de çeşitli değişiklikler yaşanmaktadır. Ekonomik egemenlik bir ülkenin bağımsızlığının en ilkel şartı olduğu ve ülkelerin ekonomilerinde gelişim sağlamak için farklı ekonomik politikaları uyguladıkları bilinmektedir. Bu çalışmada, söz konusu politikalar arasında yer alan serbest bölgeler politikası ve uygulamaları ele alınmaktadır.

Bu hususta beni motive eden, her daim desteklerini sağlayan bazı özel kişilere teşekkürümü sunmak istiyorum. Onlardan biri ve hatta en çok destekleyen, gereken araştırmaları yapmam için bana doğru veri kaynaklarını öneren, her zaman çok samimi bir biçimde değerli düşüncelerini paylaşan, araştırmanın başından sonuna kadar her sorumu çok detaylı şekilde cevaplayan çok değerli tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Demet Çak'tır. Tez yazım aşamasında doğru yolda çalışmamı sağlayan Demet hocama teşekkürlerimi sunuyorum. Onun araştırma yöntemleri ve ekonomi bilgisi bu tezin doğru biçimde sonlandırılmasına çok yardımcı oldu.

Ayrıca ailemin desteğini de özel olarak vurgulamak istiyorum. Özellikle Kovid-19 salgının yayıldığı dönemlerde araştırmama odaklanmak ve araştırma yapmak için maddi ve manevi yardımlarını hiçbir zaman esirgemediler. Özellikle bu hususta ablama ve babama teşekkür ediyorum. İstanbul'da yaşadığım süreçte bana destek olan ev arkadaşlarıma da gereken şartları sağladıkları için teşekkür ediyorum.

Goshgar Mammadov

İSTANBUL-2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ ii
ABSTRACT iiv
ÖNSÖZ vi
İÇİNDEKİLER vii
GRAFİKLER LİSTESİ xi
TABLOLAR LİSTESİ xii
ŞEKİLLER LİSTESİ xiii
KISALTMALAR LİSTESİ xiv
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

SERBEST BÖLGELER KAVRAMI

1.1. Serbest Bölge Kavramı,Terminolojisi ve Özellikleri 4
1.2. Dünya'da Serbest Bölgelerin Tarihsel Gelişimi 8
1.3. Serbest Bölgelerin Kuruluş Amaçları ve İşlevi 11
1.4. Serbest Bölgelerin Çeşitleri 11
1.4.1. Serbest Ticaret Bölgesi 13
1.4.1.1. Serbest Limanlar 13
1.4.1.2. Dış Ticaret Bölgesi 14
1.4.2. Serbest Üretim Bölgesi 15
1.4.2.1. İhracat Bölgesi 15
1.4.2.2. Yatırım Bölgeleri 16
1.4.2.3. İkiz Fabrikalar 17
1.4.2.4. Özel Ekonomik Bölge 17
1.4.3. Serbest Finansal Bölgeler 18
1.4.3.1. Serbest Bankacılık Bölgesi (Kıyı Bankacılığı) 18
1.4.3.2. Serbest Sigortacılık Bölgesi 18
1.4.4. Serbest Tüketim Bölgesi 18
1.4.4.1. Gümrüksüz Satış Mağazaları 19
1.4.4.2. Serbest Çevre 19

1.4.4.3. Serbest İthalat Bölgesi 20
1.4.4.4. Serbest Şehir 20
1.4.5. Transit Bölge 20
1.4.6. Antrepo (Bonden Warehouse) 20
1.4.7. Teknoloji Serbest Bölgesi (Technology Free Zone) 21
1.5. Serbest Bölgelerde Yeni Eğilimler 21
1.6. Serbest Bölgelerde Emeğin Konumu 23

İKİNCİ BÖLÜM

SERBEST BÖLGELERİN EKONOMİYE ETKİSİ

2.1. Serbest Bölgelerin Kurulmasının Ekonomik Sebepleri 26
2.2. Serbest Bölge Uygulamalarının Ülke Ekonomisi Üzerindeki Etkisi 26
2.2.1. Serbest Bölgelerin Ekonomiye Olumlu Etkileri 27
2.2.1.1. İstihdam Etkisi 29
2.2.1.2. Döviz Arttırıcı Etki 29
2.2.1.3. İhracata Olumlu Etki 30
2.2.1.4. Dış Ticaret Açığına Etkileri 30
2.2.1.5. Küresel Sermaye Girişine Olumlu Etki 30
2.2.2. Serbest Bölgelerin Olumsuz Etkileri 31
2.2.2.1.Vergi Kaybı 32
2.2.2.2. İthalat Baskısı 33
2.2.2.3. Yasadışı Faaliyetlerde Artış Riski ve Kaçakçılık 34
2.2.2.4. Yerli Firmalarla Rekabet 34
2.2.2.5. Yatırımların Olumsuz Dağılması 35
2.2.2.6. Tekelleşme Etkisi 35
2.2.2.7. Çevre Kirliliği 36
2.2.2.8. Sosyal Yapının Bozulması ve Ücret Adaletsizliği 36
2.3. Serbest Bölgelerin Girişimcilere Faydaları 36
2.4. Serbest Bölge Geliştirmenin Küresel Uygulamaları: Başarının Anahtarları 37
2.5. Dünyadaki Önemli Serbest Bölge Uygulamaları ve Dünya Tecrübesi 38
2.5.1. Afrika Kıtasında Serbest Bölgeler 39
2.5.2. Avrupa Serbest Bölgeleri 43
2.5.3. Amerika'da Serbest Bölgeler 46

2.5.4.Asya'da Serbest Bölgeler 48
2.5.4.1. Kore'de Serbest Bölgelerinin Amaçları ve Teşvikleri 49
2.5.4.2. Çin'de Serbest Bölgeleri 51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SERBEST BÖLGELERDE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

3.1. Türkiye Ekonomik Dönüşümüne Genel Bakış 58
3.1.1. Türkiye Ekonomisi 1923-2000 58
3.1.2. Türkiye Ekonomisi 2000-2022 62
3.2. Türkiye'de Serbest Bölgeler 66
3.2.1. Türkiye'de Serbest Bölge Kurulma Nedenleri ve Tarihi 66
3.2.2. Türkiye'de Kurulan Serbest Bölgelerin Sunduğu Avantajlar 69
3.3. Türkiye'de Serbest Bölgelerin Ekonomiye Katkısı 70
3.3.1. Türkiye'de Serbest Bölgelerin Ticaretteki Rolü 70
3.3.2. Türkiye'de Serbest Bölge Ticaretinin Ülkeler ve Mallara Göre Dağlımı 73
3.3.3. Türkiye'de Serbest Bölgelerin İstidama Katkısı 75
3.3.4. Türkiye'de Kurulan Serbest Bölgeler 75
3.3.4.1.Mersin Serbest Bölgesi 76
3.3.4.2. Antalya Serbest Bölgesi 77
3.3.4.3. Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi 78
3.3.4.4. Ege Serbest Bölgesi 79
3.3.4.5. İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi (Atatürk Hava Limanı) 79
3.3.4.6. İstanbul Trakya Serbest Bölgesi 79
3.3.4.7. Trabzon Serbest Bölgesi 80
3.3.4.8. İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi 80
3.3.4.9. Samsun Serbest Bölgesi 80
3.3.4.10. Avrupa Serbest Bölgesi 80
3.3.4.11. Rize Serbest Bölgesi 81
3.3.4.12. İzmir Serbest Bölgesi 81
3.3.4.13. Kayseri Serbest Bölgesi 81
3.3.4.14. Gaziantep Serbest Bölgesi 82
3.3.4.15. Kocaeli Serbest Bölgesi 82
3.3.4.16. Denizli Serbest Bölgesi 82

3.3.4.17. TUBİTAK MAM Teknoloji Serbest Bölgesi 82
3.3.4.18. Bursa Serbest Bölgesi 83
3.4. Kovid-19 Salgın Döneminde Serbest Bölgelerin Gelişimi 83
3.5. Yeni Nesil Serbest Bölge Uygulaması 87
3.6. Türkiye Serbest Bölgelerinin Litaratür İncelemesi 88
SONUÇ 96
KAYNAKÇA 100

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1. Dünyada Serbest Bölgelerin Gelişim Süreci 10
Grafik 2.1. Serbest Bölgelerin Coğrafya üzre Yayılımı (%).....39
Grafik 2.2. Afrika'da En Çok Serbest Bölgelere Sahip Ülkeler-2019..... 40
Grafik 2.3. Afrika'da Yaratılan Iş Sayısına Göre Serbest Bölgelerin Payı..... 41
Grafik 2.4. Asya'da Ülkeler Bazında Serbest Bölge Dağlımı 49
Grafik 2.5. Çin Ekonomisinin Dünya Ekonomisindeki Yeri (1950 ve 2020)..... 52
Grafik 2.6 . Çin'in Dış Ticaret Göstergeleri 56
Grafik 3.1. Yönü İtibarıyla Toplam Ticaret Hacmi (Bin $).....72
Grafik 3.2. Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Sektörlere Göre Dağılımı (Bin $).... 74
Grafik 3.3. Türkiye'de Serbest Bölgelerde İstihdam 75
Grafik 3.4. Adana Serbest Bölgesinde Ticaretin Sektörlere Göre Dağılımı, 2021 78
Grafik 3.5. Serbest Bölgelerde Kovid-19 Döneminde Yıllık Ticaret Hacmi..... 85
Grafik 3.6. Kovid-19 Salgını Döneminde Serbest Bölgelerde İstihdam..... 86

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Dünyada Kurulan Serbest Bölgelerin Sayısı-2021 6
Tablo 2.1. Serbest Bölegelerin Doğrudan ve Dolayı Etkileri.....28
Tablo 2.2. Seçilen Afrika Ülkelerindeki Ulusal Serbest Bölgelerin İstihdama Katkısı 42
Tablo 2.3. Avrupa'da Serbest Ticaret Bölgeleri 45
Tablo 2.4. Kore'de Serbest Bölgelerin Gelişimi ve Kuruldukları Alanlar 50
Tablo 3.1. Enflasyon Oranları, Kişi Başına Düşen GSMH ve Büyüme Oranları.....61
Tablo 3.2. Türkiye Ekonomisinin Makroekonomik Görünümü (2002-2009) 63
Tablo 3.3. 2010-2021 Yıllar Arasında Türkiye Ekonomisi 65
Tablo 3.4. 2016-2021 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticareti (Bin $)..... 71
Tablo 3.5. Türkiye'de Kurulan Serbest Bölgeler 76
Tablo 3.6. Türkiye'nin Makroekonomik Görünümü (2017-2019) 84
Tablo 3.7 . Türkiye'de Serbest Bölgelerin Türkiye Ekonomisine Katkılarına dair SWOT Matrisi..... 89

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Çin Serbest Ticaret Bölgelerinin Dağılımı 55
Şekil 3.1. Türkiye'de Serbest Bölgeler Haritası.....68
Şekil 3.2. Türkiye'de Serbest Bölgelerin Toplam Dış Ticaretteki Payı..... 71
Şekil 3.3. Türkiye'de Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Ülke Gruplarına göre Dağılımı 73
Şekil 3.4. Türkiye'nin Borç Durumu (2019-2022) 85

KISALTMALAR LİSTESİ

ASB	: Avrupa Serbest Bölgesi
ASBAŞ	: Antalya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş.
BASBAŞ	: Batı Anadolu Serbest Bölge A.Ş.
BDB	: Türk Bağımsız Devletler Birliği
BUSEB	: Bursa Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi
DESBAŞ	: İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi
EIP	: Eko-Endüstriyel Parklar
GASBAŞ	: Gaziantep Serbest Bölgesi İşletici A.Ş
GEIPP	: Küresel Eko-Endüstriyel Parklar Programı
ICFTU	: Uluslararası Özgür Sendikalar Konfederasyonu
ILO	: Uluslararası Emek Örgütü
İSBİ	: İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi
İZBAŞ	: İzmir Serbest Bölgesi A.Ş.
MESBAŞ	: Mersin Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş.
OECD	: The Organization for Economic Cooperation and Devlopment
ÖEB	: Özel Ekonomik Bölgeler
PROCOMER	: Kosta Rıka Dış Ticareti Destekleyici Kuruluş
SEZ	: Special Economic Zones
TAYSEB	: Toros-Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi İşleticisi A.Ş.
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Devlopment
UNIDO	: United Nations Industrial Devlopment Organization
WEPZA	: World Economic Processing Zones Association

GİRİŞ

Serbest Bölgeler, ülkelerin diğer bölgelerinden farklı ekonomik özelliklere sahip olan serbest coğrafi alanlar olarak tanımlanmaktadır. Bu serbest bölgeler ile yabancı yatırımcıların ülkeye çekilmesi, yabancı firmaların bu bölgelerde faaliyetlerini gerçekleştirilmesi için gereken altyapı ve ekonomik avantajların sağlanması ile onların ülke ekonomisine fayda sağlamasına imkânlar sunmaktadır. Tarihte farklı isimlerle adlandırılmalarına rağmen bu bölgeler günümüzde daha çok "bağımsız bölgeler, serbest bölgeler, özel bölgeler" olarak nitelendirilmektedir. Önceki yıllarda daha çok ticaret amaçlı olarak oluşturulduğu bilinen bu bölgeler zaman geçtikçe sanayinin geliştiği ülkelerde de kurulmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar çok yaygın olmayan bu bölgeler, savaşın sona ermesi ile birlikte ülkelerin savaş sonrası ekonomi kalkınma programlarında en önemli ekonomik araç politikası olmayı başarmıştır. Özellikle Asya kıtasında yaygın olan bu bölgeler kısa zaman içinde diğer ülkeler için de geçerli ekonomi politika aracı haline gelmiştir. Günümüzde bu bölgelerin birçok çeşidi bulunmaktadır; serbest ticaret bölgeleri, serbest finansal bölgeler, serbest üretim bölgeleri, serbest limanlar, serbest sigortacılık, serbest teknoloji bölgeleri vb.

Bu bölgelerde işlem yapan firmalar için çeşitli avantajlar sağlanmaktadır. Daha çok vergi muafiyetleri ve daha az bürokratik engellerin olduğu bu bölgeler ev sahibi ülkeler için de önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu bölgeler öncelikle ülkeler tarafından belirlenen amaçlara uygun özel coğrafi alanlarda kurulmaktadır. Örneğin devletin transit ticarette gelişme sağlamak istemesi durumunda daha çok serbest limanların (hava alanlarının, deniz limanlarının vs.) oluştuğu bu bölgelerde serbest bölgeler kuracağı düşünülmektedir. Bu bölgeler aynı zamanda ülkelerin ekonomik gelişimi açısından o bölgenin kısa sürede kalkınmasına katkıda bulunması anlamı taşımaktadır. İstihdamın sağlanması, ticaretin artırılması, yabancı yatırımların artmasına ilişkin olarak ülkeye döviz akını da Serbest Bölgelerin sağladığı avantajlar sırasındadır. Günümüzde daha çok serbest teknoloji bölgeleri yayılmaktadır. Teknolojinin gelişimi ve ekonomik faydaları, günümüzde ekonomik ve sosyal gelişimin önemli anahtarlarından biridir. Daha çok gelişmiş ülkelerde teknoloji

gelişimin olması ve teknolojik açıdan gelişmiş uluslararası şirketlerin teknoloji üstünlüklerinden yararlanılması amacıyla az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler bu bölgeleri oluşturarak teknoloji transferi sağlamaktadırlar.

Bu bölgelerde işlem yapan şirketler için gümrük vergilerinin uygulanmaması ve bürokratik engellerden bağımsız olması, hem diğer ülkelerle hem de ev sahibi ülkenin geri kalan alanları ile serbest şekilde ticaret yapılmasını kolaylaştırdığı bilinmektedir.

Türkiye'de bu alanların kurulmasının 1985 yılında "Serbest Bölgeler Kanunu"nun onaylanması ile başladığı bilinmektedir. İlk önce Mersin ve Antalya serbest bölgelerin kurulmuş ve bugüne kadar on sekiz serbest bölge kurulduğu bilinmektedir. İstihdam ve ticaret açısından önemli gelişme sağlayan bu bölgeler ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu çerçevede önümüzdeki yıllarda da birkaç serbest bölgenin daha kurulması kararı alınmıştır. Kovid-19 salgının tüm dünya ekonomisini gelişimini ve işleyişini duraklatırken Türkiye'deki bu bölgelerin çoğu gelişmeye devam etmiş, istihdam ve ticaret açısından daha da gelişmiştir.

Çalışmanın esas amacı dünyada serbest bölgelerin oluşumunun nedenlerinin incelenmesi, tarihteki gelişiminin araştırılması ve günümüzde ülkelerin bu serbest bölgelere olan ihtiyacı ile ilgili bilgilerin toplanması ve en önemlisi, bu bölgelerin yerli ekonomilere katkısının incelenmesi, Türkiye'de bu bölgelerin yapısının, oluşum nedenlerinin ve modern Türkiye ekonomisi için istihdam ve ticaret açısından sağladığı katkıları literatür taraması sonucunda incelenmesidir.

Bu nedenle çalışmada resmi birçok kurumdan (Dünya Bankası, Birleşmiş Milletlerin Ticaret ve Gelişim Örgütü, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bankası, Türkiye İstatistik Kurumu vs) alınan istitistiksel verilere dayanarak literatür bilgilerin toplanması amaçlanmıştır. Birinci bölümde daha çok teorik yaklaşımlar açısından değerlendirilen Serbest Bölgeler ikinci bölümde yerli ekonomiye etkileri açısından istihdam ve ticaret açısından somut verilerle değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde Türkiye ekonomisinin genel durumu ve bahsi geçen bölgelerin Türkiye'de oluşumunun nedenleri ve yerli ekonomiye faydaları resmi istatistik verilerle

incelenmekte ve literatür taraması (mekaleler, dergiler, resmi kurumların istatistik verileri) sonucunda Türkiye'de kurulan Serbest Bölgelerin avantaj ve dezavantajları, fırsat ve oluşabilecek tehditleri değerlendirilmektedir.

Çalışmanın esas hedefi, "Serbest Bölgelerin" ne anlam taşıdığının izah edilmesi ve serbest bölgelerin ekonomik açıdan önemi, ekonomilere kattığı değerin incelenmesi ve Türk ekonomisine yararlarının ortaya konmasıdır.

Bu çalışmada çeşitli veriler kullanılmasına ve birçok akademik yayından alınan bilgilerin yanı sıra Dünya Bankası, Serbest Bölgelere ilişkin Birleşmiş Milletler Örgütü'nün yayımladığı en son raporlar ve dergilere ulaşılmasına rağmen . bir çok verilere özellikle Asya ülkelerine ait serbest bölgelere ilişkin verilere ulaşmak zor olmuş ve bunun nedeni bu ülkelerin bu tür verileri kamuyla paylaşmamasıdır. Bu verilere ulaşılması önemli bir zaman gerektirmiştir. Bu çalışmada ele alınan konu ile ilgili verilerin elde edilmesi amacıyla bu alanda uzmanlaşmış gerçek ve tüzel kişiler ile iletişime geçilmiş, resmi kurumlara mail olarak başvurular yapılmış olmasına rağmen birçoğundan geri dönüş alınamamıştır. Yaygın bir araştırma konusu olmaması nedeniyle teroik konulara ulaşmada da bazı zorlukları beraberinde getimiştir. Bunlara ek olarak Kovid-19 salgını sebebiyle eğitim kurumlarının kapatılması ve kütüphane hizmetlerine erişimin kısıtlanması da çalışmanın araştırma sürecini zorlaştırmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SERBEST BÖLGE KAVRAMI

1.1. Serbest Bölge Kavramı, Terminolojisi ve Özellikleri

Serbest Bölge, bir devlet tarafından belirlenen bir fiziksel alandan oluşan, şirketler ve işçiler için ülkenin geri kalanından farklı kuralların geçerli olduğu bölgeler olarak bilinmektedir. Genellikle bu çeşit bölgeler, şirketleri yatırım yapmaya teşvik etmek için vergilerden, düzenlemelerden veya mülkiyet limitlerinden belirli muafiyetler sunmaktadır. Şirketleri daha düşük vergilerle cezbetmek, vergi muafiyetleri sağlamak bu bölgelerin *off-shore* bankacılığı ile benzerliklerini ortaya koymasına rağmen, bu bölgeler öncelikle ihracatta, istihdamda veya bölgesel kalkınmada hızlı artışlar için tasarlanmaktadır. Bu sonuçlar, makul derecede net idari kurallar, sınırlı vergi muafiyetleri, kalıcı olarak düşük veya hatta sıfır vergilere, gerçek bir yerel mevcudiyetin yokluğuna ve bir *off-shore* bankacılık merkezinin hizmetlerine öncelik veren vergi alanlarından farklı olarak yerel mevcudiyet gerektirmektedir (Demirelışçı, 2018).

Literatürde serbest bölge kavramına değinen birçok tanım ve terim bulunmaktadır. Bu tanımların çoğunda, serbest bölgeler malların geçişini kolaylaştıran alanlar olarak tanımlanırken, bazı ayrıntılarda, özellikle hizmetlerde bu bölgelerin gözle görülür şekilde farklılık gösterdikleri bilinmektedir.

Otuz yılı aşkın bir süredir dünya çapında birçok ülke tarafından kullanılan serbest bölgeler terminolojisi tartışılırken, ayrı ayrı ülke ekonomileri açısından terminolojik karışıklıklar olduğu bilinmektedir. Bunun temel nedeni, yeni ekonomik faaliyetleri çekmek için yeni politikalara ihtiyaç duyan ülkelerin olguyu benimsemiş olmaları ve kendi düzenlemelerinde en uygun terimle isimlendirmeleridir (Demirelışçı, 2018: 10-20).

Serbest bölgeler kavramı, yerel makamların çok az müdahalesi bulunan veya hiç müdahalesi olmadan malların ithalat ve ihracat amacıyla gemilerle taşındığı, iki bin yıldan daha eskiye dayanmaktadır. Serbest Bölgeler terimi nispeten eski olmasına

rağmen, modern uluslararası ticarette kullanımı yeni bir buluş olarak kabul edilmektedir. Serbest Bölge terminolojisi Longhorn (1547), Marsilya (1669), Cebelitarık (1704), Singapur (1819), Hong Kong (1848), Hamburg (1888) ve Kopenhag (1891) gibi uluslararası ticaret yolları üzerinde bulunan bölgelerden gelmektedir. 1959'da İrlanda'nın, modern bir serbest bölge kuran ilk ülke olduğu bilinmektedir (Akinci ve Crittle, 2008). Birleşmiş Milletlerin Ticaret ve Gelişim Örgütü'ne (UNCTAD) göre 1960'lar, havaalanlarına, limanlara ve sınır koridorlarına yakın yerler olarak modern Serbest Bölgeler formunun ortaya çıkışına tanık olmuştur (UNCTAD, 2019: https://unctad.org/).

Serbest Bölgeler yerli ve yabancı şirketler için ülkenin diğer bölgelerinden farklı ekonomik kuralların uygulandığı ve belirli sınırları olan serbest coğrafi alanlar olarak nitelendirilmektedir (Sherifi ve Turan, 2018: 59). Yatırımcılara tamamen veya kısmen vergi indirimleri, mali teşvikler gibi avantajlar sağlanmaktadır. Bununla beraber, bu alanlarda işlem yapan yerli ve yabancı işletmeler bürokrasi engellerden uzak olup geliştirilmiş altyapı kaynaklarından yararlanmaktadırlar. Serbest Bölgeler, şirketler için cazip yatırım koşulları yaratmayı ve böylece ulusal iş ortamındaki zayıflıkları telafi etmeyi amaçlayan, özellikle yükselen ve gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak kullanılan bir ekonomik politika aracı olmaktadır. Genellikle doğrudan yabancı yatırımı çekmeyi, ihracatı artırmayı, çeşitlendirmeyi ve istihdamı artırmayı amaçlamaktadır. Ek olarak, hükümetlerin uzun vadede yerel ekonominin bilgi ve teknoloji yayılımından faydalanması beklenmektedir (Öztaşkın, 2020: 12).

Aşağıdaki Tablo 1.1.'de Dünya Bankası tarafından yayımlanan 346 Serbest Bölgelerin sırasına yer verilmektedir: Bu tablodan da görüldüğü gibi Serbest Bölgeler, özellikle son yıllarda ihracata yönelik büyümenin ana motoru olarak kabul edilen Asya'da yaygındır. Dünaya'da kurulan Serbest Bölgelerin %72 doğu Asiya ülkelerinin özellikle Çin, Hindistan, Güney Kore ülkelerin payına düşmektedir. Bununla birlikte, diğer kıtalarda olan yeni sanayi ülkelerinde ve geçit ekonomilere sahip ülkelerde de Serbest Bölgelerin kurulması ve yaygınlaşması bilinmektedir.

Tablo 1.1. Dünyada Kurulan Serbest Bölgelerin Sayısı-2021

Ülkeler	Serbest Bölgelerin Sayısı
Doğu Asya ve Sakit Pasifik Okyanusu	255 (73 %)
Çin	33
Filipin	29
Malaysiya	6
Güney Kore	64
Tayland	20
Vietnam	103
Avrupa ve Orta Asya	40 (10%)
Türkiye	36
Rusya	4
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	6 (2 %)
Gana	1
Ürdün	1
Kenya	1
Lesoto	1
Nijerya	1
Güney Afrika	1
Latin Amerika ve Karayipler	32 (7,5 %)
Arjantin	7
Şili	6
Kolombiya	4
Dominik Cumhuriyeti	10
Honduras	6
Güney Asya	19 (5%)
Bangladeş	8
Hindistan	8
Pakistan	3
Genel	346 (100 %)

Kaynak: World Bank, Free Economic Zones an Operational Review of Their Impacts,2021

Birleşmiş Milletlerin Ticaret ve Gelişim Örgütü'nün (UNCTAD) 2021 Dünya Yatırım Raporu'na göre, dünya çapında 7.000'den fazla Serbest Bölge mevcuttur ve bu trend gitgide artmaktadır (https://unctad.org/). OECD'ye göre, serbest bölgelerin yılda en az 3.500 trilyon değerindeki ihracattan sorumlu olduğu, bunun küresel mal ticaretinin yaklaşık %20'sine eşdeğer olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.

Ülkelerde Serbest Bölgelerin kurulmasının nedeni bu bölgelerin ev sahibi ülkelerin ulusal ekonomileri açısından farklı özelliklere sahib olmasıdır. Serbest Bölgelerin özellikleri, amacı ve ait olduğu ülke şartlarına göre farklılaşmaktadır. Genel olarak bu bölgelerin özelliklerini aşağıdaki gibi sıralanabilir (Gümüş, 2007: 49):

1. Serbest bölgeler bağımsız alanlar olmasına rağmen siyasi açıdan kurulduğu sınırlar içerisinde olan ülkeye bağlıdırlar.
2. Serbest bölgelerin belirli ve limitli sınırları vardır.
3. Serbest bölgeler kurulan zaman alan genişliğine bağlı olarak şehirleri veya bir bölgeyi kapsar.
4. Serbest bölgelerde yerleşim alanları ve konaklama yapılması yasaktır.
5. Serbest bölgeler özel veya resmi kuruluşlar tarafından işletilebilir.
6. Serbest bölgelerde ticari faaliyetler yoğun olarak gerçekleşmektedir.
7. Serbest bölgelerde parasal işlemler konvertibl dövizlerle gerçekleştirilir.

Serbest bölgeler, devletlerin ekonomik yapısına göre değişmektedir. Genel amaçlarına, işlevlerine, yasal yapılarına vb. özelliklerine göre serbest bölgeler ülkelerin milli sınırları içerisinde kurulabilir şekilde düzenlenmektedir. Bu bölgelerden bazıları Serbest Bölge, Serbest Liman, Gümrük Serbest Bölgesi, Gümrük Serbest Havalimanı, Vergi Serbest Bölgesi, Serbest Üretim Bölgesi, Dış Ticaret Bölgesi, Özel Ekonomik Bölge, İhracat İşlem Bölgesi, Serbest Ticaret Bölgesi, Serbest Endüstri Bölgesi'dir. Bu farklı bölgeler, ülkenin ekonomik ve coğrafi yapısı ile ilgili ulusal düzenlemeler veya gümrüklerin yetkisi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Belki bu tür bir bölünmenin kesin sınırları yoktur, ancak iki ölçüt temelinde Serbest Bölgeleri sınıflandırmak mümkün olabilir. İlk ölçüt serbest bölgedeki operasyonların türü ile ilgilidir. Serbest Bölge, yalnızca ticari faaliyetleri teşvik edebilir, endüstriyel tipte bir yapıya sahip olabilir, bir üretim alanı olabilir veya bir birleşik faaliyet alanı olabilir. İkinci ölçüt operasyonların iç alanıdır. Bazı bölgeler iç pazara yönelebilir, bazıları ihracata yönelebilir (Sherifi ve Turan, 2018: 59).

1.2. Dünyada Serbest Bölgelerin Tarihsel Gelişimi

Doğal kaynakların eşit biçimde paylaşılmadığı dünyada, ticaret daima aktif ekonomik faaliyet kapsamındadır. İlk zamanlarda takasla alışverişin yapıldığı ve büyük pazarların oluşturulduğu bilinmektedir.

Dünyada ilk serbest bölge kavramının 2000 yıl önce Yunan ve Roma medeniyetlerinde oluşmuş olduğu bilinmektedir. Net tarihleri bilinmemesine rağmen ilk serbest bölgeler Akdeniz kıyılarında, Tunus, Kartaca, Lübnan, Sur gibi ticaret şehirleri ile beraber daha küçük şehirlerde de ortaya çıkmış olduğu açıklanmaktadır (Erdoğan, 1985: 9). Akdeniz'de yapılan ticaret nedeniyle Pire, Malta, Efes, İskenderiye Limanları ve İpek Yolu üzerinde bulunan Yunan Limanları da eski serbest bölgelere örnek gösterilebilir (Taylar, 2008: 22).

Dünyada ilk serbest bölgeler, büyük üretim ve ticaret merkezlerinin bulunduğu alanlara yakın veya onları içine alacak şekilde kurulmuştur. Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra kapalı tarımsal ekonomi nedeniyle serbest bölgelerin de önemini kaybettiği ifade edilmektedir (Sefikhanov, 2005: 45). Serbest bölgelerde asıl yükseliş ise ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel ekonomide meydana gelen daralmaların önüne geçmek için harcanan çabalarla gerçekleşmiştir. Bu çabalar sonucunda ortaya çıkan Hong Kong, Singapur, İrlanda, Güney Kore, Panama serbest bölgeleri tüm dünyada serbest bölgelere rol model olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında, ihracat ve istihdamın artırılmasında serbest bölgelerin önemli katkısı olduğu fikrinin yavaş yavaş benimsemesinden sonra, dünyada serbest bölge sayısı hızla artmaya başlamıştır (Öztaşkın, 2020: 12).

Sanayi devriminin gerçekleştiği 19. yüzyılda, entelektüel ve teknoloji alanda sağlanan ilerlemeler yeni ekonomik düşüncelerin ortaya çıkmasına yol açmış, ekonomik faaliyetler değişmiş ve gelişmiş, merkezi yönetimler güçlenmiş ve ulus devletler kurulmuştur. Yeniçağda serbest bölgelerin sayında önemli artış olmuş özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1925 yılında Yunanistan Selanik ve 1932 yılında Pire Serbest Bölgeleri kurulmuştur (Özdoğan, 2006: 5). 1929 Ekonomik Buhranı'nın getirdiği ekonomik sıkıntılar nedeniyle ülkeler, bu sıkıntıları aşmanın bir yolu olarak serbest bölgelerde çözüm aramışlardır. Bu dönemde serbest bölge

uygulamalarında önemli bir artış olurken, serbest şehir uygulamalarının nadiren hayata geçirildiği görülmektedir. Özgür şehirlerin ortadan kalkmasının temel nedeni, büyük ulus-devletlerin siyasi sınırları içinde kalmaları ve dolayısıyla özgür şehir olma statülerini kaybetmeleridir (Taylar, 2008: 24-25; Şakar, 2008: 54-56).

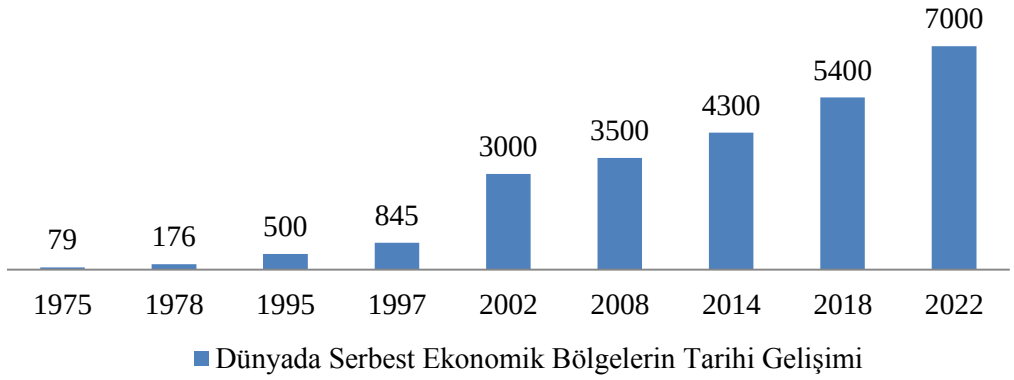
Serbest bölgeleri tarihsel olarak tanımlamaya yönelik ilk girişimlerden biri, 1934 yılında ABD Tarife Komisyonu tarafından ABD Kongresi adına yapılandır. Bu bağlamda serbest bölge, taşınacak mallar için gümrük düzenlemelerinden muaf olan sınırlı büyüklükte bir alan olarak tanımlanmaktadır. Yeniden ihracat için ithal edilen mallar tipik olarak bir giriş limanına yakın olan ve kalıcı bir nüfusa sahip olmayan tanımlanmış alan içinde kaldığı sürece gümrük vergilerinden muaftır, yükleme ve boşaltma, yakıt ve gemi ikmalleri ve sonunda hem kara hem de su yoluyla yeniden sevk edilecek mallar için depolama için gerekli tesislerle donatılmış, gümrük memurlarının müdahalesi olmadan ve vergi ödemeden malların karaya çıkarılabildiği, depolanabildiği, karıştırılabildiği, harmanlanabildiği, yeniden paketlenebildiği, üretilebildiği ve yeniden gönderilebildiği özel alan olan olarak tanımlanmaktadır (Hibbard,2019).

1950'lerin sonlarında, çokuluslu şirketler uluslararası sermayenin artan hareketliliğine katkıda bulunmuştur. Uluslararası sermaye hareketliliğindeki artışın nedeni, çokuluslu şirketlerin üretim süreçlerinin kısmen veya tamamen daha ucuz işgücü ve hammadde ile birlikte uygun koşullar sunan gelişmekte olan ülkelere kaydırılması ve üretim maliyetlerinin düşürülmesi çabalarıdır. Sanayinin elverişli koşullar sağlayan gelişmekte olan ülkelere kaymasıyla birlikte, Serbest Üretim Bölgesi (FPZ) olarak bilinen yeni bir uygulama başlatılmıştır (Toroslu, 2000:5; Erdoğan ve Ener, 2005: 21).

Dünya Savaşı öncesinde kurulan serbest bölgelerin başarısı ve değişen dünya ekonomik konjonktürü serbest bölge uygulamalarının artmasını sağlamıştır. Serbest bölge uygulamalarındaki bu hızlı büyüme sonucunda ülkeler yeni pazarlar aramaya başlamıştır. Bu doğrultuda 1978 yılında Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO) öncülüğünde serbest bölgelerin geliştirilmesi ve maliyetlerin düşürülmesi amacıyla Dünya İhracat İşleme Bölgeleri Birliği kurulmuştur. Kâr amacı gütmeyen

bu kuruluş, pazarlar ve ticaret araştırmaları ile ilgili gerekli bilgilerin üye ülkelere akışını kolaylaştırmakta, böylece nakliye ve işçilik gibi maliyetlerin düşürülmesine yardımcı olmaktadır. Türkiye, 1991 yılında bu kurluşa üye olmuş ve 1995 yılında yönetim kurulu üyesi olan eski Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen, oybirliğiyle kurluş başkanlığı'na seçilmiş ve 2011 yılına kadar bu görevi yürütmüştür. Dünya İhracat İşleme Bölgeleri Birliği (WEPZA) başlangıçta serbest bölgelerin haklarını korumak için hükümetler arası bir kuruluş olarak kurulmuş, ancak daha sonra stratejik bir yaklaşım izleyerek bağımsız hale gelmiş ve kâr amacı gütmeyen bir statü benimsemiştir (WEPZA, 2018: www.wepza.org).

Grafik 1.1. Dünyada Serbest Bölgelerin Gelişim Süreci

Kaynak: UNCTAD, World İnvestment Report, 2022

Günümüzde serbest bölge uygulamaları, işlevlerine göre çeşitli faaliyetlerle ortaya çıkmaktadır. Başarılı serbest bölge uygulamaları Singapur, Hong Kong, Tayvan, Güney Kore, İrlanda ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde görülmektedir. Özellikle bu ülkelerde geleneksel serbest bölge anlayışının dışına çıkarak uzmanlaşma ve yüksek teknoloji odaklı faaliyetler sürdürülmektedir. Katma değeri yüksek, kalitesi ve marka değeri yüksek ürünlerin üretildiği teknoparklar buna örnek olarak gösterilebilir (Muzhdabayeva, 2006: 30). Dünya çapında uygulanan serbest bölgeler, "Serbest Ticaret Bölgeleri" ve "Serbest Üretim Bölgeleri" (www.xing.com) olarak ayrılabilir. 2008 verilerine göre, dünya çapında 70 milyon kişiye istihdam sağlayan 130'dan fazla ülkede 3.000'den fazla serbest bölge bulunmaktadır. Serbest bölgeler, küresel ticarete yılda 500 milyar doların üzerinde

katkı sağlamaktadır. 2018 yılı itibarıyla dünya genelinde serbest bölge sayısının 5.000'i aştığı bilinmektedir (Sherifi ve Turan, 2018: 58).

1.3. Serbest Bölgelerin Kuruluş Amaçları ve İşlevi

Serbest bölgelerin amaçları ülkelerin gelişmişlik düzeylerine, bulundukları yere ve türlerine göre değişiklik gösterebilmektedir. "Gelişmiş ülkeler uluslararası ticaretin avantajlarından yararlanmayı, gelişmekte olan ülkeler ise ihracatı artırmayı, istihdam yaratmayı ve döviz girişini artırmayı amaçlamaktadır" (Tümenbatur, 2012: 341). Bir ihracat işletme bölgesinin ana hedefleri, döviz kazancı sağlamak için geleneksel olmayan ihracatı teşvik etmek, ülkedeki işsizliği veya istihdam sorunlarını azaltmak ve gelir üretimine katkıda bulunmak, doğrudan yabancı yatırımı çekmek ve teknolojik transfer, bilginin yayılması için bir katalizör görevi görmektir ve yerli yatırımcıları geleneksel olmayan ürünlerin üretimine dahil etmek için demonstrasyon etkileri oluşturmaktır (Madani, 1999: 5). Ülkelerin ekonomik kalkınmasına en fazla katkı sağlayacak olan serbest bölgelerin amaçları arasında teknoloji transferinin hızlandırılması, uluslararası ticaretin geliştirilmesi, dış yatırımların artırılması, ihracata yönelik yatırım ve üretimin teşvik edilmesi ve işletmelerin ihracata yönlendirilmesi yer almaktadır (Gültekin, Acar, 2017: 21-35).

Serbest bölgelerin amaçları ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Serbest bölgelerin yerine getirdiği işlevler, yeni iş olanakları yaratmak, sağlanan teşvik ve avantajlarla düşük maliyetli mal üretmek ve ihracat yapmak, yabancı sermaye ve teknolojiyi çeken bir ortam oluşturmak, ürünlerin ihracatını kolaylaştırmak ve hızlandırmak, transit satışı kolaylaştırmaktır. Malların ev sahibi ülkeden dış ülkelere taşınması ve sanayinin ihtiyaç duyduğu bazı ara mal ve hammaddelerin kolay ve zamanında temininin sağlanmasıdır (Kaya, 2011: 58).

1.4. Serbest Bölgelerin Çeşitleri

Serbest bölge türlerini ayırt edebilmek için bölge içinde yürütülen faaliyetlerin niteliğinin ve bölgenin faaliyetlerinin iç pazara mı yoksa dış pazara mı yönelik olduğunun belirlenmesi gerekmektedir (Toprak, 2019: 12). Buna göre, bir serbest bölgede yürütülen faaliyetler tamamen ticari olabileceği gibi, hem ticari hem

de sınai faaliyetleri kapsayabilir. Ayrıca bu faaliyetler hem iç hem de dış pazara yönelik olabileceği gibi, sadece dış pazara yönelik de olabilir. Bu açıdan bakıldığında serbest bölge kavramı, tüm bu kavramları kapsayan genel bir terim olarak değerlendirilebilir. Serbest bölgeler; serbest üretim bölgeleri, serbest ticaret bölgeleri, serbest finans bölgeleri, serbest tüketim bölgeleri ve transit bölgeler olarak sınıflandırılabilir (Çakır, 2018: 4-8).

1990'da Birleşmiş Milletler, modern serbest bölgeler için yeni bir sınıflandırma geliştirdiği bilinmektedir. Bu teklifte, serbest bölgeler üç ana kategoriye ayrılmaktadır:

1. Gümrükten Muaf Ticaret Bölgeleri: Bu bölgelerde, daha sonra rafine edilmek, işlenmek kaydıyla, gümrük vergileri olmaksızın yurt dışına çıkarılan malzeme, eşya, ticari eşya ve eşyanın girişine izin verilmekte veya ihraç edilmektedir. Ayrıca, mallar üzerindeki vergilerin ödenmesi, yalnızca mallar yerel pazarda satılıyorsa söz konusudur (Dölek, 2013: 38).

2. Yeni Bölge Tipleri: Bu tip bölgeler, işletme parkları, bilim ve teknoloji parkları gibi imalattan hizmete kadar çok çeşitli endüstriyel faaliyetlerde karar verme ve iş yapma kabiliyeti açısından klasik tiplerden farklılık gösterilebilmektedir.

3. Diğer Bölge Türleri: Bu bölgeler, özel ekonomik bölgeler, ithalat işleme alanları ve bölgesel kalkınma alanları gibi operasyon alanlarının belirli unsurlarına sahip sınırlı alanları içermektedir (Borozan ve Klepo, 2007: 75-91).

Buna ek olarak Serbest Bölgeler işlem amaçlarına göre Serbest Ticaret Bölgeleri, Serbest Limanlar, Dış Ticaret Bölgeleri, Serbest Üretim Bölgeleri, İhracat Bölgeleri, Yatırım Bölgeleri, Serbest Üretim Bölgeleri, İhracat Bölgeleri, Yatırım Bölgeleri, İkiz Fabrikalar, Özel Ekonomik Bölgeler, Serbest Finansal Bölgeler, Serbest Bankacılık Bölgeleri, Serbest Sigortacılık Bölgesi, Serbest Tüketim Bölgesi, Gümrüksüz Satış Mağazaları, Serbest Çevre, Serbest İthalat Bölgesi,Serbest Şehirler, Transit Bölgeler, Antrepo, Teknoloji Serbest Bölgesi gibi çeşitlere ayrılmaktadır.

1.4.1. Serbest Ticaret Bölgesi

Endüstriyel faaliyetlere izin verilmeyen ve dış ticarete ilişkin yürürlükte bulunan kanun, karar, yönetmelik ve benzeri düzenlemelerin uygulanmadığı yahut kısmen uygulandığı; ticari malların korunması, depolanması, sergilenmesi, ambalajlanması gibi çeşitli işlemlerin rahatlıkla yapılabildiği, gümrük ayrıcalığı tanınan bölgeler arasında en önemlisi Serbest Ticaret Bölgeleri olarak bilinmektedir. Daha çok yabancı menşeli mallar için transit taşımacılık ve yeniden ihraç amacıyla kurulmaktadır (Bakan ve Gökmen, 2014: 41). Ayrıca ülkeye yabancı sermaye girişi sağlayarak ticari hayatı canlandırmak, döviz gelirlerini artırmak gibi amaçlarla kurulan serbest ticaret bölgelerinde; istihdamı artırmak, ülkeye ucuz hammadde girişini sağlamak gibi ekonomik ve sosyal hayata dolaylı olarak etkisi olan faydalar elde etmek de hedeflenmektedir (Dölek, 2013: 38).

Serbest ticaret bölgeleri (*free trade zones*), geliştirilen ilk serbest bölge tipi olarak bilinmektedir. Bunlar küreselleşmede ticareti kolaylaştırıcı olarak çok önemli bir rol oynamaktadır.

Bu bölgeler genellikle limanların ("serbest limanlar" olarak bilinir) ve büyük havaalanlarının içinde veya hemen yakınında bulunmaktadırlar. Ana ulaşım yollarının üzerinde (deniz, demiryolu ve karayolu), imar koridorlarında veya sınır bölgelerinde de bulunmaktadırlar (Dünya Bankası, 2008a).

Serbest ticaret bölgeleri ticaret için pek çok coğrafi avantajı olan önemli limanlar, uluslararası havaalanları ve ulusal sınırlar etrafında örgütlenmektedirler. Örnekler arasında Hong Kong, Singapur, Colón (Panama), Kopenhag, Stockholm, Gdańsk (Polonya), Los Angeles ve New York City yer almaktadır.

1.4.1.1. Serbest Limanlar

Serbest limanlar, önemli uluslararası ticarete sahip belirli bir limanın ithalat, ihracat, transit ticaret, nakliye ve yeniden ihracat işlemlerinin serbest hale getirildiği özel bölgeler olarak tanımlanmaktadır (Lavissière ve Rodrigue, 2017). Serbest liman, özellikle yabancı malların yerel olarak tüketilmesi veya satılması için, ev sahibi ülkenin gümrük düzenlemelerine tabi olmaksızın ticari faaliyetlerin yürütüldüğü hava veya deniz limanları olarak bilinmektedir. Dünyadaki en belirgin örneklerden

bazıları Hong Kong, Singapur, Aden, Cebelitarık ve Manaus (Brezilya) limanlarıdır (Gültekin Karakaş ve Acar, 2017: 23).

İthalat, ihracat, depolama, transit ticaret ve taşımacılık faaliyetlerinin yapılabilmesi ve her bayraktaki gemilerin serbestçe yararlanmasının sağlanması amacıyla; yabancı kaynaklı malların kullanılması, yerel olarak tüketilmesı veya tekrar satılması için limanın tamamının veya bir kısmının etrafının çevrildiği, gümrük vergilerinin muhatabı olmadan veya asgari tarifeyle girilen ve genelde antrepo olarak kurulan limanlar olarak tanımlanmaktadır (Cıllı, 2013: 21-22). Serbest limandaki malların vergisi antrepoya giriş esnasında değil buradaki malların ülke içine sokulması durumunda ödeneceğinden, ithalatçılar mallarını tek seferde ülkeye/piyasaya sürmek yerine pazar şartları göre en uygun zamanı bekleyerek mali açıdan fayda temin edebilmektedirler (Orhan, 2003: 121).

1.4.1.2. Dış Ticaret Bölgesi

Dış ticaret bölgeleri, gümrük sınırları dışında kabul edilen ve Birleşik Devletler Gümrük ve Sınır Koruma gözetimindeki güvenli alanlar olup dış ticareti kolaylaştırıcı özel bazı gümrük işlemlerinin uygulandığı yerler olarak kabul edilmektedir. Uluslararası serbest ticaret bölgeleri olarak da bilinen bu alanlar, gümrük alanlarının girişine yakın yerlerde konumlanmaktadırlar. Bu bölgelerin kurulma yetkisi, Dış Ticaret Alanları Yasası'na bağlı olarak uygulanan 1934 yılı Yabancı Ticaret Bölgeleri Kanunu'na göre verilmektedir. Kanunlar tarafından saklanması, sergilenmesi, montajı yasaklanmayan yerli ve yabancı malların "Dış Ticaret Alanları Yasası (FTZ Board) ve Birleşik Devletler Gümrük ve Sınır Koruma" gözetiminde, işletmelerin kullanımı amacıyla bu bölgelere girebilmeleri mümkündür. Bölge içerisindeki tüm faaliyetler ve üretim faaliyetleri kamu yararı gözetmek zorundadır. Ayrıca dış ticaret bölgesi prosedürleri kapsamında, ülke içinde tüketmek amacıyla gelen yabancı mallara, gümrük sınırlarından girinceye kadar resmi olağan gümrük işlemleri uygulanmaz ve gümrük vergisi ödenmez. Böylelikle ithalatçı firmalara ya orijinal yabancı malzeme ya da bitmiş nihai mal açısından gümrük vergisi ödeme noktasında tercih imkânı doğmaktadır. İhraç edilmek amacıyla bölgeye getirilen yerli mallar, ülkenin ihracat hanesine kaydedilmekte ve aynı

zamanda vergi iadesi ve ihracat primi muafiyetlerinden faydalanabilmektedirler. Amerikan dış ticaret bölgelerindeki uygulamaların sağladığı faydalar neticesinde, Amerikan firmaları istihdam ve katma değer konularında yabancı firmalarla rekabet noktasında cesaretlenmektedirler (Pritzker ve Lew, 2015: 1).

1.4.2. Serbest Üretim Bölgesi

Serbest bölgeler, ağırlıklı olarak ihracata yönelik montaj ve hafif imalat sanayilerinin yürütüldüğü alanlar olarak tanımlanmaktadır (Gürsoy, 2018: 335). Çok uluslu şirketlerin ucuz işgücünden yararlanmak için üretim faaliyetlerini yeniden konumlandırdıkları bölgeler olarak da tanımlanabilirler. Bu tür bölgelerin örnekleri Tayvan, Malezya, Brezilya ve diğerleri gibi ülkelerde bulunabilir. Serbest ticaret bölgeleri, ülkeler arasında en yaygın olarak uygulanan serbest ticaret modelidir. Bu bölgeler, malların depolanması, paketlenmesi, satışa hazırlanması ve lojistiği gibi işlemleri kolaylaştırmak için kurulmuştur (Toprak, 2019: 13). Diğer yandan tüm finansal işlemlerin gerçekleştiği alanlar serbest finans bölgeleri olarak adlandırılabilir (Çakır, 2018: 6). Uluslararası piyasalarda dolaşan yabancı sermayeyi çekmek için oluşturulurlar. Serbest tüketim bölgeleri, gümrük vergilerinden muaf olarak çeşitli amaçlarla tüketim ve satış yapılmasına olanak tanır. Transit bölgeler ise doğrudan denize erişimi olmayan veya sınırlı deniz erişimi olan ülkeler için depolama ve dağıtım merkezleri olarak kurulmaktadır (Muzhdabayeva, 2006: 9).

Serbest üretim bölgeleri dört farklı biçimde ele alınabilinmektedir: İhracat bölgeleri, yatırım bölgeleri, ikiz fabrikalar ve özel ekonomik bölgeler.

1.4.2.1. İhracat Bölgesi

Serbest ihracat bölgeleri, öncelikle bir üretim alanıdır. Bu bölgeler, ihracat yapmak amacıyla yerli ve yabancı kaynakların çeşitli firmalar tarafından kullanılması ile üretimin gerçekleştiği ve hem ülkenin diğer bölgelerine hem de yabancı ülkelere ürünlerin ihracatının yapıldığı özel alanlar olarak tanımlanmaktadır. Bu alanlarda büyük şirketlerle beraber küçük şirketler de işlem yapmaktadırlar (Toroslu, 2000: 7). Bu bölgeler, ülkelerin ihracatlarının artırılması ve birçok ithal ara malının da bu alanlarda üretiminin gerçekleştirilmesi, ihracı amacıyla kurulmuştur. Bu bölgelerin

serbest ticaret bölgelerinden temel farkı, bir sanayi alanı olması ve gümrük formalitelerinden bağımsız olmasıdır (Erkan ve Tatlıdil, 1990: 8).

İhracat işleme bölgeleri (*Export Proccesing Zones*), ikinci tür serbest bölgeler olarak bilinmektedirler. Bu bölgeler imalatta (tekstil ve giyim, ayakkabı, spor malzemeleri, tüketici elektroniği, endüstriyel bileşenler vb.) ve giderek artan bir şekilde, dijital ağlar aracılığıyla uzaktan hizmetlerin sağlanmasında (dijital veri işleme, çağrı merkezleri, finansal hizmetler vb.) önemli rol oynayabilmektedirler. Onların özelliği, üretimlerinin tamamını veya bir kısmını yurt dışına ihraç etmektir.

Bu özel alanlarda üretilen ürünlerin iç piyasaya sürülmesi halinde, rekabetin bozulmaması için firmalar tarafından bu ürünler ithal edilirken ödenecek olan gümrük vergileri kadar gümrük vergisi ödenmesi gerekmektedir. Serbest üretim bölgelerinin en önemli örneklerinden bazıları şunlardır: Shannon (İrlanda, 1959'dan bugüne kadar); Kaohsiung (Tayvan, 1966'dan bugüne kadar); Manaus (Brezilya, 1967'den bugüne kadar); La Romana (Dominik Cumhuriyeti, 1968'den bugüne kadar); Masan (Güney Kore, 1970'den bugüne kadar); Bayan Lepas (Malezya, 1972'den bugüne kadar); Batam (Endonezya, 1978'den bugüne kadar). Bu üretim bölgelerinin çok başarılı olduğu ve çok sayıda yerli ve yabancı yatırımcıyı çekmeyi başardığı bilinmektedir (UNCTAD, 2020: www.worldfzo.org).

1.4.2.2. Yatırım Bölgeleri

Ülkelerin ekonomik ve ticari açıdan geri kalmış, kalkınamamış bölgelerine yoğunlaşmak üzere özel üretim teşvikleri ile donatılanı, yatırımların ve dolayısıyla istihdamın artırılmasının hedeflendiği, yabancı firmalardan ziyade ülkede yer alan yerli yatırımcılara ve müteşebbislere cazip görünmeyi amaçlayan özel bölgeler, yatırım bölgeleri olarak isimlendirilmektedir. Bu bölgelerin ilk denemesi 1977 senesinde İngiltere'de kurulmuştur ve 'Free Perimeters' (Serbest Çevreler) olarak isimlendirilmiştir (Bakan ve Gökmen, 2014: 42). Serbest yatırım bölgeleri yerli ve yabancı firmalara vergi ve enfrastrüktür avantajlar sağlayarak ülkenin ekonomik açıdan geri kalan bölgelerini kalkındırmak amacıyla kurulmaktadır. Bu bölgelerde istihdamın artırılması ve yatırımların daha da artırılması için ev sahibi ülkeler

tarafından diğer mali avantajlar da sağlanmaktadır (Gültekin Karakaş ve Acar, 2017: 23).

1.4.2.3. İkiz Fabrikalar

Meksika İspanyolcasında Maquiladora Planta, Eempresa, Fabrika Şirketi veya Maquila olarak isimlendirilen (Merriam-Webster, 2020) ikiz fabrikalar esasen bir serbest üretim bölgesi uygulaması olarak bilinmektedir. İkiz fabrikalar, sınır komşusu ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerinden faydalanmak, iki ülke arasında ikili ticareti canlandırmak ekonomik, sosyal ve siyasi sorunları azaltmak amacıyla oluşturulmaktadır.

1.4.2.4. Özel Ekonomik Bölge

Serbest Bölgelerin en yaygın formalarından biri olan özel bölgeler 1979 yılında ilk kez Çin tarafından firmaların en çok bulunduğu Hong Kong kentinde kurulmuştur. Bu bölgelerin ana amacı dışa açık bir ekonomi politika kuralı izleyerek yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek, hizmet alanlarını geliştirmek ve ticari faaliyetleri artırmaktır. Zaman geçtikçe dışa açık politikaların ülkenin diğer bölgelerine de yayılarak ekonomiyi dışa açık hale getirmesi ve geliştirmesi hedeflenmiştir (Yılmaz, 2012: 6).

Özel Ekonomik Bölgeler, dünya çapında 140'tan fazla ekonomide oluşturulmuş olup gelişmekte olan ekonomilerin neredeyse dörtte üçü ve hemen hemen tüm geçiş ekonomileri tarafından kullanılmaktadır. Sanayileşmenin farklı aşamalarındaki ülkeler tarafından bu bölgelerin kurulması ve kullanılması, açık bir Özel Ekonomik Bölgeler gelişme merdiveni göstermektedir. UNCTAD'ın 2019 yılı raporuna göre 147 ekonomide en az 5.383 Özel Ekonomik Bölge içermektedir (UNCTAD,World İnvesment Report,2019)

Sayıları son yıllarda hızla artan Özel Ekonomik Bölgenin 500 tane daha yapıldığı bilinmektedir. Bu özel bölgelerin önemli bir kısmı faaliyet göstermektedir. Endüstride uzmanlaşmış bölgeler veya yeniliğe odaklanan bölgeler daha çok gelişmiş ve gelişmekte olan pazarlarda yoğunlaşmaktadırlar. Gelişmiş ülke Özel Ekonomik Bölgelerinin çoğu öncelikle lojistiğe odaklanmaktadırlar.

1.4.3. Serbest Finansal Bölgeler

Serbest Finansal Bölgelerde uygulanan tüm serbest economic politikalar finansal nitelik taşımaktadırlar. İki önemli çeşidi vardır:

1. Kıyı Bankacılığı ve Serbest Bankacılık Özel Bölgesi
2. Serbest Sigortacılık Özel Bölgesi

1.4.3.1. Serbest Bankacılık Bölgesi (Kıyı Bankacılığı)

Bu bölgeler ülkenin uyguladığı bankacılık politikaları dışında kalan ve bu politikaların geçersiz olduğu, uluslararası sermaye akışından yararlanılması ve bu sermayenin ülkeye çekilebilmesi amacıyla kurulan bölgelerdir (Taylar, 2008: 18). Bu alanlarda bankalara yatırılan mevduatlar üzerinden krediler ayırma, kredi faizleri belirleme, kanuni karşılık ayırma gibi politikaların ya çok az kısmı uygulanmakta ya da politikalar hiç uygulanmamaktadır. Bu bölgelerde bankacılık işlemlerinden gelen gelir ve kârlardan herhangi bir vergi alınmaz ve bankanın döviz hesaplarında herhangi bir kısıtlama politikası uygulanmaz (Toroslu, 2000: 8). Bu bölgelerde oluşturulan bankaların sermaye denetimleri daha sıkı olmakla beraber sermaye ve mevduat karşılıklı kurallarının da gerçekleşmemesi söz konusudur. Aynı zamanda bu bankaların işlem hacimlerinin büyüklüğünün döviz toparlayacak güçte olması da önemlidir (Erkan ve Tatlıdil, 1990: 8-9).

1.4.3.2. Serbest Sigortacılık Bölgesi

Bu bölgeler ülkenin sigorta kurallarının dışında kalan, sigorta kuralların bir kısmının uygulandığı veya tamamının uygulanmadığı, bölgede oluşabilecek yangın, kaza, yaşam gibi riskler karşısında ortaya çıkan zararların karşılanması amacıyla oluşturulan bölgelerdir (Gültekin Karakaş ve Acar, 2017: 23).

1.4.4. Serbest Tüketim Bölgesi

Serbest tüketim bölgelerinde malların gümrük ve diğer vergileri ödemeksizin tüketildiği ve satışının yapıldığı bölgelerdir. Bu bölgeler belirli sınırlara sahiptir ve malların miktarının belirli oranda kısıtlanması gibi politikalar uygulanmaktadır. Bu özel bölgelerin dört çeşidi bulunmaktadır:

1. Gümrük vergisi ödemeyen satış mağazaları,
2. Serbest çevre bölgesi,
3. Serbest ithalat bölgesi,
4. Serbest şehirler.

1.4.4.1. Gümrüksüz Satış Mağazaları

Bu bölgeler örnek havaalanları, deniz limanları ve devlet sınırlarında bulunan gümrük merkezlerinin içerisinde özel olarak ayarlanan, gümrük vergisi dâhil genellikte vergi ödenmeyen ancak gümrük denetiminde olan, mal satışı gerçekleştiren satış mağazaları gösterilebilir. Bu mağazalarda alkollü içecekler, sigara, parfüm, yiyecek mallar, hediyelik ve bu gibi başka ürünlerin satışı gerçekleşmektedir. Bu alanda satışlar yapan gümrük kapısını kullanan satıcıların sadece sisteme girilmesi için pasaportlarının olması yeterlidir ve satışlar vergi ödemeden döviz bağlı fiyat oluşturma tekniği ile gerçekleşmektedir. Burada satılan malların birimine göre (kg, adet, litre) bazı sınırlanma yapılmakta ve bu sınırlama ülkelere göre değişmektedir (Oğuz, 2010: 1-22).

1.4.4.2. Serbest Çevre

Serbest çevre, ev sahibi ülkenin özellikle de gelişmekte olan ülkelerin gelişmemiş bölgelerinde oluşturulan özel alanlardır. Bu alanların oluşturulmasının temel nedeni yerli kaynakları kullanarak ihtiyaçların karşılanmasıdır. Bölgeye ithalin kolaylaştırılması ve daha da ucuzlaştırılması için vergilerden tamamen veya kısmen muaf tutulan ithal malların artımını ve ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan özel politikalar yürütülmektedir (Hava, 1999: 115).

Serbest çevreler ülkelerin geri kalmış yörelerinin uluslararası ticaret yoluyla karşılanamayan ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulmuştur (Bakan ve Gökmen, 2014: 41). Türkiye açısından bakıldığında serbest çevre uygulamasına benzeyen ve gümrük vergisi yükümlülüğü ortaya çıkmadan civar ülkelerle mal alım satımı yapılan sınır ticareti bu uygulamaya örnek teşkil edebilir (Cıllı, 2013: 25)

1.4.4.3. Serbest İthalat Bölgesi

Serbest İthalat Bölgesi malların uzun süre bazen de süresiz olarak depolanması imkânının sağlandığı ve yerli tüketici ve üreticilerin yabancı malların ithalatının doğrudan ve zamanında yapıldığı alanlardır. Burada yerli ekonomik bireylere malların sipariş ve teslimi arasında oluşan uzun zamanların azaltılması, bürokratik engellerin ortadan kaldırılması, malları görmeden büyük hacimde sipariş verme yerine, malları görüp bir bakıma ithal yapmaları ve ithalatın kolaylaşması gibi açılardan bu malların ihracarını yapan yabancı ihracatçılar için büyük avantajlar sağlanmaktadır (Akyürek, 1983: 18-19).

1.4.4.4. Serbest Şehir

Serbest şehirler Serbest Bölgenin sınırlarının büyütülmesi ve şehrin tamamını kapsamasını ifade etmektedir. Bu gibi bölgelere Hong-Kong ve Singapur örnek gösterilebilir (Toroslu, 2000: 8).

1.4.5. Transit Bölge

Bu bölge, denize çıkış imkânının olduğu ülkelerin imkânı olmayan diğer ülkeler için malların depolanmasını ve dağıtımını sağlamak amacıyla girişte oluşturulan limanları ifade etmektedir (Güner, 1995: 6). Bu bölgelerde imalata izin verilmemekte, malların kolay ulaşımını sağlamak, depolama ve ambalajlama gibi işlemlere izin verilmektedir (Bakan ve Gökmen, 2014: 41).

1.4.6. Antrepo (Bonden Warehouse)

Bu bölgeler ülkeye ithal olunan malların satıldığı zamana kadar vergi alınmaksızın stoklandığı ve gümrük kontrollerinin uygulandığı özel stok ve depo bölgeleri olarak tanımlanmaktadır. Hem devlete hem de özel mülkiyet tarafından işletilebilen bu bölgelerde vergiler ürünler satıldıktan sonra alınmaktadır (Erkan ve Tatlıdil, 1990: 9). Bu özel alanlarda depolanan mallar hem süresiz hem de belirli bir süre için tutulabilir. Süreli tutulan mallar süre bittikten sonra ithal edildiği ülkeye iade edilmektedir. Bununla beraber süreli mallar depolama bittikten sonra başka bir antrepo bölgesine aktarılabilir (Toroslu, 2000: 8).

Bu bölgeler ihracatçı ve ithalatçı açısından belirli avantajlar sağlamaktadır. İhracatçılar malları direkt pazara sürmek yerine, bu bölgelerde bir süre bekletip pazar araştırması yapabilir. Özellikle fiyatların sabit olmadığı durumlarda ve kur değişmelerinde ihracatçı, bekleme süresi kazanmaktadır. İthalatçı açısından ise malları toplu ve uzun zaman sarf ederek alınması yerine daha kısa sürede ve istendiği kadar alınması avantajlar sağlamaktadır. İthalatçı bununla stok ve depolamada tasarruf etmektedir. Aynı zamanda malları toplu ithal ettiği zaman tek seferde aşırı vergi yükünden kaçınmaktadır. Sonuçta ithalatçı bu bölgelerden istediği kadar mal alarak sadece aldığı kadar vergi ödemektedir (Erdoğan, 1985: 66)

1.4.7. Teknoloji Serbest Bölgesi (Technology Free Zone)

Bu bölgeler yerli teknoloji üretimini artırmak için yabancı teknoloji gelişmelerinden faydalanarak kamu, özel, eğitim kurumlarının işlemler ve yatırımlar yaptığı alanlardır. Bu bölgeler ev sahibi ülkelerin bölgeleri kurma amaçlarına veya kendi kurallarına göre "Teknoloji Serbest Bölgesi", "Teknoloji Geliştirme Merkezi-Teknopark", "Ar-Ge Merkezi" ve "Kuluçka Merkezi" gibi farklı şekilde isimlendirilmektedir.

Teknoloji serbest bölgeleri, ev sahibi ülkelerin teknoloji gelişimi hızlandırmak için devletler tarafından belli avantajlar sağlanarak, bu bölgelerin üniversite ve eğitim araştırma merkezlerinin yakınlarında kurulmaktadır. Başka bir deyişle bu bölgeler üniversite ve eğitim merkezlerinin teknolojiye dayalı bilgilerini değerlendirilmesi için kurulan Ar-Ge ve KOSGEB destekli özel bölgeler olarak tanımlanmaktadır (Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği, 2016).

Ar-Ge merkezleri, ihtisaslı ve bilim yapan insan gücü ile kamuya ait olan modern teknoloji ürünlerinin üretimine ve geliştirilmesine yönelik Ar-Ge faaliyetlerinin uygulandığı serbest bölgeler olduğu bilinmektedir (Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği, 2016).

1.5. Serbest Bölgelerde Yeni Eğilimler

Serbest bölgelerin temel amacı özel kurallar oluşturarak ev sahibi ülkeye yatırımları çekerek sanayinin, ticaretin ve üretimin gelişmesini sağlamak ve rekabeti

artırmaktır. Diğer bir anlamda, bu alanlar ülkenin diğer alanlarına göre daha iyi koşullar sağlamaktadır. Serbest bölgeler ulusal ekonomilerin neoliberal dünya koşullarına uygun tasarlanmasını öngörmektedir. Bu bölgeler adeta 'kurtarılmış bölgeler' (*enclaves*) olarak adlandırılmakta olup bunun nedeni burada sermayeyi ülkeye çekmek için farklı kuralların uygulamaya konmasının çok kolay ve tercih edilir olmasıdır. Spinanger (1984), 'Uluslararası iş bölümüne entegrasyon için ekonominin tamamını ticari serbestleşmeye açmaya gerek kalmadan, ihracata yönelik üretim yapılan serbest bölgelerin ikinci en iyi çözüm yolu olduğunu' söylerken bunu kastetmektedir. Bu nedenle bu bölgeler gelişmeye engel yaratan birçok faktörün ortadan kaldırılması ve yabancı yatırımcılar için gereken tüm avantajların sağlanmasını olanaklı kılan pratik bir alandır. Kırk yıldan daha uzun süren deneyimlerden sonra serbest bölgeler birçok ülkede ekonominin gelişimi için önemli katkılar sağlamıştır.

Günümüzde serbest bölgeler neo-liberal ekonomilerin yerli ekonomiye nüfusunda bir köprü haline dönüşmüştür. Gümrük, işgücü, emlak ve bu gibi diğer avantajların test edildiği serbest bölgeler, yabancı yatırımcılar için gereken tüm avantajları sağlayarak ekonominin gelişimi için zemin oluşturmuştur (Dünya Bankası (DB), 2008: 1). Dolayısıyla serbest bölgeler uluslararası ekonomik düzeye göre bir laboratuvar halinde uygulanmaya başlamış ve Dünya Bankasının Çin'deki serbest bölgeler örneğinde söylediği gibi: "finansal, yasal, emek ve hatta fiyat politikaları ekonominin geneline yayılmadan önce, ilk olarak serbest limanlarda uygulamaya geçirilerek sınanmaktadır". Bu noktada yine Dünya Bnkasının şu saptaması yerindedir: "Serbest bölgeler ya ülke çapında reformların yaşama geçirilmesinde bir katalizör olarak ya da işsizlik için bir "emniyet subabı" sağlayarak reform yönündeki itkiyi zayıflatan bir oluşum olarak görülmektedirler" (DB, 2008: 4).

Bankalar açısından serbest bölgeler "yalıtılmış serbest piyasa alanları yaratmak yerine, ülke çapında reformların bir tamamlayıcısı olarak kullanılmalıdır." Bu bölgelerden alınan faydalar, yapılan ekonomik ve yapısal reformlar ile tüm ülke genelinde işlem yapan firmaların rekabetini sağlayan ekonomik politikalarla eşzamanlı uygulanırsa daha çok fayda sağlayabilir (DB, 2008: 51). Yeni oluşturulan serbest bölgeler daha çok yabancı yatırımcıları ülkeye çekmeyi amaçlarken, yeni

serbest bölgeler neo-liberal kuralların yerli ekonomilere yansıması ile iç piyasalarda rekabet sağlamasını amaçlamaktadır. Bu nedenle yatırımların serbest akınını kolaylaştıran ve başlangıç noktaları olan serbest alanların, gelecekte daha da yaygınlaşarak yerli ekonomilerle yabancı serbest piyasa kuralları arasında köprü rolünü oynayacağı öngörülmektedir. Serbest bölgelerin avantajlarını kullanarak kolayca bu alanlara gelen yabancı firmalar, artık serbest bölge sınırlarını aşarak tüm ev sahibi yerel ekonomilere nüfuz etmek peşindedirler. 1980 yıllarında maliyesi düşük ülkeler yabancı yatırımcıları ülkeye çekmeye çalışırken ortaya bir soru çıkmıştır: "Serbest bölgeler zamanla ayrıcalıklarını kaybederek işlevsizleşebilirler mi?". Bu sorunun cevabı öngörülebilir ekonomiler için olumsuzdur. Çünkü serbest bölgelerin avantajları ve aynı zamanda bu bölgelerde uygulanan politikalar günümüzde yerel ekonomi imkânlarından çoktur. Bu nedenle serbest ülkeler yalnız az gelişen ülkelerin ekonomilerini geliştirmek için oluşturulan alanlar değil, OECD gibi ekonomik düzeye sahip ülkelerde de uygulanmaktadır. Yani serbest bölgeler 'kötü politika' uygulayan ülkelerin daha iyi şartlar oluşturmasından ziyade, küresel firmaların rekabetinin devamlı olması için oluşturulan özel alanlardır (Dünya Bankası, 2008: 13.).

1.6. Serbest Bölgelerde Emeğin Konumu

Serbest bölgelerin ev sahibi ülkeler için ekonominin gelişmesi, kalkınması, büyümesi yatırımları çekerek imalat ve ihracatı artırması açısından her ülkeye aynı şekilde katkı sağşamadığı Dünya Bankası'nın otuz yıllık özel alanlar tecrübesinden anlaşılmaktadır. Uzak Doğu ülkeleri ile beraber Latin Amerika'da başarıyı sağlayan serbest bölge tecrübeleri başta Afrika ülkeleri olmak üzere birçok ülkede başarı sağlayamamıştır. Gelişmekte olan ülkelerde bu bölgelerin gelişimini ve kalkınmasını sağlayan alanlar işgücünde-cinsiyet, işçi hakları, işçi ücretleri, ek gelirler, çalışma kuralları gibi birçok kaygıyı da beraberinde getirmiştir (DB, 2008b: 1).

Dünya Bankası tarafından serbest bölgelerin işgücü üzerinde olumsuz etkilerinin vurgulanmasıyla, aslında bu sorunun temel nedeninin bu bölgelerin oluşturulması nedenlerine dayalı olduğu ifade edilmektedir. Ekonomik açıdan geride kalan ülkeler ekonomilerini geliştirmek için bu bölgeleri oluşturarak yabancı

yatırımcıları çeker ve bunun sonucunda ucuz işgücü bu firmalar tarafından kullanılır. Aslında bu firmaların emeğe yoğunlaşması ve montaj-dayalı faaliyetlerin nedeni ucuz işgücüdür. Bu da ülkenin istihdamı sağlama ve kadın işgücünün daha yaygın kullanılması avantajlarını da sağlamaktadır. Bugün emeğin ve maddi kaynakların fazla olduğu alanlara yönelen serbest bölgelerin çeşitlenme oranı da yüksektir (DB, 2008b: 25). Bununla birlikte, önceden tekstil, giyim, teknoloji, bilişim alanlarında yaygınlaşan serbest bölgeler günümüzde tüm ekonomik alanları kapsamaktadır. Hatta belli sanayi alanları için gereken ara malların uzmanlaşmış bölgelerine de rastlanmaktadır (DB, 2008b: 11-21). Uluslararası Emek Örgütü (ILO, 2002) önceden emeğin rolünü ve daha yaygın kullanımını vurgularken artık teknolojiye daha çok yer verilmesi ve bu alanda bir devrim gerçekleştiğini belirtmektedir. Bilim parkları (*science zones*), finans alanları, lojistik dağıtım merkezleri ve hatta turizm bölgelerinin (*tourist resorts*) ortaya çıkışı artık bir gerçektir.

Uluslararası Emek Örgütü'nün serbest bölgelere dair istatistiklerine göre en çok istihdam oranı Asya ve Orta Amerika ülkelerinde oluşturulan serbest bölgelerde görülmektedir. Çin hariç Asya'da 13 milyon kişi, Orta Amerika'da ise 5 milyon kişi bu alanlarda istihdam edilmektedir. Lakin Kuzey Amerika'da oluşturulan serbest bölgeler daha çok transit malların geçişi, depolama alanları olmak üzere, imalatın az olmasından dolayı istihdamın da az olmasına neden olmaktadır. Karayip Adaları'nda oluşturulan serbest bölgeler yerli ekonomilere katkıda bulunsa da adalar küçük alanları kapsadığı için bunların istihdama etkisi de çok değildir (Graham, 2004). Çin'deki serbest bölgeler, işsizliğin yüksek olduğu yerlerde oluşturulması nedeniyle işsizlik oranın düşürülmesine odaklanmıştır. Bununla birlikte, sonradan gelişen ülkelerde serbest bölgelerin istihdamı artırmış olsa da bu işgücü daha düşük ücretlerle çalışmaktadır (Willmore, 1995). Avrupa'da serbest bölge oluşturan ülkelerin çoğu, sonradan Avrupa Birliği'ne üye oldukları için bu bölgelerde ucuz ücretlerle işçi çalıştırması sonucunda önem kaybı gerçekleşmiştir.

Serbest üretim bölgelerinin işgücü üzerinde oluşturduğu etkiler esasen iki boyutludur. İlk olarak serbest bölgeler ilk oluşturulduğu zaman işgücüne olan talep çok yüksek olmaktadır ve ev sahibi ülke bu işgücünü karşılayacak kapasiteye sahip olmaktadır. Lakin sonradan bu işgücü potansiyeli düşer ve işçi çatışmazlığı

hissedilmeye başlar. Bu durumda ya yabancı firmalar yurt dışından çalışmak için işçiler getirtir ya da bu serbest bölgeler ülkenin işgücü çok olan ayrı yerlerine taşınır. Malezya ve Muritius örneklerinde bu durumun görülmesi mümkündür. İkinci neden bu bölgelerde mevcut olan istihdamın kalıcı olmaması ve kolaylıkla değişebilmesidir. Bu bölgelerde olan yabancı firmalar, kendilerine daha iyi avantajlar sağlayan veya daha düşük maliyetli işgücü temin eden bir fırsat buldukları zaman kendi yatırımlarını bu bölgelerden çekip diğer bölgelere taşıyabilmektedir. Örneğin Meksika'da 2000 ve 2002 yıllarında önceden oluşturulan serbest bölgelerde istihdam sayısının azalmış olduğu ifade edilmektedir. Bunun nedeni Çin'in daha iyi avantajlar sağlaması ve daha düşük maliyetli işgücü kaynağı sağlamasıdır. Aynı zamanda bu bölgelerde personel değişimi de hızlı bir şekilde olmaktadır. Genellikle burada çalışan elemanlar iş şartlarının ağır olmasından dolayı beş yıldan fazla kalmamaktadır. Sonuç itibarıyla sendikaların elemanları uzmanlaştırması açısından sorunlar yaşatmaktadır.

Bu bölgelerde çalışanların daha çok kadınlar olmasının da birçok dezavantajları olduğu ifade edilmektedir. Genellikle burada bekâr, çocuk sahibi olmayan, genç kadınlar tercih edilmektedir. Kadınların daha düşük emek hakları ile çalıştırılması ile beraber onların tacize maruz kalma durumunun bu bölgelerde daha fazla olduğu bilinmektedir. Örneğin Meksika'nın Maquiladora'larında, firmalarda işverenler tarafından gebelik testleri talep edilerek onlardan çocuk sahibi olmaması garantisi alınmaktadır. 1980 yıllarından sonra emek piyasalarının esnekleşmesi, uluslararası emek örgütlerinin zayıflaması ve bu bölgelerde emeğin sendikalaşmaması en büyük dezavantajları olarak bilinmektedir. 2002 yılında Uluslararası Özgür Sendikalar Konfederasyonu'nun (ICFTU, 2003) birçok ülkede gerçekleştirdiği araştırmalar sonucunda otuz bir ülkede işçi haklarının tamamen ilhak edildiği tespit edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

SERBEST BÖLGELERİN EKONOMİYE ETKİSİ

Serbest Bölgelerin çok uzun bir tarihi geçmişi olmasına rağmen iktisadi literatürde tanımlanmasının ve ekonomik açıdan ülke ekonomilerine katkılarının 1970 yılından sonra yaygınlaşmaya başladığı bilinmektedir. Serbest bölgeler ev sahibi ülke ekonomileri ve bölgenin ekonomik kalkınması açısından önemli etkilere sahiptir. Bu kapsamda serbest bölgeler, temel olarak yatırımı, dış ticaret verimliliğini, istihdam olanaklarını, ihracatı ve rekabet gücünü artırarak ekonomik yapıya katkı sağlamaktadır.

2.1. Serbest Bölgelerin Kurulmasının Ekonomik Sebepleri

Modern Serbest Bölge temelini oluşturan ekonomik konular; emek, toplumsal cinsiyet ve çevre hakkındaki tartışmalar şeklinde ön plana çıkmaktadır. Bölgeler, dört özel politika hedefiyle oluşturulmaktadır:

1. Doğrudan yabancı yatırımı çekmek,
2. Büyük ölçekli işsizliği hafifletmek,
3. Daha geniş bir ekonomik reform stratejisini desteklemek,
4. Deneysel laboratuarlar olarak yeni politikalar ve yaklaşımlar uygulamak (Dünya Bankası, 2011).

Dünya Bankası'na göre Serbest Bölgelerin rolü ve etkisi, sadece sonuçlar üzerinde odaklanmamaktadır, aynı zamanda Serbest Bölgelerin ekonomi politikası hedefleri ve bunların nasıl ölçülebileceği konusunda da perspektif farklılıkları devam etmektedir.

2.2. Serbest Bölge Uygulamasının Ülke Ekonomisi Üzerindeki Etkisi

Serbest bölgelerin yeli ekonomiler üzerinde etkileri olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.2.1. Serbest Bölgelerin Ekonomiye Olumlu Etkileri

Serbest bölgeler, ev sahibi devletlerin ekonomik yapılarına önemli olumlu katkılar sağlamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomisine yatırım yapmaları için teşvik edilmesi ve bu bölgelerde işlem yapan şirketler için bazı vergi ve diğer teşvik avantajlarının sunulması nedeniyle yabancı ve yerli firmaların bu bölgelerde işleyişinin kolaylaştırılması, bu alanların ülke ekonomisi için de cazip bölgeler olarak tanınmasını sağlamaktadır (Tufan, 2018: 63). Serbest Bölgeler Kanunu'nda, bu bölgelerin bir ülkenin makroekonomik ve ekonomik gelişimi açısından devletlerin geri kalan alanlarının gelişimi için sağlayacağı olumlu katkılar belirtilmektedir. Bu nedenle, bu Serbest Bölgeler; "İhracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak, işletmeleri ihracata yönlendirmek ve uluslararası ticareti geliştirmek amacıyla" kurulmaktadır (3218 SBK. Değişiklik: 12.11.2008-5810/1 md. M.1).

Serbest bölgeler aynı zamanda ülkelerin gelişimi açısından geride kalan bölgelerinde uygulanarak devletlerin o bölgelerde karşılaştıkları sorunların çözülmesine yardım etmektedir. Devletler bu politikalarla yabancı yatırımcıların gelmesini teşvik ederek, hem bölgenin kalkınmasına önemli katkı sağlamakta hem de ülke ihracatını artırmaktadır (Cirera ve Lakshman, 2014: 1-10).

Genel olarak, başarılı bir şekilde uygulanan Serbest Bölgelerin iki ana tür fayda sağladığı bilinmektedir: İstihdam yaratma, ihracat artışı, devlet gelirleri ve döviz kazançları gibi "statik" veya "doğrudan" ekonomik faydalar; becerilerin yükseltilmesi, teknoloji transferi, ekonomik faydalar ve yenilik, ekonomik çeşitlilik ve yerel firmaların üretkenlik artışı gibi daha "dinamik" veya "dolaylı" ekonomik faydalar (Zeng, 2010).

Aşağıdaki Tablo 2.1'de, başarılı Serbest Bölgelerin olası etkilerinin bir listesini sunmaktadır. Serbest Bölgelerin doğurandan ekonomik etkilerinin yanında dolaylı ekonomik etkileri de bulunmaktadır. Genel olarak, bu bölgeler çok başarılı olmadıkça hem doğrudan hem de dolaylı faydalar elde etmek daha zordur

Tablo 2.1. Serbest Bölegelerin Doğrudan ve Dolayı Etkileri

	Doğrudan Etkileri	Dolaylı olan Etkiler
İş gücü- İstihdam	✓	
Döviz Kazançları	✓	
Doğrudan Yabancı Yatırımlar	✓	
Devlet Gelirleri	✓	
İhracat Artımı	✓	
Becerileri Geliştirme		✓
Daha Geniş Ekonomik Reform ve Gösterim Etkisi İçin Test Alanı		✓
Teknoloji Transferi ve Modern Yönetim Uygulamasının Benimsenmesi		✓
İhracatın Paylanması		✓
Yerli Firmaların Ticaret Verimliliğinin Artırılması		✓
Klusterlerin Kolaylaştırılması		✓
Kentsel-Bölgesel Kalkınma ve Yeşil Büyüme		✓

Kaynak: White (2011) and author's research[1]

Serbest bölgeler çerçevesinde ortaya çıkan doğrudan ekonomik etkiler daha geniş şekilde şunlardır:

- İstihdam arttırıcı etki,
- Döviz arttırıcı etki,
- Teknoloji transferi etkisi,
- Yabancı sermaye çekme etkisi,
- Dış ticaret açığını kapatma etkisi,
- Transit ticareti kolaylaştırma etkisi,
- İthalat ve ihracatı kolaylaştırma etkisi.

[1] https://assets.publishing.service.gov.uk/media/586f9727e5274a130700012d/PEDL_Synthesis_Paper_Piece_No_1.pdf Erişim tarihi: 18.01.2023

2.2.1.1. İstihdam Etkisi

Serbest bölgelerin en önemli hedefleri arasında bulunan ihracatın artırılması, yabancı yatırımcıların gelişinin sağlanması, yeni teknolojilerin bu bölgelere transferi ve yeni-deneyimli işgücü gibi beklentiler ülkenin yerel ekonomisi için önem arz etmektedir. Ancak bu özel alanların başarılı olabilmesi için bu bölgelerde üretimi ve istihdamı artırıcı tedbirlerin alınması gerekmektedir (Çetinkaya ve Bektaş, 2016: 56). Serbest bölgelere yatırım yapan yabancı şirketler bu ülkelerin yerli ekonomileri ile karşılıklı ilişkileri ile yerli işgücünü kullanmasına rağmen, istihdama katkının tam olumlu olması için işgücünün tamamının bu ülkeden sağlanması gerekmektedir (Alpar, 1985: 41-42). Serbest bölgelerin ev sahibi ülkelerin işsizlik sorununu çözmesi için gereken işgücünü yurtiçinden sağlaması gerekmektedir, lakin bazen komşu ülkelerde işgücü maliyetleri düşük olduğu için o ülkelerden işgücü göçü yaşanmaktadır. Diğer ülkelerden gelen işgücünün ev sahibi ülkede rekabet sağlaması ile beraber bu durum, işçilerin çoğunun yabancılardan oluşmasına ve yerli işçiler için ücretlerin düşük olmasına sebep olmaktadır (Öztürk, 2013). Bu nedenle ev sahibi ülkenin bu politika için önleyici tedbirler alması gerekmektedir (Aras ve Köksoy, 2015). Serbest Bölgeler yerli ekonomilerde istihdam sorununu tamamen çözmese bile, işsizliğin azaltılması acısından önemli rol oynamaktadır.

2019 yılı itibarıyla Türkiye'de serbest bölge alanlarında 78916 kişi istihdam edilmiştir. İstihdam hacmi sadece bu bölgelerle sonuçlanmayıp bu bölgelerde faaliyet gösteren firmalar için mal ve hizmet sağlayan firmaların da işgücü oranları da buna eklenmektedir.

2.2.1.2. Döviz Arttırıcı Etki

Serbest Bölgelerde ekonomik bireylerin yaptığı ekonomik işlemler dövizle yapılmaktadır. Serbest bölgelerde malların, hizmetlerin ve aynı zamanda işçi ücretleri gibi diğer harcamaların yanı sıra kira bedeli, arazi kirası, serbest bölgede çalışanların maaşları, kredi faiz oranları ve çeşitli vergi ödemeleri de döviz getirisi olarak kabul edilmektedir. Bütün bu getiriler de ülkenin döviz rezervlerine olumlu katkı sağlamaktadır (Özdoğan, 2006: 18-19). Bu nedenle bu alanlarda

gerçekleştirilen transit ticari işlemler sonucunda ev sahibi devletler için hem dolaylı hem de doğrudan döviz girdisi kazanmaktadır (Taylar, 2008: 44).

2.2.1.3. İhracata Olumlu Etki

Serbest Bölgelerde işlem yapan firmalar, ihraç ettikleri malların hammaddelerini yurtdışından temin ettikleri gibi yerli üreticilerden de sağlamaktadırlar. Bu bölgelerin ihracata yönelik doğrudan ve dolayı etkileri bulunmaktadır. Bu bölgeler içerisinde tüketilen sarf ürünler ile beraber, serbest bölge işlem formu ile gönderilen herhangi bir ürün veya ihracat beyannamesi ile gönderilen ürünler, diğer alanlardan gönderilen her eşya gönderici açısından ihracat sayılmaktadır. Bununla beraber, yurt içinden sağlanan bir kısım hammaddenin bölge içinde işlenerek yurt dışına ihraç edilmesi de yerli kaynakların satışlarının artırılmasını sağlamaktadır.

Serbest Bölgelerin ihracatçıya ve ihracata olan katkısı, doğrudan katkı olarak yorumlanmaktadır. Bazen yerli firmaların yurtdışına mal ve hizmet satma imkânları çok azdır ya da birtakım sorunlar ortaya çıkabilir. Bu gibi durumlarda bu firmalar ürettikleri mal ve hizmetleri serbest bölgelerde işlem yapan firmalara satarak onların yurtdışına ihraç edilmesine katkıda bulunmaktadırlar. Bu ise bu bölgelerin ülke ihracatına dolayı katkı sağlaması anlamı taşımaktadır (Öztaşkın, 2020).

2.2.1.4. Dış Ticaret Açığına Etkileri

Serbest Bölgeler vasıtasıyla ülkeye yönelik döviz akışının bir sonucu olarak ülkenin ödemeler dengesinde pozitif bir artış yaşanmaktadır. Lakin bu daha çok az gelişmiş ekonomiler için yaygın kabul edilmektedir. Bu bölgeler ihracatın artışına katkıda bulunarak ve ülkeye daha çok döviz gelmesine neden olarak ödemeler dengesinde açıkların kapatılmasında önemli pay elde eder.

2.2.1.5. Küresel Sermaye Girişine Olumlu Etki

Küresel sermayenin ev sahibi ülkelere yatırım yapabilmesi için teşvik edici politikaların uygulanması gerekmektedir. Yabancı şirketler daha çok kâr, daha az risk, siyasi ve ekonomik istikrar gibi şartların bir araya gelmesini beklemektedirler.

Bu beklentilerle beraber, vergisiz hammadde temini, gümrük formalitelerinin daha az olması, vergiden arındırılmış kazanç, serbest bölgeleri yatırımcı için cazip hale getirmektedir. Söz edilen bu genel avantajların ve serbest bölgelere özgü özel yatırım avantajlarının sürdürebilir olmasının, yabancı yatırımcıyı serbest bölgelere ve dolayısıyla ev sahibi ülkelere çekeceği öngörülmektedir. Ülkemize gelen yabancı yatırımcıya sağlanacak güven ortamı diğer küresel yatırımcıların ülkemize gelmesine ve gelirken de yeni teknolojileri transfer etmelerine olanak sağlayacaktır (Öztaşkın, 2020).

2.2.2. Serbest Bölgelerin Olumsuz Etkileri

Serbest Bölgelerin ev sahibi ülkeler üzerindeki etkileri, dikkate değer bir konu olduğu için ekonomik etkinliğin çok ötesine geçmektedir. Bölge programlarının, kalite için fırsatlar sunmadıkları, eğitimli personel için istihdam ve yukarı doğru hareketlilik, çevresel sürdürülebilirliği ihmal etme veya rekabet avantajlarını düşük ücretli işçileri sömürmekten elde etmeleri durumunda başarılı olması pek olası değildir. Kullanılan programlar olası dinamik faydaları elde etmekte başarısız olur ve muhtemelen "dibe doğru inişe" zorlanırlar. Buna karşılık, vasıflı çalışanların değerini tanıyan ve bu tür çalışanların geliştiği sosyal altyapıyı, çalışmayı ve fiziksel ortamı sağlamaya çalışan bölge programlarının, yükseltmeyi kolaylaştıracak bir konumda olacağı düşünülmektedir (Farole ve Akıncı 2011: 222-240). Barınma, sağlık hizmetleri, okullaşmanın kalitesi ve maliyeti ile birlikte suç oranı, yalnızca teknik olarak kalifiye olanlar için değil, herhangi bir işçi grubu için de en önemli endişelerdir. Eğitimli işçiler için eğlence olanakları, çevrenin temizliği ve çevrenin durumu için fiziksel altyapı (örneğin ulaşım ve telekomünikasyon) da çok önemlidir (Yusuf ve Nabeshima, 2006). Bu bağlamda, Çin-Singapur Suzhou Endüstri Parkı örnek bir örnek teşkil etmektedir.

Çin-Singapur Suzhou Endüstri Parkı (SIP), "birinci sınıf yaşam ortamı" ve sağlam endüstriyel-kentsel entegrasyonu ile tanınmaktadır. "Uluslararası düzeyde rekabetçi, yüksek teknolojili bir endüstri parkı ve modern, bahçe benzeri bir kasaba" olmaya çabalamaktadır. Sağlam tasarımı ve planlaması sayesinde bölge sadece bir sanayi bölgesi değil, aynı zamanda üst düzey yatırımları ve yetenekleri çekmek için

gerekli olan çok yaşanabilir bir şehirdir. Park, iyi korunmuş doğa alanlarına ve doğal manzaralara, yüksek kaliteli kentsel ve sosyal olanaklara ve son derece saygın eğitim seçeneklerine (Suzhou Singapur Uluslararası Okulu gibi) sahitir. Konut mahalleleri, eğitim ve öğretim merkezleri, dinlenme ve dinlenme alanları (kültür ve sanat merkezi, müzeler, opera binası, stadyum, sergi merkezi vb.) ve eko-bahçeler gibi çok sayıda yeşil alan gibi farklı işlevlere hizmet edecek farklı alanlar belirlenmitir. Aynı zamanda bankalar, okullar, hastaneler, sağlık ve sağlık gibi köklü, endüstriyel ve tüketici hizmetleri, klinikler, posta hizmetleri, perakendeciler ve oteller sektörlerine d sahiptir.

Tüm bunlara ek olarak bağımsız ekonomik bölgelerin aşağıdaki olumsuz etkileri de söz konusudur:

- Vergi kaybı
- İthalat baskısı
- Yasadışı faaliyetlerde artış riski ve kaçakçılık
- Yerli firmalarla rekabet
- Yatırımların olumsuz dağılması
- Tekelleşme etkisi
- Sosyal yapının bozulması ve ücret adaletsizliği
- Çevre kirliliği
- Kaynak israfı

2.2.2.1.Vergi Kaybı

Serbest Bölgelerde faaliyet gösteren yerli ve yabancı firmalara ev sahibi devletler tarafından vergi muafiyetleri sağlanarak bu firmaların bu alanlarda işlem yapmalarının teşvik edilmesi sonucunda ülke nin makro ve mikroekonomisinde gelişim sağlanmaktadır. Bu bölgelerde işlem yapan firmalar yurt dışına ihraç yaptıkları zaman tamamen veya kısmen belirli vergi tutarlarından muaf olmaktadırlar. Lakin aynı firmalar bu özel bölgelerden ev sahibi ülkenin diğer bölgelerine ihracat yaptıkları takdirde vergi ödemek zorundadır. Serbest bölgelerde bulunan şirketler daha çok gelir vergisi öder, lakin onların gelir transferlerinde bir

denetim ve kısıtlama olmaması nedeniyle bu şirketler daha az gelir vergisi ödemesi için daha az gelir gösterebilirler ve sonuçta devlet bütçesi bir vergi kaybı yaşayabilir (Tekin, 2006: 309; Erkan ve Tatlıdil, 1990: 12-13). Bu sebeplerle, özel alanlarda işlem yapan firmaların ev sahibi devletler tarafından denetimlerinin etkin yapılmaması halinde transfer fiyatlandırması, örtülü kazanç dağıtımı ve daha yüksek ücretlerle çalışanların bu alanlarda çalışmamasına rağmen çalışıyor gibi gösterilip tevkifatsız bırakılması gibi vergi kaybına yol açan nedenler ortaya çıkabilir (Şakar, 2007: 3).

Konya Ticaret Odası'nın araştırma raporunda ifade edildiği gibi vergi kaybına yol açan bir diğer önemli sebep ise şöyle ifade edilmektedir;

> *"Serbest bölgelerde yabancı sermaye yatırımlarına izin verilmesiyle, bu firmaların kâr transferleri ve transfer fiyatı uygulamaları denetim dışı kalmaktadır. Bu yatırımlar, ülkenin gümrüklü bölgesinde gerçekleştirildiklerinde ise, hem kar transferlerinin belirlenen oranda merkez ülkeye aktarılması sağlanmakta hem de çok uluslu şirketlerin bağlı şirketleri ile yaptıkları mal ticaretinde uygulanan transfer fiyatları belirli ölçülerde denetlenebilmektedir. Serbest bölgelerde bu tür sınırlamalar ve denetim söz konusu olmadığı için, çok uluslu şirketler kar transferlerini diledikleri şekilde yapabilecekleri gibi, çeşitli ülkelerde daha az gelir vergisi ödeyebilmek için transfer fiyatlarını kullanabileceklerdir. Böylece, yatırımların serbest bölgenin bulunduğu ülke ekonomisine katkısı azalmış olacaktır."* (Konya Ticaret Odası, 2016: 8).

2.2.2.2. İthalat Baskısı

Ev sahibi ülkeler tarafından kurulan serbest bölgelerde ihracat yapan firmalar, ihraç ettikleri malların ara mallarını üçüncü bir ülkeden karşıladıkları halde ülke ekonomisi için beklenmedik bir sorun ortaya çıkabilmektedir. Bu sorun özellikle ihracat amaçlı kurulan özel bölgelerde yaşanmaktadır. İhracat artıkça bu ara mallara olan talebin artması nedeniyle ihracat ithalata bağımlı hale gelmekte ve bu durum ülkenin ödemeler dengesinde daha çok açıklar oluşmasına neden olmaktadır (Toroslu, 2000: 12; Özdoğan, 2006: 21).

Bu özel bölgelerde işlem yapan yabancı firmaların yerli firmalarla rekabette üstünlük kazanması, ev sahibi ülkenin ithalata daha çok bağımlı olmasına neden olmaktadır. Devletlerin belirli avantajlar sağlayarak yabancı firmaları ve yatırımcıları

bu bölgelere çekmesi devletler için bir ithalat baskısı oluşturmaktadır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkeler için geçerlidir. Çünkü bu ülkelerin kendi üretimleri çok daha azdır (Erkan ve Tatlıdil, 1990: 12).

2.2.2.3. Yasadışı Faaliyetlerde Artış Riski ve Kaçakçılık

Serbest Bölgelerde daha çok mal ve vergi kaçakçılığı olduğu bilinmektedir. Bu bölgelere gelen ithal mallar gümrük vergilerinden muaf olduğu için ülkenin diğer bölgeleri ile kıyaslamada fiyatları daha düşük olur ve serbest bölgede işlem yapmayan diğer şirketler bu bölgelerden mal alışını sağlayarak gümrük vergilerinden kaçmaktadırlar. Aynı zamanda, bu bölgelere ithal edilen mallar diğer vergilerden de muaf oldukları ve denetim de zayıf olduğu için serbest bölgede yerli şirketler şirketlerin isimlerini kullanarak vergi ödemekten kaçınmaktadırlar.

Serbest bölgelerde sınırların diğer bölgelerden tellerle ayrılmasına, girişlerin ve çıkışların kontrolde tutulmasına, polisler tarafından sıkı kontrol tedbirleri alınmasına rağmen, idarenin yeterli olmaması veya bu bölge denetimlerinin birçok bürokratik sorunlarla karşılaşması gibi sebeplerle bu alanlarda kaçakçılık ve yasadışı işlemler yapılmaktadır (Erkan ve Tatlıdil, 1990: 13; Toroslu, 2000: 12; Tümenbatur, 2012: 345). Lakin bu özel bölgelerin sınırlanmaları iyi yapılırsa, girişlere ve çıkışlara, çevresinin muhafazasına dikkat edilirse, tüm ekonomik faaliyetler sıkı kontrolde altında tutulursa, buralarda ortaya çıkan yasadışı kaçakçılık sorunlarının çözülmesi veya azaltılması mümkündür (Erdoğan ve Ener, 2005: 102; Taylar, 2008: 53).

2.2.2.4. Yerli Firmalarla Rekabet

Serbest bölgelerde faaliyet gösteren firmalar ürettikleri malların girdilerinin yerli pazardan karşılanması sonucunda bir rekabet oluşturmaktadır. Serbest bölgeler için sunulan ekonomik avantajlardan dolayı bu alanlarda üretilen malların fiyatı ev sahibi ülkenin diğer alanları ile kıyaslamada daha ucuz olmakta ve bu durum dış piyasalarda da geçerli olmaktadır. Gerçekleşen bu rekabetten dolayı ülkenin ihraç mallarının fiyatları yabancı piyasalarda daha ucuz olurken ülkenin ihraç gelirlerinin azalmasına neden olmakta ve ekonomiyi olumsuz etkilemektedir (Erkan ve Tatlıdil,

1990: 12; Konya Ticaret Odası, 2016: 8). Buna ek olarak özel alanlarda üretilen nihai ürünlerin ülkenin diğer bölgelerine ihraç edilmesi durumunda, serbest bölgede işlem yapan şirketlerin daha gelişmiş olması ve daha büyük sanayi tecrübesine sahip olması nedeniyle, yerli firmalarla kıyaslandıklarında üretim maliyetlerinin daha düşük olduğu görülmektedir. Serbest bölgedeki malın yurt içine ithalat zamanında uygulanan gümrük vergisi, ortaya çıkan bu maliyet farkını kapatmıyorsa yerli şirketler rekabet açısından geride kalabilir. Ortaya çıkan sorunu çözmek için gümrük vergisinin artırılması gerekmektedir veya bu alanlardan ülkenin diğer bölgelerine ithalat yasaklanmalıdır (Toroslu, 2000: 12; Taylar, 2008: 49-51; Tümenbatur, 2012: 345).

2.2.2.5. Yatırımların Olumsuz Dağılması

Serbest Bölgelerde çok sayıda yabancı firmanın faaliyet göstermesi sonucunda bu bölgeler etrafında daha yoğun yatırımların ve hizmetlerin sunulması sağlanmaktadır. Bunun sonucunda yatırımların olumsuz dağılımı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle işgücü daha çok bu alanlara yakın bölgelerde yoğunlaşarak diğer bölgelerle kıyaslamada bir dengesizlik oluşturmaktadır ancak bu durum serbest bölge politikalarından vazgeçmek için de yeterli görülmemektedir (Düzenli, 2006: 35; Taylar, 2008: 56).

2.2.2.6. Tekelleşme Etkisi

Özel alanlarda işlem yapan firmaların ev sahibi ülkeden çeşitli avantajlar elde etmesi sonucunda, bu bölgeler dışında faaliyet gösteren firmalar için de bölge cazip hale gelmektedir ve bu firmalar da kendi faaliyetlerini devam ettirmek için bu bölgelerde işlem yapmak istemektedir. Serbest Bölgelerde işlemlerini yürüten yabancı firmaların üretim maliyetleri daha düşük olduğu için yerli firmalar rekabette üstünlük kazanamamakta ve ayakta kalamamaktadır. Bu ise ülke genelinde serbest bölge dışında oluşan firmaların sayının azalması ile sonuçlanmakta ve bir tekelleşme etkisi yaratmaktadır (Güner, 1995: 14; Toroslu, 2000: 12; Karakuzey, 2003: 33-34; Uslugil, 2013: 15).

2.2.2.7. Çevre Kirliliği

Serbest Bölgede işlem yapan firmalar, yapılan işlemlerin türüne ve kapsadığı alana göre genellikle belirli miktarda çevre kirliliğine neden olabilmektedir. Örneğin, serbest limanlarda trafiğin yoğun olduğu zamanlarda suyun kirliliği artarken, üretim bölgelerinde endüstriyel faaliyetlerinin artması nedeniyle özel bölgelerde hava kirliliği ve üretimden dolayı oluşan atıklar da artmaktadır (Toroslu, 2000: 12; Düzenli, 2006: 34; Tümenbatur, 2012: 345).

2.2.2.8. Sosyal Yapının Bozulması ve Ücret Adaletsizliği

Neo-klasik ekolün temsilcilerinden olan ve Hecksher-Ohlin'in iki mal – iki faktör – iki ülke yaklaşımına dayanan Hamada (1974), serbest bölgelerin ev sahibi ülke üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir. Analizine göre, gelişmekte olan ülkenin emek yoğun sanayilerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu varsayılırsa, serbest bölgeye doğrudan yabancı yatırım, serbest bölgeye sermaye ithal edilmesi ve gelişmekte olan ülkedeki emeğin yerli sektörden çekilmesi anlamına gelir. Dolayısıyla sermaye yoğun mal üretimin artacağı, emek yoğun yerli mal üretiminin ise azalacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede bölgelerin kurulması, ülkeyi emek yoğun bir mal olan karşılaştırmalı üstünlüğünden uzaklaştırarak verimsizliğe yol açabilmektedir.

2.3. Serbest Bölgelerin Girişimcilere Faydaları

Serbest bölgeler girişimcilere birçok avantaj sunmaktadır. Bu avantajlar aşağıda sıralanmıştır:

- Girişimcilerin gelir ve kurumlar vergilerinden muaf tutulması: Bölgelerde işlem yapan firmalar genellikle ithalatta vergiden muaftır, bu hem yatırım aşamasında girişimcilerin ithal ettikleri makine ve tezgahlar için hem de üretim aşamasında girdi ürünleri için geçerlidir.
- Birçok devlet bu bölgelere yatırım yapan hem yerli firmalar hem de yabancı firmalar için ihracat kredileri ayırmaktadır ve hatta bu bazen ihraca verilen prim gibi kabul edilmektedir.

- Bu özel alanlarda hızlandırılmış amortisman uygulamasına izin verilmektedir. Bu sayede firmalar kuruluşlarının ilk yıllarında daha az bir vergi ödemektedir. Böylece firmalar daha başarılı bir şekilde faaliyet göstermektedir.
- Bu bölgelerde grev ve sendika gibi politikaların yasaklanması burada işlem yapan firmalar için ilave avantaj sağlanmaktadır.
- Bu bölgelerde işlem yapan yabancı firmalara ev sahibi ülkeler tarafından kâr transferi garantisi sağlanmaktadır.
- Firmalara ev sahibi devletler tarafından tüm altyapı hizmetlerinin düzenli bir şekilde sunulması çok önemli bir teşviktir.
- Son olarak, bu alanlarda bürokrasinin minimum düzeyde olması ve devlet müdahalesinin olmaması buradaki firmalar için önemli avantajlardan biridir (Toroslu 2000: 13)

2.4. Serbest Bölge Geliştirmenin Küresel Uygulamaları: Başarının Anahtarları

Küresel ekonomi ve pazar koşulları hızla değişmektedir ve bunun sonucunda Serbest Bölgeler de zaman içinde yeni iş ve ekonomik ortama uyacak şekilde gelişmektedir. "Sanayi Bölgeleri 1.0" olarak adlandırılan erken aşama birçok ülkede başarılı olsa da (ilk baştaki doğrudan yabancı yatırımcıları çekme, ihracatı teşvik etme ve döviz kazanma hedeflerine çoğunlukla ulaşmış olmaları anlamında), aynı zamanda sınırlamaları da vardır-yerel ekonomiyle fazla bağlantıları olmayan ve büyük ölçüde mali teşviklere dayanan yerleşim bölgeleri haline gelme eğilimindedirler. Bu sınırlamalar ve değişen küresel makroekonomik ve düzenleyici ortam göz önüne alındığında, birçok ülke daha geniş boyutlu, yerel ekonomiyle daha fazla bağlantılı ve çok işlevli ve teşviklere daha az bağımlı olan modern ÖEB kavramına doğru ilerlemeye başladığı görülmektedir. Bu tür ÖEB'ler "Bölgeler 2.0" olarak adlandırılmaktadır. Çin gibi bazı ülkeler, pazar odaklı ekonomik reformları test etmek için bir şehri veya bir eyaleti Serbest Bölge ilan etmiştir. Böyle bir yaklaşımın önemli bir katalitik rol oynadığı bilinmektedir. Bununla beraber birçok Doğu Asya ve Latin Amerika ülkesinde hızlı ekonomik büyüme ve dönüşüm, küresel iklim değişikliği ve çevresel sürdürülebilirlik konusundaki artan endişe ile birlikte yeni bir endüstri bölgelerinin trendi, daha kapsamlı ve bütünleşik bir yaklaşıma

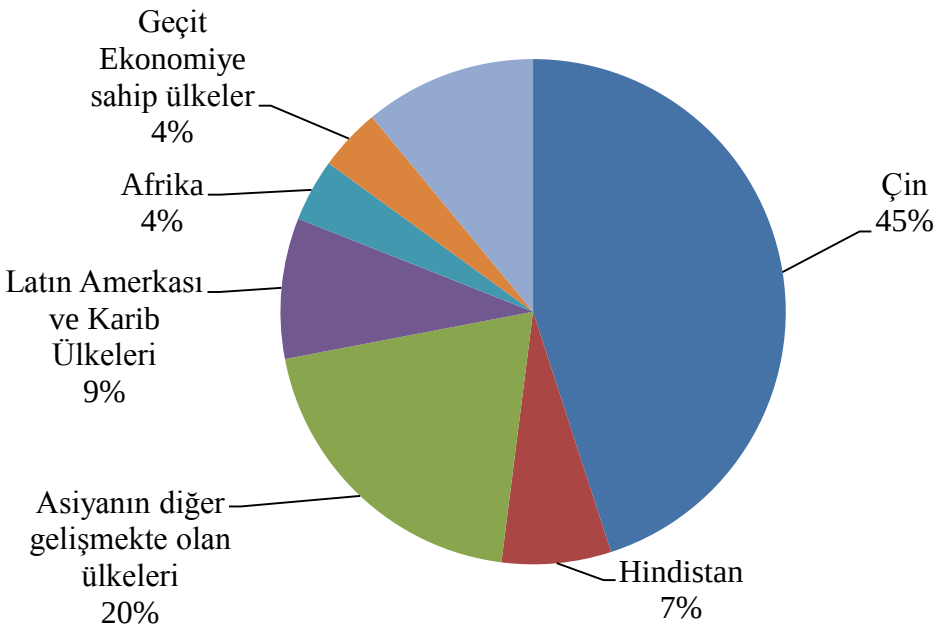
doğru ilerleyen ivme kazanmaktadır. "Bölgeler 3.0" yaklaşımı gibi tanımlanan bu bölgeler ‘Sanayi Bölgeleri 1.0 ve 2.0'ın deneyimlerini sentezlemekte ve yerel kurumsal çerçeveler, endüstriler ve topluluklarla, ticaret ve yatırım politikalarının yanı sıra düşük karbonlu veya yeşil büyümedeki küresel yeni eğilimleri ele alan entegre bir çözüm oluşturmaya çalışmaktadırlar.

“Sanayi Bölgeler 3.0” yaklaşımının ana tezahürü eko-endüstriyel parklardır (EIP'ler). EIP'ler geniş bir yaklaşım yelpazesini kapsar, ancak hepsi daha sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya imkân sağlamaktadır. Park programlarının farklı önceliklerine bağlı olarak EIP'lere farklı isimler verilebilir. Bunlar, ulusal sanayi bölgesi çerçevesinden (sanayi bölgelerine karşı parklar gibi), ülke veya bölge geliştiricisinin kalkınma önceliklerinden (ekoloji veya atık yönetimine kıyasla sera gazı emisyonlarının azaltılması gibi) bağımlı bir şekilde değişmektedir (Kechichian ve Jeong, 2016).

2.5. Dünyadaki Önemli Serbest Bölge Uygulamaları ve Dünya Tecrübesi

Serbest Bölgelerin dünya çapında giderek daha popüler bir sanayi politikası aracı haline geldiği bilinmektedir. Serbest bölgelerin sayısının son yıllarda önemli ölçüde arttığı görülmektedir. UNCTAD (2019) tarafından oluşturulan en son tahminlere göre, 1980'lerde 200'ün altında olan 140'tan fazla ülkede şu anda 5.000'den fazla serbest bölge bulunmaktadır. Bunların çoğu Çin'de yoğunlaşmıştır, ancak dünyanın tüm bölgelerinde giderek daha fazla sayıda serbest bölge kurulmaktadır (Grafik 2.1).

Grafik 2.1. Serbest Bölgelerin Coğrafya üzre Yayılımı (%).[2]

Kaynak: "World Free Organization Outlook" UNACTAD raporu, 2020

Çin'de Serbest Bölgelerin Özel Ekonomik Bölge ve Serbest Ticaret Bölgeler türü geniş yayılmaktadır. Bu bölgeler toplam Çin ihracatının %20 ni oluşturmaktadır. 2.1 Grafiğinden de gözükdüğü gibi Asiya kıtasında Serbest Bölgeler daha geniş yayılmaktadır ve toplam Serbest Bölgelerin %65'ne eşdeğer olduğu bilinmektedir.

2.5.1. Afrika Kıtasında Serbest Bölgeler

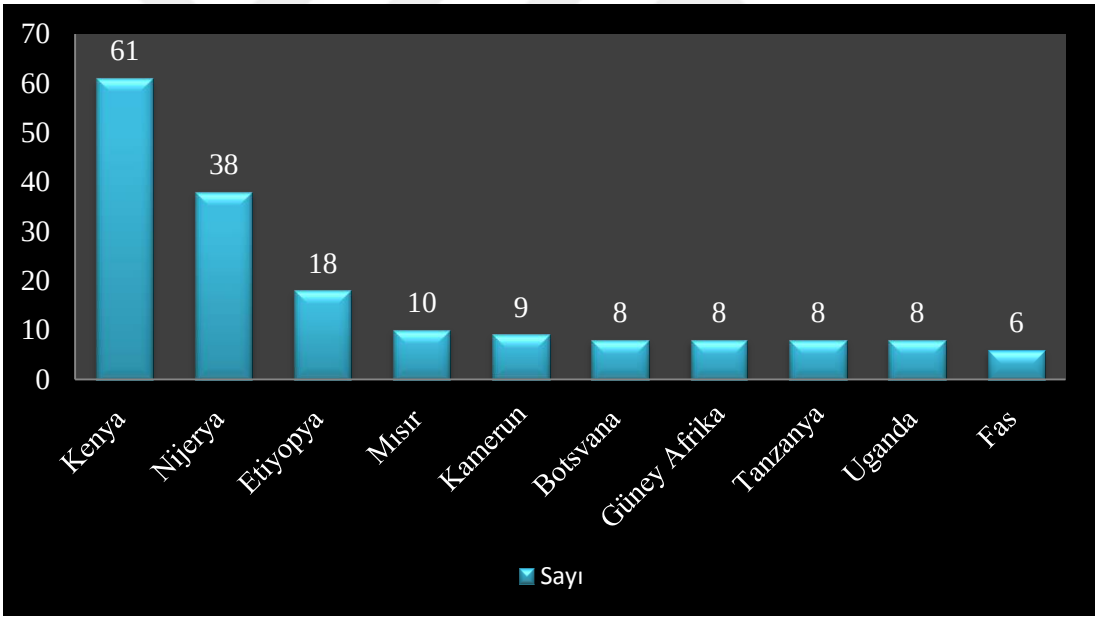
Afrika Serbest Bölgeler politikasında daha küçük bir bölge olarak bilinmektedir. Genel olarak, Afrika'da kanunen tahminen 237 serbest bölge kurulmuştur ve bu, dünya çapındaki bölgelerin yaklaşık yüzde 4'ünü temsil etmektedir (UNCTAD, 2019). Buna ek olarak, en az 56 bölgenin yapım aşamasında olduğu ve bazılarının hala erken aşamada olduğu göz önüne alındığında, tamamen faaliyete geçen bu bölgelerin sayısının bu miktarın yaklaşık yarısı kadar olduğu tahmin edilmektedir. Tam olarak faaliyet gösteren bölgeleri henüz barındırmayan

[2] Sanayi ülkeleri: Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya, İsrail, Japonya, Yeni Zelanda. Geçiş ekonomileri: Ülkeler: Doğu Avrupa, Orta Asya ve Rusya.

firmalardan ayıran güvenilir veri bulmanın zorlukları nedeniyle, takip eden analizde bunun yerine kanunla kurulan tüm serbest bölgeler araştırılmaktadır.

Serbest Bölgelerin, Afrika'daki Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) akışını önemli ölçüde artırdığı, cazip yatırım koşulları yarattığı ve istihdam yaratılmasını desteklediği bilinmektedir. Son 5 yılda, tarımsal işleme, endüstriyel alanlar ve hizmetlerde 60 milyon yeni iş yeri yaratıldığı kaydedilmektedir. Serbest Bölgelerin büyük çoğunluğu, ev sahibi ülkede daha yüksek düzeyde doğrudan yabancı yatırım elde etmek için oluşturulmuştur. Serbest Bölgelerin oluşturulması, yabancı yatırımcılara bir ülkenin veya devletin yabancı yatırıma bağlı olduğunu ve yatırımı teşvik edebileceğini vurgulamaktadır (AEZO, 2021).

Grafik 2.2. Afrika'da En Çok Serbest Bölgelere Sahip Ülkeler-2019

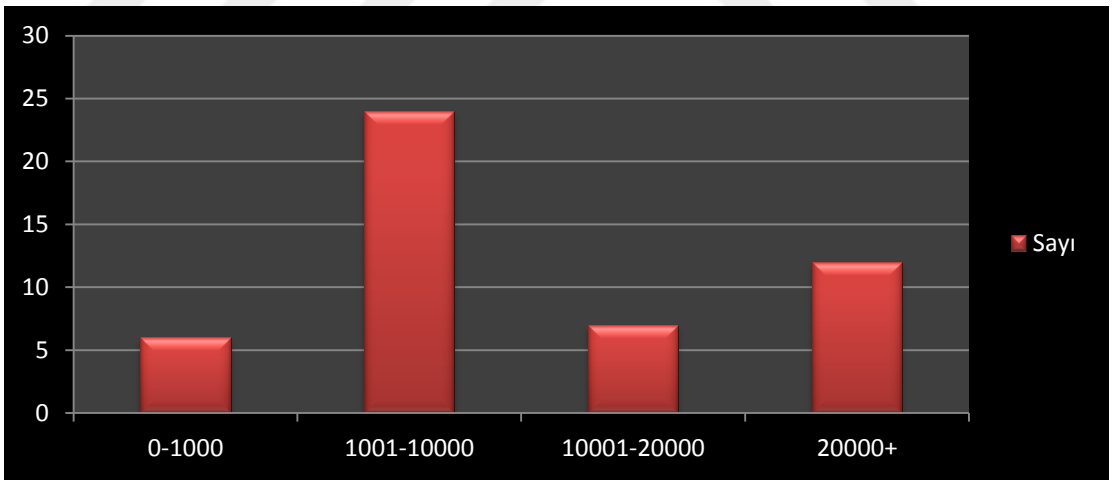
Kaynak: "Handbook on Free Economic Zones in Africa'' UNCTAD raporu, 2019

Afrika Serbest Bölgelerinin İstihdama katkısı: Serbest Bölgelere firmaları çekmenin yanı sıra genellikle istihdam yaratmayı da amaçlamaktadır. Gerçekten de, Serbest Bölgelerin tanıtılması söz konusu olduğunda geniş çapta atıfta bulunulan statik bir ekonomik kazanç, bölgelerin istihdama katkısının olmasıdır. Serbest Bölgelerin istihdam katkıları doğrudan -yani bölge içindeki ekonomik faaliyetlerden kaynaklanan gerçek işler ya da dolaylı olabilir. Bugüne kadar, tamamen faal

durumdaki 49 Afrika Serbest Bölgelerinden oluşan seçilmiş bir örneklerin yaklaşık yarısı, her biri kendi ekonomilerinde 1.000 ile 10.000 kişi arasında iş imkânı sağlamıştır.

İstihdam artışı açısından yüksek performans gösteren tüm Afrika ülkelerinde birden fazla Serbest Bölge mevcuttur. Örneğin, Fas'ta 22 serbest bölgenin 500.000 yeni endüstriyel iş yarattığı ve Nijerya'da 10 serbest bölgenin 300.000 yeni endüstriyel iş imkânı yarattığı aktarılmaktadır. Hem Fas hem de Nijerya'da, endüstriyel istihdam artarken, son birkaç on yılda toplam ülke istihdam eğilimi ya negatif yönde gelişme göstermiş ya da sabit kalmıştır. Etiyopya'da, 2010'da ilk Serbest Bölgenin açılmasından bu yana toplam istihdam değişmemiştir, ancak 2011'de endüstriyel istihdamın payının %13 arttığı bilinmektedir. Etiyopya'nın 2014'te iki Serbest Bölge açmasıyla istihdamda net artış yaşandığı söylenmektedir (AEZO, 2020).

Grafik 2.3. Afrika'da Yaratılan Iş Sayısına Göre Serbest Bölgelerin Payı

Kaynak: UNCTAD Ulusal SEB yetkililerine dayanmaktadır [3](2021)

Serbest bölgelerin temel gerekçelerinden biri daha fazla istihdam yaratmaktır. Bölgeler özellikle işgücüne dâhil olan kadınlar için etkili bir iş yaratma aracı olarak kabul edilir. Serbest Bölgelerin bir ülkenin istihdamı üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etkisi olabilir. Son 5 yılda Serbest Bölgeler tarımsal işleme, imalat ve hizmet endüstrilerinde 60 milyondan fazla iş yaratmıştır. Son 5 yılda, çoğunluğu geleneksel

[3] https://unctad.org/system/files/official-document/diaeia2021d3_en.pdf

çiftçilik yerine tarımsal işlemede olmak üzere, tarım sektöründe 41 milyondan fazla iş yaratıldığı bilinmektedir. Sanayi sektörü istihdamı, inşaat, imalat, madencilik ve kamu hizmetlerinde 14 milyondan fazla yeni iş yaratılmıştır. Telekomünikasyon ve dijital ürün ve hizmetler gibi yüksek vasıflı sektörlerdeki istihdam da son 5 yılda 2 milyondan fazla yeni iş yaratılmıştır (AEZO, 2020).

Senegal'de 2018'de başkent Dakar'a yaklaşık 40 km uzaklıkta kurulan Diamniadio Serbest Bölgenin, bugüne kadar 4.000'den fazla istihdam yarattığı bilgisi verilmektedir. Giyim ve tekstil gibi emek yoğun sektörlerde faaliyet gösteren yabancı şirketlerin kurulmasıyla 20.000'den fazla kişiye iş imkânları sağlanmış olmaktadır (UNIDO, 2018b). Bu bölgelerde yoğunlaşan Çin şirketleri aynı zamanda Etiyopya ve Ruanda'da da faaliyet göstermektedir. Yakın zamanda kurulan diğer Serbest Bölgeler de önemli istihdam katkıları sağlamayı başarmıştır. 2012'de Fas'ın kuzeybatısındaki 450.000 nüfuslu bir kasaba olan Kenitra yakınlarında, 21 firma şu ana kadar yaklaşık 10.000 doğrudan istihdam yaratmıştır (MEDZ, 2019). İstihdam yaratma açısından benzer başarılar Mısır'daki Suez, Zambiya'daki Chambishi ve Nijerya'daki Calabar serbest bölgelerinde de elde edilmiştir.

Tablo 2.2. Seçilen Afrika Ülkelerindeki Ulusal Serbest Bölgelerin İstihdama Katkısı

Afrika Ülkeleri	Serbest Bölgelerin Doğrudan İstihdam Etkisi	Serbest Bölgelerde çalışanların ülkelerin yerli sanayisinde payı, faizle
Angola	5000	1
Cibuti	27000	48
Mısır	400000	5
Etiyopya	200000	4
Gana	30000	1
Kenya	60000	4
Fas	150000	5
Ruanda	13000	2
Senegal	4500	1
Güney Afrika	110000	2
Tanzanya	45000	3
Togo	15000	3

Kaynak: Ulusal Serbest Bölge yetkililerinden (göstergesel) ve UNCTAD'dan (2017) ÖEB istihdamı; Dünya Bankası Kalkınma Göstergelerinden ulusal endüstriyel istihdam.

Tablo 2.2.'de genel olarak Serbest Bölgelerin Afrika ülkeleri için 2019 yılında istihdama kattığı katkı görülmektedir

Serbest Bölgelerin odak faaliyetleri için yeterli düzeyde yerel bir işgücüne erişmesi gerekmektedir. Afrika, yerel iş gücünün istihdamı ve eğitimi ile bağlantılı "akıllı" teşvikleri entegre ederek geçim kaynaklarını iyileştirmek ve çalışma çağındaki nüfusu için daha iyi sonuçlar sağlamak için Serbest bölgelerden yararlanmaktadır. Diğer bir kilit unsur, yerel üniversiteler ve araştırma merkezleriyle olan bağlantılardır. Yerel araştırma işgücünün yabancı yatırımcılarla başarılı ortaklığı sayesinde, Afrikalı araştırmacılar ve bilim insanları ortak deneyimden ve sonuç olarak ortaklık yoluyla gerçekleşen teknoloji transferinden yararlanmaktadır.

Serbest Bölgeler Afrika ülkelerinde önemli bir potansiyel göstermiştir ve önlerinde pek çok zorluk olsa da, bu bölgeler Afrika kıtasının kalkınmasında muazzam bir rol oynayabilir. Afrika'daki ülkelerin serbest bölgelerin gelişimi için birçok engeli aşması gerekmektedir ve kendi ekonomilerinde serbest bölgelerin potansiyelini ortaya çıkarmak için güçlü ve uzun vadeli stratejilere ihtiyaçları vardır.

2.5.2. Avrupa Serbest Bölgeleri

Avrupa, dünyadaki en fazla sayıda gelişmiş ülkeye, daha yüksek yaşam standartlarına ve en yüksek genel insani gelişme endeksine sahip kıtadır. Avrupa, Asya ve Afrika'dan sonra dünyanın üçüncü büyük nüfusuna sahiptir. 17. yüzyıldan bu yana, Avrupa'daki ekonomik gelişme düzeyi tüm kıtalar arasında birinci sıradadır ve genel kalite çok yüksektir. Avrupa genel ekonomik gelişme düzeyi, sanayi, finans ve ileri teknoloji endüstrilerinde ilk sırada yer almaktadır. Kapitalizmin doğum yeri olan Avrupa, serbest ticaretin ve piyasa ekonomisinin de kaynağı olarak bilinmektedir. Modern anlamda, her türlü özel ekonomik bölge, serbest ticaret bölgesi ve serbest liman, ilk aşamada Avrupa'da ortaya çıkmış ve iyi gelişmiştir. Uzun bir süredir, Avrupa'da sanayileşme ve makineleşme düzeyi, özellikle Batı Avrupa'da nispeten yüksek olmaktadır. Birleşik Krallık, Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda ve İsviçre, Batı Avrupa'da oldukça gelişmiş ülkelerdir ve dünyada iyi bilinen gelişmiş ekonomilerdir.

Serbest Bölgeler ticaretin serbestleştirilmesi, kolaylaştırılması, üretimin teşvik edilmesi ve ihracatın teşvik edilmesine dayalı özel dış ekonomi politikaları yürütmektedir. Serbest Bölgeler Çin'de gelişmiştir, ancak ilk olarak Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Avrupa ekonomik serbestleşmesinin ve entegrasyonunun gelişmesiyle birlikte, serbest bölgelerin Avrupa'nın gelişmiş ekonomilerindeki rolü ve işlevi yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. Avrupa'da farklı serbest bölge türleri geliştirilmektedir.

İhracata dayalı Serbest Bölgeler: Serbest Bölgelerin yaygın bir biçimi olarak, ihracat işleme bölgeleri, bir ülke veya bölgede ihraç mallarının imalatı, işlenmesi ve montajı için özel sanayi bölgeleri olarak nitelendirilmektedir. Dünyanın ihracat işleme bölgelerinin, 1950'lerin başında Avrupa'da oluşmaya başladığı bilinmektedir. İlk bölge, 1956'da İrlanda'daki Shannon Uluslararası Havalimanı'nda inşa edilmiştir. Yüksek düzeyde ekonomik gelişme ve yüksek insan gücü maliyeti nedeniyle, özellikle Avrupa gelişmiş ekonomileri, genellikle düşük katma değerli imalat ve işleme endüstrilerini diğer az gelişmiş bölgelere aktarmaktadır ve bu da Avrupa endüstrilerinin transferini tetiklemektedir.

Serbest limanlar: Serbest liman aynı zamanda serbest ticaret bölgesi ve dış ticaret bölgesi olarak da adlandırılmaktadır. Serbest limanlar ağırlıklı olarak antrepo ticareti yapmakta olup, liman sahaları dışında kalan bazı serbest bölgelerde antrepo ticaretinin yanı sıra, turizm, hizmetler ve diğer sanayi imkânları da sunmaktadır. En eski serbest limanlar Avrupa'da ortaya çıkmış ve bunların çoğu deniz kıyılarında bulunmaktadır, ancak Avrupa'nın iç bölgelerinde yer alan serbest limanların (yaygın olarak "susuz limanlar" olarak bilinir) da var olduğu söylenmektedir. Avrupa'da denize çıkışı olmayan bir ülke olarak İsviçre'nin yaklaşık 20 serbest limanı olduğu bilinmektedir. Serbest liman, gelişmiş ekonomilerin tamamen liberalleşmesi ve Avrupa ekonomisinin entegrasyonu ile Avrupa'da ortaya çıkmasına rağmen, günümüzde değer kaybetmektedir. Tarife indirimi ve muafiyetten, lojistik depolamaya, ihracat işlemlerine ve hızlı gümrükleme hizmetlerine kadar, serbest limanların işlevleri, uluslararası siyasi ve ekonomik düzen ve gümrük rejiminin evrimi ile kademeli olarak değiştirilmiştir.

Serbest Ticaret Bölgeleri Avrupa, modern uygarlığın kökenidir ve modern dünya ekonomisinin neredeyse tüm sistemleri ve kuralları Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Avrupa'daki özel ekonomik bölgeler, özellikle erken dönemdeki serbest limanlar, esas olarak dış ticareti genişleterek ve eski kapitalist ülkelerin dünya ticaretindeki lider rolünü güçlendirerek, kapitalizmin gelişmesini teşvik etmede önemli bir rol oynamaktadır. Avrupa egemen ülkelerinin sömürge ülkeleri ve az gelişmiş ülkeler üzerindeki kontrolü ve kaynak yağmalaması, ticaretin serbestleştirilmesi, eşitlenmesi ve kolaylaştırılması yoluyla dünya ekonomik mübadeleleri teşvik edilmiş, ülkeler arasındaki ekonomik bağlar güçlendirilmiştir. Önemli modern ekonomik modellerin geri kalan bölgelere yayıldığı ve teşvik edildiği, böylece bir bütün olarak dünya ekonomisinin modernleşmesini teşvik ettiği bilgileri aktarılmaktadır. AB, küresel bölgesel bütünleşmede en başarılı serbest ticaret bölgesidir. AB üyeleri tarife engellerini ortadan kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda işgücünün serbest akışını da gerçekleştirmiştir. Son yıllarda, AB ticaretinin odak noktasının AB dışına kaymaya başlamış olduğu bilinmektedir (Wang ve Xiaohui, 2017).

Tablo 2.3. Avrupa'da Serbest Ticaret Bölgeleri

İsimleri	**Ülke, Bölge, Şehir**
Orta Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi	Çek, Polonya, Slovakya, Romanya, Slovenya, Macaristan, Bulgaristan
AB Serbest Ticaret Bölgesi	Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Hırvatistan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, Macaristan, İtalya, Letonya, Lüksemburg, Hollanda, Malta, Polonya, Litvanya, Portekiz, Slovakya, Romanya, Slovenya, İsveç, İspanya, Birleşik Krallık
Hamburg Serbest Ticaret Bölgesi	Almanya

Kaynak: Report on the Development of the Special Economic Zones in Europe (Haiping Luo[4], Zhaopeng Yu, and Jingyi Zhou[5])

[4] Haiping Luo: Central China Economic Development Research, Nanchang University, Nanchang, China

[5] Zhaopeng Yu, and Jingyi Zhou :School of Economics & Management, Nanchang University, Nanchang, China (Social Sciences Academic Press 2022)

Bilim ve Teknoloji Endüstri Parkları: Avrupa'daki endüstri parkları, Avrupa'nın ekonomik kalkınmasında uzun süredir önemli bir rol oynamaktadır. Avrupa'daki Paris Havzası Endüstri Parkı, Birmingham–Manchester Endüstri Parkı, Lyon Endüstri Parkı, Alsace–Lorraine Endüstri Parkı ve Ruhr Endüstri Parkı gibi geleneksel endüstri parkları, Avrupa'nın ve hatta dünya ekonomisinin kalkınmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. 1950-1960'lardan bu yana, Avrupa'daki büyük sanayi bölgeleri kademeli olarak geleneksel enerji yoğun gelişim yollarını değiştirmiştir, endüstriyel dönüşümü desteklemek için yeni ve rekabetçi endüstriler geliştirmeye başlamıştır ve endüstriyel parkların gelişimini ve modernizasyonunu başarıyla gerçekleştirmiştir.[6]

2.5.3. Amerika'da Serbest Bölgeler

Amerika Birleşik Devletlerinde Serbest Bölgeler: ABD'nin genelinde toplamda 180 serbest bölge uygulaması kullanılmaktadır. Bunlar ülkenin 47 bölgesinde bulunur. Bu bölgelerin ABD'de 3 çeşidi vardır: Serbest dış ticaret bölgeleri, serbest yatırım bölgeleri ve teknoparklar. Serbest Ticaret Bölgelerinin ABD'de ilk kuruluşu 1930 yıllarından başlamaktadır. Bu bölgelerde dışarıdan malların getirilmesi ve onların paketlenmesi, depolanması gibi birçok hizmet görülmektedir. Bu bölgelerde işlem yapan firmalar vergilerden tamamen muaf tutulmaktadır. ABD'de faaliyette bulunan önemli serbest bölgeler arasında Miami, New York, California, New Orleans, Florida, Boston, Chicago sayılabilir.

Teknoparklar ABD'de 1970 yıllarından başlayarak kurulmaya başlamıştır. Bugüne kadar 84 teknopark kurulmuştur. Bu bölgelerin tamamında 145 bin işçi ve 45 bin bilim insanı çalışmaktadır. Bu teknoparklardan en büyüğü Silikon Wells (Silikon Vadisi) teknoparkıdır. Dünyada bilgisayar üretiminin %20'si bu bölge tarafından sağlanmaktadır. Gelecek yıllarda ABD'de 1000'e yakın yeni serbest bölgenin kurulması hedeflenmekte ve 100 bin istihdam sağlanması hedeflenmektedir (Altay, Konya Ticaret Odası, 2016).

[6] https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-19-2207-7_10#Tab1 Erişim Tarihi: 19.01.2023

Kosta Rika Serbest Bölgeler: 2022'de Kosta Rika'daki serbest bölgeler, ülkenin ekonomik olarak yeniden canlanmasını teşvik eden olumlu bir büyüme göstermiştir. Dış Ticareti Destekleyici Kuruluş'un (PROCOMER) İhracat Sonuçları Raporu'na göre, sektörün verimliliği, aynı yılın Ağustos ayına kadar 4.340 milyon ABD doları ihracat rakamlarına yansıdığı üzere pozitif büyümeyi sürdürmüştür.

Serbest Bölge rejiminin, pandeminin ekonomik zorluklarına karşı özel bir direnç gösterdiği ve üretimini yalnızca 2020'nin ikinci çeyreğinde daralttığı bilinmektedir. Aynı şekilde rejim, 2021'de yapılan 103 projeyle Kovid-19 krizi sırasında bile büyümeyi sürdürmüştür. Hem yeni şirketler hem de ülkede hâlihazırda kurulmuş şirketlerin yeniden yatırımları ve Kalkınma Koalisyonu Girişimlerine (CINDE) göre farklı alanlarda 22.461 resmi istihdam yaratıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca en son Kosta Rıka Devlet Raporu'na göre sektör, 2021'in ikinci yarısında bir önceki yılın aynı döneminde %25,2 gibi önemli bir büyüme göstermiştir. Orta Amerika ve Karayipler'deki ana dergi yayını olan SUMMA'nın haberine göre Kosta Rika serbest bölgeleri 2022'de güçlendirilmiş ve 2023'te daha fazla istihdam yaratmaya hazır hale getirilmiştir (SUMMA[7], 2021).

Nikaragua Serbest Bölgeler: Genel olarak, serbest bölgelerden yapılan ihracat da dâhil olmak üzere, Nikaragua Üreticileri ve İhracatçıları Birliği (Apen) tahminlerine göre Nikaragua 2022'de ihracatta 7 milyar doları aştığı söylenmektedir. Bu rakam, Nikaragua'nın Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının (GSYİH) %49,95'ini temsil etmektedir. Nikaragua, 2022'de GSYİH %3,5 büyümüş olduğu bu kurum tarafından paylaşılmaktadır.

Uruguay Serbest Bölgeler: 2022'nin, Uruguay'dan toplam 13.356 milyon dolarlık ihracatla rekor bir yıl olarak kapandığı bilinmektedir. Serbest bölgelerden yapılan ihracat toplam 1.766 milyon doları temsil etmekte ve önceki yıla göre katılım oranında %2 artış göstermiş olduğu ifade edilmektedir. Gözlenen küresel ekonomik daralma nedeniyle karmaşık bir uluslararası bağlamda, Kovid-19 salgını ile Ukrayna ile Rusya arasındaki savaşın sonuçlarıyla desteklenen Uruguay'ın mal ihracatının tüm

[7] SUMMA-Orta Amerika ve Karayipler'deki ana dergi yayın grubu

zamanların en yüksek seviyesine ulaşmayı başardığı ve yurt dışı satışlarının serbest bölgelerde %13,2 olarak gerçekleştirildiği bilinmektedir.[8]

Kolombiya Serbest Bölgeler: Kolombiya'da bugüne kadar toplamda 97 serbest bölge kurulmuştur. Kolombiya'da bu özel alanlarda faaliyet gösteren firmalar yeni oldukları halde 3 yıl içinde, daha önce de işlem yapan firmalar ise 5 yıl içinde istihdam ve yatırım koşulları yaratmakla koşullandırılmışlardır. Kolombiya'da serbest bölgelerde 1200 şirket işlem yapmakte ve toplamda 9,2 milyar dolar sermaye yatırımı ile ve 80.000 kişi doğrudan 32.000 kişi ise dolayı yolla bu bölgelerde istihdam edilmektedir (http://www.investincolombia.com.cl).

Kolombiya Ticaret, Sanayi ve Turizm Bakanlığı, Çevre Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDI), Ekonomik İşbirliği Programı ve Tarımsal Tarımın Geliştirilmesi tarafından finanse edilmektedir. Kolombiya'daki İsviçre Büyükelçiliği tarafından Küresel Eko-Endüstriyel Parklar Programının (GEIPP) ikinci aşamasını başlatılmıştır. Programın ikinci aşaması, daha fazla sanayi bölgesi ve serbest bölgenin PEI modeli gibi kapsayıcı, sürdürülebilir ve rekabetçi bir endüstriyel kalkınma modeline geçişine başlamalarını sağlamayı amaçlamaktadır.[9]

2.5.4.Asya'da Serbest Bölgeler

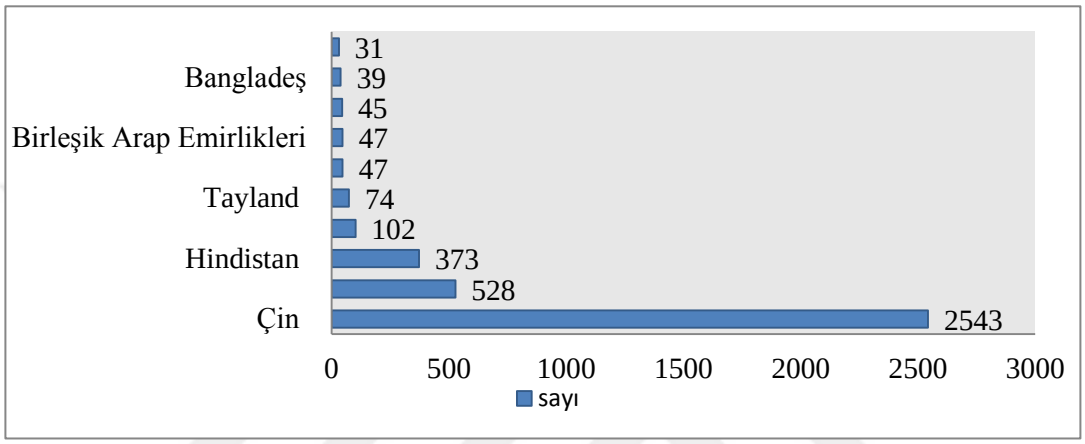
Asya'da serbest bölgelerin Özel Ekonomik Bölgeler (ÖEB) türünün çok daha yaygın olduğu bilinmektedir. Asya, dünyadaki tüm Özel Ekonomik Bölgelerin dörtte üçüne ev sahipliği yapmaktadır (Grafik 2.4.). Bölgedeki otuz beş ekonominin ÖEB programları bulunmaktadır. Özel Ekonomik Bölgelerin doğası ve tarihi, bölgenin çeşitli ekonomileri arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Doğu ve Güneydoğu Asya'da, ihracata yönelik başarılı kalkınma stratejileri izleyen ekonomilerin, 1960'larda serbest bölge programlarını erken benimseyen ülkeler olduğu bilinmektedir.

[8] https://www.ambito.com/uruguay/las-exportaciones-las-zonas-francas-fueron-el-132-del-record-del-2022-n5627532 Erişim tarihi: 27.01.2023

[9] https://confidencialnoticias.com/colombia/econfidencial/los-parques-eco-industriales-geipp-son-una-realidad-en-colombia/2023/01/03/ Erişim tarihi 27.01.2023

Son yıllarda, bölgedeki daha gelişmiş ekonomiler serbest bölgelerin çoğu dönüştürülmüş olduğu ve yüksek teknoloji bölgeleri ve yerleşim alanlarını ve kolaylıkları içeren entegre geniş alan bölgeleri gibi yeni bölge türleri başlatıldığı bilinmektedir.

Grafik 2.4. Asya'da Ülkeler Bazında Serbest Bölge Dağlımı

Kaynak: "Free Economic Zones-Chapter IV" UNCTAD raporu, 2019:142

Bölgedeki daha az gelişmiş ekonomiler, eskiden daha gelişmiş komşu ekonomilerin ev sahipliği yaptığı bazı emek yoğun imalat faaliyetlerini çekmek için Serbest Bölge programlarını hızla inşa edilmekte ve genişletilmektedir.

2.5.4.1. Kore'de Serbest Bölgelernin Amaçları ve Teşvikleri

Kore'nin Serbest Bölgeleri mevcut serbest ihracat bölgelerinin veya serbest ticaret bölgelerinin ötesinde gelecek vaat eden yüksek teknolojili endüstrilerin gelişimini başlatarak birinci sınıf bir endüstriyel ve kültürel kompleks yaratmayı amaçlamaktadır. Kore hükümetinin, yabancı işletmeler ve yatırımcılar için uygun iş ortamı ve yaşam koşulları sağlayan serbest bölgeleri uygulamaya koyduğu bilinmektedir. İlk olarak, Kore serbest bölge yetkilileri, yabancı yatırımları teşvik etmek için "Kore'ye Yatırım" projeleri oluşturmaya odaklanmaktadırlar. İkincisi, yabancı yatırımcılara vergi avantajları ve nakit işlemleri dâhil olmak üzere mali yardım ve teşvikler sağlanması amaçlanmaktadır. Üçüncüsü, yabancı okullar, tıbbi hizmetler ve ev gibi yabancılar için yaşam koşullarının iyileştirilmesine ilişkin gereken altyapıyı kurmaktadırlar (Serbest Bölgelerin Belirlenmesine ve Yönetimine İlişkin Özel Kanun No. 15309, 2017).

Tablo 2.4. Kore'de Serbest Bölgelerin Gelişimi ve Kuruldukları Alanlar

Kurulduğu yıl	Serbest Bölge İsmi	Kurulduğu Bölge	Geliştirmeyi Amaçladığı Bölgeler
2003, Ağustos	Incheon Serbest Bölgesi	Incheon Metropolitan Şehri	İT, BT, Uluslararası Finans, Turizm ve Eğlence Endüstrileri
2004, Mart	Busan-Jinhae Serbest Bölgesi	Busan Metropolitan Şehri & Gyeongnam Bölgesi	Deniz Lojistiği, Gemi İnşa Endüstriler
2004, Mart	Gwangyang Serbest Bölgesi	Jeonnam Bölgesi & Gyeongnam Bölgesi	Deniz Lojistiği, Malzemeler Endüstriler
2008, Temmuz	Yellow Sea Serbest Bölgesi	Chungnam Bölgesi & Gyeonggi Bölgesi	Otomobil Bileşenleri, Katma Değerli Lojistik Endüstrileri
2008, Ağustos	Saemangeum-Gunsan Serbest Bölgesi	Jeonbuk Bölgesi	Otomobiller, Gemi İnşa, Yeşil Endüstriler
2008, Ağustos	Daegu-Gyeongbuk Serbest Bölgesi	Daegu Metropolitan Şehri & Gyeongbuk Bölgesi	Eğitim, Tıp, Bilgiye Dayalı Endüstriler
2013, Nisan	Chung Buk Serbest Bölgesi	Chungbuk Bölgesi	Turizm, Otomobil Bileşen Endüstrileri
2013, Temmuz	East Coast Serbest Bölgesi	Gangwon Bölgesi	IT Bileşenleri, Lojistik, Turizm Endüstriler
2019, Aralık	Ulsan Serbest Bölgesi	Gwangju Metropolitan Şehri	Hidrojen Endüstrisi, Çevre Koruma Otomobil Parçaları İmalat, Ar-Ge Endüstrileri
2020, Haziran	Gwangju Serbest Bölgesi	Ulsan Metropolitan Şehri	Çevre Koruma ileİlgili Geleceğin Araçları,Akıllı Enerji, Biyomedikal Endüstriler

Kaynak: Free Economic Zone Planning Office, Republic of Korea, 2021.

Kore Serbest Bölgeleri, yabancı şirketler ve yabancılar için vergi teşviklerini sağlayarak, nüfusun en az dörtte birinin yaşadığı Seul metropol bölgesinde dengeli bölgesel kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadırlar (United Press International, 2019).

Kore Cumhuriyeti Serbest Bölge Planlama Ofisi, 2002 yılında kuruluşundan bu yana Serbest Bölgelerin Belirlenmesi ve Yönetimine İlişkin Özel Kanun'la

(15309 sayılı Kore Cumhuriyeti Kanunu) bölge projesinden sorumlu olmuştur. Buna ek olarak, Kore hükümeti yabancı firmalar ve yabancılar için çeşitli vergi avantajları, daha basit bir düzenleyici rejim, elverişli bir yaşam ortamı ve idari hizmetler sağlamaktadır (Serbest Bölge Planlama Ofisi, Kore Cumhuriyeti, 2021). 2003 yılında Incheon'da bir serbest bölgenin açılışından bu yana, 2020'de Kore'de serbest bölgelerin sayısı dokuza yükselmiştir.

Kore'nin, serbest bölgeleri, ülkenin bazı alanlarında yararlanmak için geliştirildiği bilinmektedir. Güney Kore'de 10 serbest bölge kurulduğu bilinmekte ve birçok serbest bölgelerin gelişimi hala devam etmektedir. Aynı zamanda Kore hükümetinin, yeni yüksek teknoloji, uluslararası iş, eğlence ve turizmi teşvik etmek için altyapı oluşturulmasına milyarlarca dolar harcadığı bilinmektedir. Ülkenin en son teknolojiye sahip altyapısı ve toplu taşıma sistemleri, işletmelerin işletme maliyetlerini düşürmesine, teslimat sürelerini kısaltmasına ve daha iyi müşteri hizmeti sunmasına olanak tanıyan temel avantajlar olarak gösterilmektedir (Forbes, 2017).

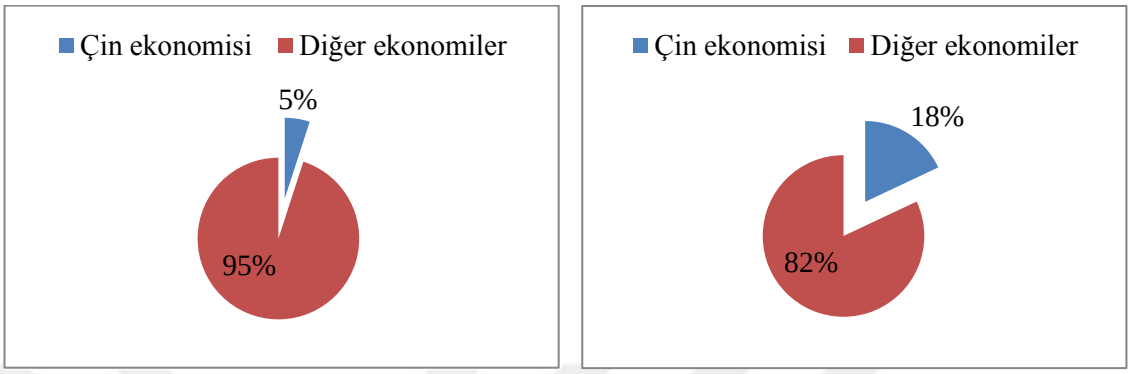
Sonuç olarak, Kore'de serbest bölgeler dünyanın her yerinden çok sayıda işletmeyi cezbetmeyi başarmıştır ve Kore işgücünün yüksek eğitimli olduğunu genel kabul görmektedir (Forbes, 2017).

2.5.4.2. Çin'de Serbest Bölgeler

4000 yıldan eski tarihi olan Çin'in ekonomisinin, MS. 1200 yılına kadar Batı Avrupa'ya ve diğer ülkelere kıyasla daha gelişmiş bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Lakin 1200-1500 yılları arasında Batı Avrupa ekonomisi gelişerek Çin ekonomisini geride bırakmıştır. Madisson'un tarihi ekonomi araştırmalarının sonucu olarak 1800 yıllarında dünyanın birinci ve ikinci ekonomilerinin Çin ve Hindistan olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda 1820 yılında küresel ekonominin yüzde 35'ni Çin ekonomisi kapsamaktaydı. Bu yıllarda bu rakam Batı Avrupa'da %20 olarak bilinmektedir. Sonraki yıllarda bu ekonomideki düşüşlere rağmen Çin ekonomisi yeniden eski yerini almayı başarmıştır.

Grafik 2.5. Çin Ekonomisinin Dünya Ekonomisindeki Yeri (1950 ve 2020)

a-1950 yılı **b-2020 yılı**

Kaynak: Karadeniz İhracatcı Birlikleri, 2021
(https://kib.org.tr/files/downloads/2021555ekler.pdf)

2020 yılında Çin'in GSYH'ı 20,2 trilyon olup ve ABD ekonomisinden sonra dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olarak bilinmektedir. 2022 yılı için ekonomi %3,2 oranında büyüme kaydetmiştir. Çin'de kişi başına gelir diğer gelişmiş ekonomilerin gerisinde kalmasına rağmen 2023 yılı için 15.329 ABD doları olarak beklenmektedir. Bu gösterge 2022 yılı için 14.340 ABD doları olup dünyada 66. sırada yer almaktadır. Dünya Bankası istatistiklerine göre Çin ekonomisinde GSYH'nın yüzde 8'i tarım sektörü, yüzde 38'i sanayi ve yüzde 55'i hizmet sektörünün payına düşmektedir. İMF verilerine göre, 2022 yılı için %2,1 olan tüketici fiyatlarına göre yıllık ortalama enflasyon oranının 2023 yılında %1,8 olacağı öngörülmektedir. Cari işlemler dengesi için 2022 yılında %1 fazla veren Çin ekonomisinin 2023 yılında da aynı oranı vermesi öngörülmektedir. Çin ekonomisinin önemli dayanakları tüketim, yatırım ve ihracat olarak bilinmektedir. Tüketim ve ihracat 2021 yılında Kovid-19 salgını nedeniyle önemli ölçüde düşüş yaşamıştır ve aynı zamanda çip kıtlığına göre otomobil satışı sadece yüzde 7,6'lik artış sağlamıştır. 2021 yılında reel GSYİH yüzde 8,12 büyümüş ve bu büyümen 2022 yılı içerisinde yüzde 3,2 olmuştur. 2023 yılında beklentiler ise %4,5 düzeyindedir. Bu tahmin, iç talebin azalması ile Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşla birlikte küresel ekonomiye yansıttığı zararla ilgilidir. Çin'de özel sektör GSYH'da %60'lık bir paya sahiptir. Özel sektör ise kentlerdeki işgücü oranında %80, yeni iş imkânlarının sağlanmasında %90 paya sahiptir. İşletmelerin kolayca iş kurma imkânlarına göre Çin, dünya

ekonomisinde 190 ülke arasından 32. sırada, insani gelişim endeksi açısından 191 ülke arasında 79. ve küresel rekabete göre dünyadaki 141 ülke arasından 28. sırada yer almaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2022[10])

1980 yılından başlayarak Deng Şiaoping yeni ekonomik reformlar gerçekleştirerek, ülkeye yabancı yatırımcıları çekerek Çin ihracatını artırmayı hedeflemiştir. Çin hükümeti kapılarını yabancı yatırımcılara açmak amacıyla ülkede serbest bölgeler politikası uygulamaya başlamıştır. Çin'de ilk özel bölgeler siyasi sorunlardan uzak kalmak amacıyla başkent Pekin yakınlarında değil, daha çok Pasifik sahillerinde özellikle Guangdong ve Fujian bölgelerinde kurulmaya başlandığı ifade edilmektedir. Buna ek olarak bu bölgeler Çin'de kapitalist sistemin daha gelişmiş olan özel yönetim bölgelerine yani Hong-Kong ve Makao bölgelerine daha yakınlardır ve bu da bu alanlarda özel ekonomik bölgeleri kurmayı daha da kolaylaştırmıştır. Çin'de ilk olarak dört özel ekonomik bölge kurulmuştur. Bunların üçü (Shenzhen, Zhuhai, Shantou) Guandong bölgesinde, biri ise (Xiamen) Fujuan bölgesindedir. Bu özel ekonomik bölgeler arasında en önemlisi Shenzhen bölgesi sayılmaktadır. Bu bölge Hong-Kong gelişmekte olan kapitalist özel yönetim bölgesine daha yakın konumdadır. Shenzhen bölgesi Çin'in en yoksul bölgesi durumundadır fakat bu özel politika uygulamasıyla bu bölge kısa zamanda hem Guandong bölgesinin hem de Çin'in en gelişmiş bölgesi haline gelmiştir. 1981 yılında Çin'e yatırılan doğrudan yabancı sermayelerin yüzde 59,8'i bu dört özel bölgenin payına düşmüştür. Shenzhen bögesi dört özel bölge arasında yabancı yatırımcıları ülkeye en fazla çeken özel ekonomik bölgedir (yüzde 50,6). 1984 yılında ise Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırımları yüzde 26'ya kadar düşmüş ve bir sonraki yılda aynı rakam yüzde 20'ye kadar inerek 1,15 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Çin'de özel bölgelere devlet desteğinin çok olması, ucuz işgücünün zenginliği ve serbest bölgeler için kurulan altyapı, vergi muafiyetleri, devlet denetimlerinin çok olması sonucunda yabancı yatırımcılar bu bölgelerde hızlı yatırım yapmaya başlamıştır. Tüm bunların sonucunda 1981-1984 yılları arasında Çin GSYH'si yüzde 10 büyüme sağlamıştır. Shenzhen serbest bölgesi yüzde 58 oranla en çok katkı sağlayan bölge olarak kayıtlara geçmiştir. Bunun yanında Zhuai yüzde 32,

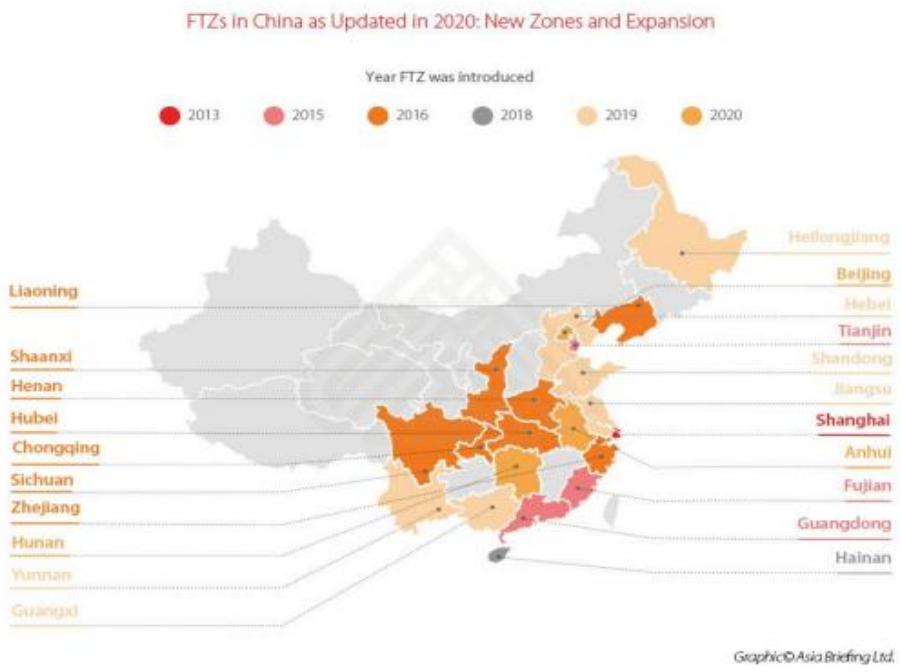
[10] T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü 2022

Santou yüzde 9 ve Xiamen serbest bölgesi yüzde 13 katkı sağlamayı başarmıştır. Çin merkezi hükümeti tarafından 1984 yılında ülkede Dalian, Qinhuangdao, Tianjin, Yantai, Qingdao, Lianyungang, Nantong, Shanghai, Ningbo, Wenzhou, Fuzhou, Guangzhou, Zhanjiang ve Beihai gibi 14 açık kıyıdaş şehir ve 1988 yılı içinde Hainan serbest bölgesi oluşturulmuştur. Bunlarla beraber, Çin'de 114 yüksek teknoloji özel alan ve diğer ülkelerde eğitim almış ülke uzmanları için 70 bilimsel-teknik alan kurulmuştur (Azımzadeh, 2017).

Çin Serbest Ticaret Bölgeleri: Serbest Ticaret Bölgeleri (FTZ), Çin Halk Cumhuriyeti gümrüklerinin doğrudan müdahalesi olmaksızın malların ithal edilebildiği, taşınabildiği, üretilebildiği ve ihraç edilebildiği özel ekonomik bölgeler (SEZ'ler) türleri olarak bilinmektedir. Çin'deki her bir serbest ticaret bölgesi, gerekliliklerini yerine getirmek için farklı teşviklerle endüstriyel ve ekonomik bir odağa sahiptir. Serbest Ticaret Bölgelerindeki teşvikler ve düzenlemeler, hükümetin devam eden ekonomiyi dışa açmaya yönelik reformlarıyla uyumludur (Çin Hükümeti Devlet Konseyi, 2021).

2013 yılından başlayarak Çin'de serbest bölgelerin daha çok serbest ticaret bölgeler halinde oluşturulmaya ve yaygınlaşmaya başladığı, 21 yeni serbest ticaret bölgesinin oluşturulduğu bilinmektedir (Shandong, Jiangsu, Guangxi, Hebei, Yunnan, Heilongjiang, Shanghai, Guangdong, Tianjin, Fujian, Liaoning, Zhejiang, Henan, Hubei, Chongqing, Sichuan, Shaanxi, Hainan, Anhui, Hunan ve Beijing). Bu bölgelerden 3'ü (Hunan, Anhui ve Beijing) 2020 yılında kurulmuştur. 2013 yılından daha önce farklı amaçlar için kurulan serbest bölgelerin bazıları 2013 yılından serbest ticaret bölgelerine dönüştürülmüştür (Örneğin Shanghai). Aşağıdaki Şekil 2.1.'de Çin serbest ticaret bölgelerinin yerleşim alanlarının haritası gösterilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2022). Serbest Ticaret Bölgeleri artık Çin'in dış ticaretinin ve yatırımının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. 2020'nin ilk yedi ayında, Çin serbest ticaret bölgeleri dış ticarete 400 milyar ABD doları (%13,5) katkıda bulunmuş ve 3.300'den fazla yeni yabancı işletmeyi çekerek Çin'deki yabancı yatırımın 13,3 milyar ABD dolarını (%16,8) oluşturmuştur.

Şekil 2.1. Çin Serbest Ticaret Bölgelerinin Dağılımı

Kaynak: Pekin Ticaret Müşavirliği, 2020.

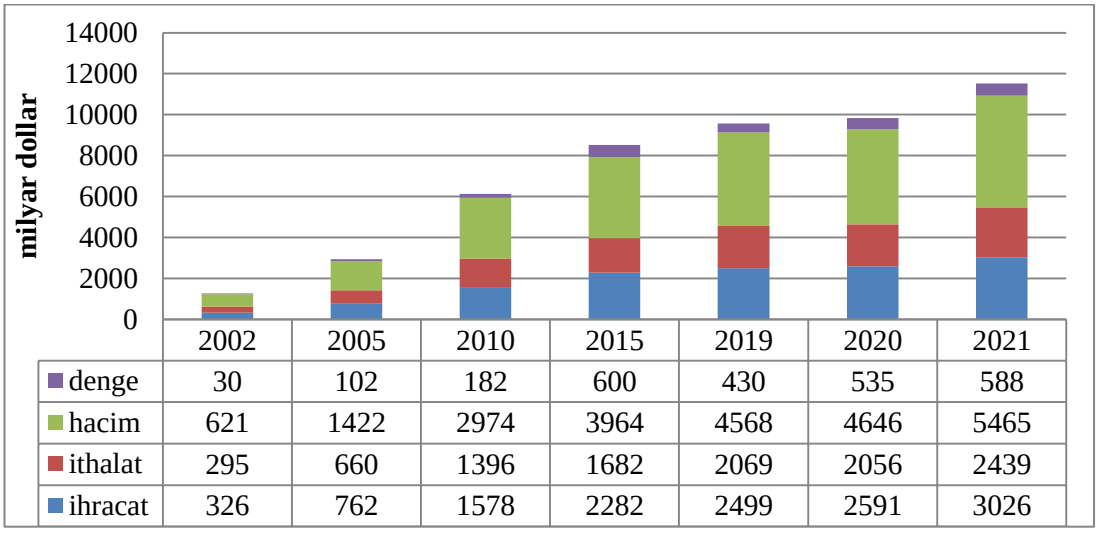
Çin'de kurulan serbet ticaret bölgelerinin hepsinin ana amacı genel Çin ihracatına katkıda bulunmak ve ticaret hacminin artmasında pay sahibi olmaktır. Lakin bu bölgeler kendi aralarında farklılıklar göstermektedir. Bazı serbest ticaret bölgeleri petrokimya ürünlerinin ticareti ile tanınırken bazıları e-ticarete daha çok katkıda bulunmaktadır. Gümrük işlemlerinin hızlı bir şekilde halledilmesi ve ticaretin daha da kolaylaştırılması, bürokratik engellerin ortadan kaldırılması bu bölgelerin en önemli avantajları olarak sayılmaktadır. Bunlarla beraber e-ticarete destek olmak amacıyla bu alanda işlem gören firmalar için devlet tarafından diğer ülkelerde ticaret platformaları kurulmasına destek verilmektedir. Bu nedenle diger alanlarda yabancı yatırımlara bazı kısıtlamalar getirilmelerine rağmen bu alanlarda bu kısıtlamalar tamamen aradan kaldırılmıştır.

Çin'de serbest bölgelerin sunduğu bazı avantajlar vardır. Bu avantajlar şöyle sıralanabilir:

- ✓ Bu bölgelerde işlem yapan firmalar için %15 kurumsal vergi uygulaması (diğer alanlarda %25 olarak uygulanmaktadır),
- ✓ Diğer serbest bölge olmayan alanlarda %100'lük yabancı işletmeci olmayan şirketler için bu bölgelerde %100'lük yabancı sahip olma imkânının verilmesi,
- ✓ Diğer alanlarda olan bürokratik engellerin bu bölgelerde tamamen kaldırılması,
- ✓ Finansal alanlarda diğer bölgelerde olan kısıtlamalardan bu bölgelerde işlem yapan firmaların tamamen muaf tutulması,
- ✓ Yeni bir şirket oluşturma aynı zamanda oluşan şirketi kapatmanın kolaylaştırılması,
- ✓ E-ticaret imkânlarının daha fazla olması ve Çin'in diğer alanları ile kolay ticaret yapma şansı,
- ✓ Konum ve lojistik avantajların kullanılması.

Serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması ve katkılarıyla Çin dünyanın dış ticaret açısından dünyanın en gelişmiş ülkesi haline gelmiştir. İhracata göre dünyada birinci sırada olan Çin ekonomisi, ithalatta ikinci sırada yer almaktadır. 2021 yılında Çin ihracat açısından dünyada birinci sırada olarak küresel ticarette %15,3 paya sahip olmuştur ve bu rakam 2020 yılı ile kıyaslandığında %2 daha fazladır.

Grafik 2.6 . Çin'in Dış Ticaret Göstergeleri

	2002	2005	2010	2015	2019	2020	2021
denge	30	102	182	600	430	535	588
hacim	621	1422	2974	3964	4568	4646	5465
ithalat	295	660	1396	1682	2069	2056	2439
ihracat	326	762	1578	2282	2499	2591	3026

Kaynak: Trademap- www.tradenap.org _Direct data-ÇHC (Erişim Traihi: 28.01.2023)

Çin'in küresel ithalatta aldığı pay 2021 yılında %8,7'dir. Bir önceki yıla göre bu rakam %5 azalma göstermiştir. Genel olarak Çin ticareti 2017-2021 yılları arasında ihracat açısından ortalama yüzde 9, ithalat açısından ise ortalama yüzde 7 artış göstermiştir. Rakamlara göre, Çin ihracatı 2021 yılı içinde 3,36 trilyon dolar, ihracatı ise 2,67 trilyon dolar değerlendirilmiştir. Aynı yılda ticaret fazlası 686 milyar dolardır. Çin ihracatında en çok elektrikli cihazlar, aydınlatma cihazları, makinalar, mekanik cihazlar, plastik ve plastik eşyalar, mobilyalar, motorlu kara taşıtları yer almaktadır. İthalatta ise mekanik cihazlar ve aletler, yağlar, elektrikli makinalar ve cihazlar, mineral yakıtlar gibi ürünlerin daha fazla olduğu bilinmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SERBEST BÖLGELERDE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

3.1. Türkiye Ekonomik Dönüşümüne Genel Bakış

3.1.1. Türkiye Ekonomisi 1923-2000

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıfladığı dönemin sonucu olarak 27 Şubat 1923 yılı tarihinde eski Osmanlı Bankası'nda yapılan toplantıya Kazım Karabekir Paşa başkanlık yapmasına rağmen, Mustafa Kemal Atatürk bu toplantıda bir konuşma gerçekleştirmiştir:

> *"Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsun, iktisadi zaferlerle taçlandırılmazsa meydana gelen zaferler kalıcı olmaz ve az zamanda söner. Bu nedenle en kuvvetli, en parlak zaferlerimizin daha temin edilebileceği faydalı sonuçları temin etmek için iktisadiyatımızın, iktisadi egemenliğimizin sağlanması, kuvvetlendirilmesi zorunludur. Yeni Türkiye'mizi layık olduğu mertebeye çıkartmak için vakit geçirmeden iktisadiyatımıza önem vermek zorundayız. Zamanımız tamamen iktisat devridir."*

Mustafa Kemal bu konuşmasıyla yeni bir ekonomi modele geçmeyi açık bir şekilde ifade etmiştir (Durmuş-Aydemir, 2016: 157).

1923-1929 yılları arasında Türkiye ekonomisi yeniden yapılandırılırken liberal ve klasik politikalar denenmiştir. 1929 yılında büyük buhranın ortaya çıkması nedeniyle bu politikalar yarıda kesilmiştir (Üğe, 2010: 18). 1927 yılında Türkiye genel nüfusu 14 milyon olarak hesaplanırken, bu nüfusun yarısı erkeklerin savaşlarda hayatlarını kaybetmesi; diğer yarısı çocuk, yaşlı, kadın ve engelli insanlardan oluşması işgücünü olumsuz yönde etkilemiştir. Aynı yılda Türkiye nüfusunun yüzde 80'i köylerde yaşamaktadır (Kazgan, 2017: 35). Bu nedenle Türkiye'de yeni ekonomik modelde tarımsal sektör daha yaygındır ve Türkiye ihracatını 1924 yılı için %70,8 oranında oluşturmaktadır. 1925 yılında bu rakam %64,5, 1926'da %72,2, 1927'de %59,8, 1928 ve 1929 yıllarında %67,6 ve %60,1 olarak gerçekleşmiştir (Koraltürk, 2002: 584).

1929 yılında büyük buhranın gerçekleşmesi nedeniyle Türkiye'de uygulanan ekonomik politikaların yarıda kaldığı bilinmektedir. New York borsasının çökmesi

nedeniyle, tarım ürünlerinin fiyatları aşırı düşmeye başlamıştır. İhracatının önemli bir kısmı tarım ürünlerinden oluşan Türkiye ekonomisinin bundan fazla zarar görmeye başladığı ifade edilmektedir. Bu zarar birtakım iç sorunlar nedeniyle daha da önü alınmaz hale gelmiştir (Kazgan, 2017: 46). Türkiye yönetimi hızlı sonuçlar almak amacıyla liberal ekonomik kurallardan vazgeçerek devletin müdahele etmesi gereken planlı ekonomi politikaları uygulamaya başlamıştır. Önceki ekonomik görüşler ve buhran nedeniyle yeni ekonomik teorilere yer verildiği ve Sovyetler Birliği planlı ekonomi göstergelerinin Türkiye yönetiminde kullanmaya başlandığı bilinmektedir (Kepenek, 2011: 62). 15 Haziran 1930 tarihinde Türkiye Merkez Bankası kurulmuştur. Hisselerinin belirli bir oranı devlet memurlarına satılan bu bankada hazinenin payı %15 olarak belirlenmiştir (Kazgan, 2017: 41). 1934 yılında Türkiye sanayisinin geliştirilmesi amacıyla Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı oluşturulmuş ve sanayinin birçok alanında gelişim sağlanmıştır. Bu gelişimden dolayı 1936'da İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Lakin 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle plan uygulanamamıştır. İkinci plan için 112 milyon tl yatırım yapılması hedeflenmiştir (Kepenek, 2011: 69).

1938 yılında ithalat ihracattan daha fazla gerçekleşmiş, dış açık 4,9 milyon lira olarak kayıtlara geçmiştir. Dış fazlanın en çok verildiği yıl ise 1945 olup yılda 92,8 milyon lira olarak bilinmektedir. Lakin savaş döneminde ticaret hacminde önemli bir düşüş yaşanmıştır. 1933 yılında ticaret hacminin GSYİH oranı yüzde 15 olmasına rağmen aynı oran 1945 yılında yüzde 6,3 olarak hesaplanmıştır (Kepenek, 2011: 77). 19 Şubat 1947 tarihinde Türkiye İMF ve Dünya Bankası'na üye olmuş ve ABD yardım programı çerçevesinde Türkiye'ye 1957 yılında 100 milyon dolar değerinde yardım yapılmıştır. Bu yardım karşılığında ABD'nin talep ettiği liberalleşme politikaları nedeniyle Türkiye'de ithalat 1945 yılında 300 milyon lirayken, 1959 yılında 980 milyon liraya çıkmıştır. İhracat ise 1945 yılında 300 milyon lira, 1959 yılındaysa 700 milyon lira olmuştur ve dış açık daha da artmıştır (Kazgan, 2017: 67). 1960 yılında yaşanan darbe sonrasında Türkiye artık planlı bir ekonomiye geçiş kararı almış ve bu amaçla 1980 yılına kadar dört kalkınma planı uygulanmaya başlanmıştır. 1963-1967 yılları arasında ilk kalkınma planı, 1968-1972 yılları arasında ikinci kalkınma planı, 1973-1977 döneminde üçüncü kalkınma planı

ve 1978-1983 döneminde sonuncu kalkınma planı uygulanmış olup ve bu planlar özel sektör kesimi için yol haritası olmuştur (Kazgan, 2017: 78). Birinci kalkınma planında Türkiye ekonomisi yıllık ortalama %9,3 büyüme sağlamıştır. Ekonomi olumlu yönde gelişme sağlarken 1970 yılında oluşan petrol krizi Türkiye ekonomisini de etkilemiştir (Kazgan, 2017: 84-85). Türkiye'nin aktif ticaret yaptığı birçok ülkenin de etkilendiği ekonomik kriz, Türkiye ekonomisine de yansımıştır. Rakamlarla ifade etmek gerekirse 1972-1977 arasındaki 4.2 milyar dolarlık ithalat artışının sadece 800 milyon dolarlık kısmı reel artıştır. Geri kalan 3.4 milyar doların 2.49 milyar dolarlık bölümü sınaî mamul fiyatlarının artışından kaynaklanırken, petrol fiyatı artışı 1 milyar dolardan az bir tutar götürmüştür. Dış ticaret hadlerindeki kötüleşme, daha çok ithal malların (dolar) fiyatlarının yükselmesinden kaynaklanmıştır (Kazgan, 2017: 85).

1980 yılında Türkiye ekonomi modelinde değişiklik yapılmış ve alınan kararlar tarihe "24 Ocak Kararları" olarak geçilmiştir. Süleyman Demirel başbakanlığında, başbakanlık müsteşarı olan Turgut Özal ve yardımcıları ile beraber "içe dönük, dışa bağımlı olan ithal ikameci sanayileşme stratejisi" modeli, "ihracata dayalı sanayileşme modeli ile değiştirilmiştir (Kepenek, 2011: 211). Geniş anlamda bu kararlar bir 'girişimci sınıf' yetiştirmek amacıyla kabul edilmiştir (Kazgan, 2017: 245). Bu kararlara göre 1984 yılında gümrük vergi oranları %76,3'ten %48,9'a kadar indirilmiştir. Yasak mallar ticareti 1800'den 459'a kadar düşürülmüş ve bazı malların ithalini gerçekleştirmek için kullanılan yasalar kaldırılmıştır. Kabul edilen yeni politikalar 1983 yılında Turgut Özal'ın başbakan olması nedeniyle daha da geliştirilmiş ve küresel ekonomiye entegre edilmiştir. 1980 yılından önceki döneme kadar Türkiye ticaretinde önemli paya sahip olan tarım ürünlerinin payı, yeni kararların uygulanması sonucunda azalmış ve sanayinin payı her yıl artış kaydetmiştir. 1990 yılında dış ticarette tarım ürünlerinin payı %18,4 olmasına rağmen 2000 yılında bu rakam %7,8 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde sanayinin ticaretteki payı %79'dan %91,2'ye kadar çıkmıştır. 1994-2004 yılları arasında ihracattaki artış dünya ihracatının üzerine çıkarak yıllık olarak ortalama %12,5 olarak gerçekleşmiştir. Bunların sonucunda Türkiye'nin dünya ihracatı 1994 yılında %0,42

oranında gerçekleşmiştir. Lakin aynı rakam 2004 yılında %0,70'e kadar yükselmiştir. (Savrul-Özel-Kılıç, 2013: 73).

1989 yılından sonra 20 yıllık dönemde dört kriz (1994, 1998-1999, 2000-2001, 2008-2009) yaşanmıştır (Boratay, 2018: 191). İlk kriz, iç faiz oranlarını düşük tutmaya yönelik yanlış bir girişimin ani bir sermaye çıkışına yol açtığı 1994'te gerçekleşmiştir. İkincisi 2001 yılında, küçük bir siyasi krizin döviz kuruna dayalı bir istikrar programının sürdürülebilirliğini sorguladığı ve büyük miktarda fon çekilmesine yol açtığı zaman olarak bilinmektedir. Üçüncüsü ise 2008'de ABD yüksek faizli "mortgage" krizinin yol açtığı küresel güvenliğe kaçışın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.1. Enflasyon Oranları, Kişi Başına Düşen GSMH ve Büyüme Oranları (1990- 2001)

Yıl	Üretici Fiyat Endeksi (WPI %)	Tüketici Fiyat Endeksi (CPI %)	Gayri Safi Milli Hasıla-Kişi başına düşen gelir(GNP-per capita $)	Artış oranı (Growth rate %)
1990	48,6	60,4	2710	9,4
1991	59,2	71,1	2666	0,3
1992	61,4	66	2776	6,4
1993	60,3	71,1	3093	8,1
1994	149,6	125,5	2195	-6,1
1995	64,9	78,9	2841	8
1996	84,9	79,8	3005	7,1
1997	91	99,1	3110	8,3
1998	54,3	69,7	3247	3,9
1999	62,9	68,8	2836	-6,1
2000	32,7	39	2936	6,3
2001	88,6	68,5	2103	-9,5

Kaynak: Çapoğlu, 2004; Undersecretariat of Treasury (2003)

Ekonominin büyüme hızı 1995'te yüzde 8,0, 1996'da 7,1, 1997'de 8,3, 1998'de 3,9, 1999'da -6,1, 2000'de -6,3; kapasite kullanım oranı 1995'te 78,8, 1996'da 78,0, 1997'de 79,3, 1998'de 76,6, 1999'da 72,2 ve 2000'de 76,6 olarak gerçekleşmiş ve 2000 yılında dış ticaret açığı 24,5 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyon 38,9 ile 1999

programında öngörülen %25'in oldukça üzerinde gerçekleşmiştir (Keyder, 2001: 22-44).

3.1.2. Türkiye Ekonomisi 2000-2022

2000 yılından itibaren Türkiye ekonomisinde kapsamlı bir ekonomik dönüşüme odaklanan önemli atılımlar yapılmıştır. Yaşanan finansal ve ekonomik krizlerden sonra 2001 yılının Nisan ayında özellikle finans sektörünün gelişimini amaçlayan yeni bir ekonomik program ilan edilmiştir. Bu ekonomi politikasının genel amacı, ekonomi büyümenin sürdürülebilirliğini sağlamak, makroekonomik dengelerin istikrarını korumak, işsizlik oranını düşürmek, finans sektörünü yeniden kurarak canlandırmak, döviz piyasalarında finansal istikrarı korumaktır. Bu nedenle Türkiye'nin büyük ölçüde yapısal reformlara odaklandığını söylemek mümkündür. Finans başta olmak üzere sıralı özelleştirme süreciyle tarım sektörü, sosyal güvenlik, enerji ve telekomünikasyon sektörlerinde de kapsamlı reformlar devam etmiştir. 2002 yılından itibaren enflasyonun tek haneli rakamlara inmesi, istikrarlı bir büyüme sağlaması ve ekonomik göstergelerde tutarlılık elde edilmesi nedeniyle makroekonomik eğilimler olumldur. 2000-2009 yılları arasında Türkiye ekonomisi dünyanın en büyük artış sağlayan ekonomilerinden biri olarak kaydedilmiştir. Sonuç olarak, bu yıllar içerisinde yıllık yaklaşık %7'lik bir ekonomik büyüme oranı kaydeden Türkiye ekonomisinde, halen bazı Batılı ülkelere göre yüksek olan faiz ve enflasyon oranları sürekli olarak düşmeye devam etmekte, mali genişleme ve parasal gevşeme ile ekonomi politikaları da desteklemektedir. İmalat sanayinde verimlilik artışı %10 civarında gerçekleştirilmiş, üretilen malın büyük bölümünü sanayi ve dayanıklı tüketim mallarından oluşmuştur (www.mfa.gov.tr).

Türkiye ekonomisi 2002 yılından bu yana gelişmeye devam etmektedir. Türkiye ulusal ekonomisi ile ilgili istatistik tablo aşağıda verilmektedir. Bu tabloya bakıldığında, rakamların 2007, 2008 yılları arasında ve 2008, 2009 yılları arasında olumsuz yönde değiştiği görülmektedir.

Tablo 3.2. Türkiye Ekonomisinin Makroekonomik Görünümü (2002-2009)

Dolar	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**
GSYH*	181,7	239,2	392,9	483,9	530,6	655,9	700	600
Kişi başına düşen gelir ($)	2619	3383	5799	7027	7609	9305	10000	8990
Tüfe (CPİ)	29,7	18,4	9,3	7,7	9,7	8,4	10,1	10
Üfe (WPİ)	30,8	13,9	13,8	2,7	11,6	5,9	8,1	8,9
İşsizlik %	10,6	10,5	10,3	10,3	9,9	9,9	12,3	12,55
Bütçe açığı *	27,8	26,5	21,3	7,2	3,8	10,6	13	11,9
İç borçlar*	100	130	158	182	175	195	211	180
Dış borçlar*	130	145	162,3	170,6	206,5	247,2	289,8	345,9
İthalat *	-51,6	-69,3	-97,5	-116,8	-139,6	-170	-201,8	-67
İhracat *	36,1	47,3	63,2	73,5	85,5	107,2	132	44,5
Dış Ticaret açığı	-15,5	-22,1	-34,4	-42,3	-54	-62,8	-69,8	-22,5
Cari hesap açığı	-1,8	-8	-15,7	-22,6	-32,2	-38	-41,4	-2,6
Doğrudan Yabancı Yatırımlar*	0,6	0,7	2,9	9,8	19,9	21,9	17,7	2,3
Merkez Bankasının Rezervleri*	26,7	33,6	36	50,5	60,9	71,3	73	62,2

Note: * milyar dolar

Kaynak: Dış İşleri Bakanlığı (https://www.mfa.gov.tr/consular-info.en.mfa (Erişim Tarihi: 02.02.2023))

Tablo 3.2'den de gözükdüyü gibi Türkiye GSYİH miktarı 2006'da 530.6 milyar dolar, 655.9 dolar yükselirken küresel kriz nedeniyle 2008 sonunda 700 milyar dolara yükselebilmiştir. 2006 yılında %9,7'lerde olan TÜFE, 2007 yılında %8,4'lere enmiştir, 2008 yılında yeniden %10,1'e yükselmiştir. 2006 yılında ise 11,6 olan TEFE oranı, 2007 yılında %5,9'a düşmüş olup, 2008 yılında tekrar %8,1'e yükselmiştir. 2002 yılında yüzde 10,6 olan oran, 2008 yılının sonunda yüzde 12,3'e ulaşmıştır. 2001 krizine göre işsizlik oranının daha fazla olduğu görülmektedir. 2006

yılında 3,8 milyar dolar olan bütçe açığı, 2007 yılında 10,6 milyar dolara, 2008 yılındaysa 13 milyar dolara kadar yükselmiştir. İthalat hacmi 2006'da 139,6 milyar dolardan 2008'de 201,8 milyar dolara yükselmiştir. 2006'da 85,5 milyar dolardan 2008'de 132 milyar dolara yükselen ihracat hacmi, 2006'da 54 milyar dolardan 2008'de 69,8 milyar dolara yükselen dış ticaret açığını artırmıştır. 2008 küresel finansal krizi sonucunda TCMB'nin finansal piyasalara müdahale etmesi gerekmiştir ki, bu nedenle TCMB rezervleri ancak 73 milyar dolara yükselebilmiş ve 2006-2007 dönemindeki artışın altında kalmıştır.

Bu rakamlara bakıldığında, Türkiye ekonomisinin gelişmiş ekonomiler kadar olmasa da 2008 küresel krizinden ve 2009 yılını da etkilediği söylenebilir. 2006, 2007 ve 2008 yıllarına ilişkin rakamlar incelendiğinde, krizin 2009 yılında da etkili olduğu görülmektedir. Tablo 3.2'de, 2008'den Nisan 2009'a kadar rakamlarda önemli değişim görülmektedir. GSYİH, kişi başına düşen gelir, enflasyon, iç ve dış borç, dış ticaret hacmi, işsizlik ve TCMB rezervlerinin önemli ölçüde azaldığını veya durağan kaldığını göstermektedir. Bu, 2009'un Türkiye için zor bir yıl olduğu ve 2010'da sorunlara yönelik çözümler üretilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2009 yılı Nisan ayında açıkladığı raporlara göre, Türkiye, Nisan 2008'e göre %24,6 azalmıştır (kurulan işyeri sayısı 4699'dan 3541'e düşmüştür). Aylık üretim endeksi Aralık 2008'de Aralık 2007'ye göre %17,6 azalmıştır. En sert düşüş %31,2 ile sermaye malı imalatında yaşanmış olup kapasite kullanım oranı Mayıs 2009'da, bir önceki yıla göre 12 puan gerileyerek %70,4 olarak gerçekleşmiştir. Kapasite kullanım oranındaki düşüşün başlıca nedeni iç ve dış talepteki yetersizliktir. Hammadde kıtlığı, mali yetersizlikler, işçi sıkıntısı ve enerji kaynaklarının yetersizliği ikincil nedenlerdir. %49,8'ini iç piyasa talep yetersizliği, %28,5'ini dış talep etkilemiştir. İstihdam açısından bakıldığında, 2009 yılının Şubat ayı için bir önceki yıla göre çalışabilecek durumdaki nüfusun 860 bin kişi arttığı ve 71 milyon nüfusun tamamının yaklaşık 50.500.000'ine ulaştığı görülmektedir. 2009 yılının Mart ayı için işsizlik oranı bir önceki yıla göre 4 puan artarak 1.125.000 kişi ve 3.802.000 işsiz işçiye ulaşmıştır. Bununla birlikte, geçici dış ticaret istatistik veritabanı raporuna göre 2008 yılının Aralık ayı ihracatının birim değeri 2007 yılının

Aralık ayına göre %9,6, ithalatın birim değeri ise %5,9 gerilemiştir (Dilek Temiz-Aytaç Gökmen, 2009: 12).

Türkiye Cumhuriyeti, 2000'li yılların başından bu yana önemli reformlar geçekleştirmiş ve o zamandan bu yana ekonomik ve siyasi olarak güçlü bir performans sergilemiştir denebilir. 2010-2022 yılları arasında, hükümetin açık piyasa sistemine ve büyümeye bağlı politikalara bağlılığının bir yansıması olarak ekonomi istikrarlı bir şekilde büyümüştür. 2010 yılında Türkiye ekonomisinin değeri yaklaşık 658 milyar dolar olmuş ve 2016 yılına kadar bu rakam 863 milyar dolara kadar yükselerek zirveye ulaşmış, nominal GSYİH'ye göre dünyanın 17. büyük ekonomisi olmuştur. Bu süre zarfında gayri safi yurtiçi hâsıla, dünyadaki en yüksek büyüme oranlarından biri olup yıllık ortalama yüzde 5 oranında büyümüş, işsizlik ise aynı dönemde yüzde 9,4'ten 2017 sonunda yüzde 8,4'e gerilemiştir. Ancak enflasyon bir miktar yükselerek 2017 sonunda yüzde 12'ye ulaşmıştır.

Tablo 3.3. 2010-2021 Yıllar Arasında Türkiye Ekonomisi

	2010	2015	2020	2021
GSYİH (milyar dolar)	776.99	864.32	720.29	819.04
GSYİH artım oranı (%)	8,43	6,08	1,94	11,35
Ticaret Dengesi (milyar dolar)	-33.46	-17.51	-25.14	-1.87
GSYİH'da Borç oranı (%)	45,15	29,06	41,97	43,6
Ticaretin GSYİH payı (%)	46,69	51,09	60,96	70,83
Enflasyon (%)	8,57	7,67	12,28	19,60
İşsizlik (%)	10,66	10,24	13,11	13,39
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (milyar dolar)	9.10	19.26	7.83	13.84

Kaynak: Dünya Bankasi: https://www.macrotrends.net/countries/TUR/turkey/gdp-gross-domestic-product (Erişim Tarihi: 08.02.2023)

Türk hükümetinin 2010-2022 mali hedeflerini büyük ölçüde tutturmuş olduğu ve dönem boyunca bütçe açığını GSYİH'nin yüzde 3'ünün altında olduğu bilinmektedir. Bu arada vergi geliri, aynı dönemde GSYİH'nın yaklaşık yüzde 15'inden yüzde 20'sine yükselmiştir. Doğrudan yabancı yatırım 2010 yılında yaklaşık

12 milyar dolar olarak belirlenmiş ve bu rakam 2016 yılında yaklaşık 25 milyar dolara yükselmiştir.

İleriye dönük olarak hükümet, özel sektör yatırımını teşvik etmeye ve rekabetçi bir iş ortamı oluşturmaya odaklanarak sonraki yıllarda yıllık ortalama yüzde 5'lik bir büyüme hedeflemiştir. Ayrıca, yeni bir hisse senedi piyasası ve yeni bir birleşik bankacılık sistemi başlatma planlarıyla finans sektörünü güçlendirmeye çalışmıştır. Daha geniş anlamda, hükümet ekonomik büyümeyi desteklemek için işsizliği daha da azaltmayı ve altyapı harcamalarını artırmayı planlamıştır (Dünya Bankası,2019: https://www.macrotrends.net/countries/TUR/turkey).

3.2. Türkiye'de Serbest Bölgeler

Türkiye Serbest Bölgeleri hem yerli hem de yabancı yatırımcılara çeşitli teşvikler ve faydalar sağlayan, elverişli bir iş ortamı sunan, belirlenmiş alanlar olarak tanımlanmaktadır. Bu bölgeler, doğrudan yabancı yatırımı çekmek, ekonomik büyümeyi artırmak ve uluslararası ticareti teşvik etmek için kurulmuştur. Serbest Bölgeler, kıyı bölgeleri ve büyük şehirler de dâhil olmak üzere Türkiye'nin farklı bölgelerinde stratejik olarak konumlanmıştır. Önde gelen Serbest Bölgelerden bazıları İstanbul, İzmir, Bursa ve Mersin'de bulunmaktadır.

Serbest Bölgeler, Türkiye'de faaliyetlerini kurmak veya faaliyetlerini genişletmek isteyen yerli ve yabancı yatırımcıları cezbetmektedir. Bu bölgeler, yerel ve küresel şirketler arasındaki iş birliğini teşvik ederek uluslararası ticaret, üretim ve teknoloji gelişimi için bir platform sağlamaktadır.

3.2.1. Türkiye'de Serbest Bölge Kurulma Nedenleri ve Tarihi

Türkiye Cumhuriyet tarihinde ilk serbest bölgenin İstanbul Limanı'nda kurulduğu bilinmektedir. 22 Haziran 1927 tarihinde TBMM'de 'Serbest Mıntıka Hakkında Kanun' kabul edilmiştir. Bu kanunla Ford şirketi İstanbul'da bulunan Tophane'de uçak, kamyon, otomobil ve traktörlerin donanımı ve montajı amacıyla bir serbest bölge oluşturulması ile bağlı anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmadan sonra fabrika kısa bir süre içinde üretime başlamıştır (Tuncer,1982).

Lakin bu yatırımdan beklenen sonuçlar elde edilemeyince 1946 yılında "Türkiye'den transit olarak geçen şark halıları ve kilimleri ile her çeşit hayvan postları gümrük ve tekel bakanlığımın izni ile depolanır" adlı ikinci kanun onaylanmıştır. Bu kanun ile Denizcilik Bankası'nda eşyaları toplamak, depolamak ve ihracatını sağlamak amacıyla kurulmuş olan Eminönü antrepo alanı işlem yapmaktadır. Ancak bu işlem de beklenen sonucu vermemiştir. Bundan sonra 21 Aralık 1953 tarihinde onaylanan yeni serbest bölge kanunu, 3 Ağustos 1956 tarihinde "Serbest Bölge Nizamnamesi" olarak tanımlanmıştır. Bu kanunla İskenderun'da 4600 metrekare alanda serbest alan kurulması düşünülmüş ve 15 Mayıs 1957 tarihinde faaliyete başlanmıştır. Bu bölge de idari koşullar ve yerleşim şartlarının uygunsuzluğu nedeniyle kapatılmıştır. Türkiye'de Serbest Bölgelerin oluşturulması 1983 yılından başlayarak hız kazanmış ve 6 Haziran 1985 tarihinde "Serbest Bölgeler Kanunu" onaylanmıştır. Bu kanunla ara malların ithalatının, transit işlemlerin yapılması ve ihracatın kolaylaştırılması için gereken şartlar sağlanmıştır. Bu kanunun uygulanması sonucunda birçok Serbest Bölgenin (Mersin (1987), Antalya (1987), Ege (1990), İstanbul Atatürk Hava Liman. (1990) Trabzon (1992), İstanbul Deri (1995), Doğu Anadolu Erzurum (1995), Mardin (1995), İMKB Uluslararası Menkul kıymetler (1997), İzmir menemen Deri (1998), Rize (1998), Samsun (1998), İstanbul Trakya (Çatalca 1998), Gaziantep (1999), Avrupa (Çorlu 1999)) kurulması kararı alınmıştır.

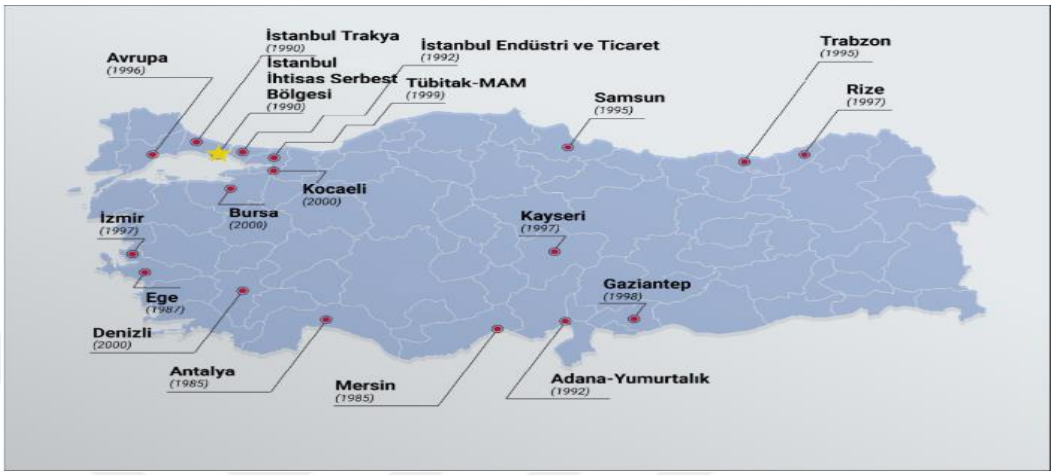
Türkiye'de serbest bölgelerin kurulma amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Ticaret Bakanlığı, 2019)

- İhracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek,
- Doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak,
- İşletmeleri ihracata yönlendirmek,
- Uluslararası ticareti geliştirmek.

Türkiye İstatistik Kurumu serbest bölgelerin hepsini "Serbest Bölgeler" 9 ile başlayan bir kod altında izlemekte ve sınıflamaktadır. Serbest bölgeler gümrük sınırları dışı kabul edildiği için ayrı bir ülke gibi değerlendirilmekte ve bir ülke kodu almaktadırlar. Türkiye'de kurulan serbest bölgelerin yıllar üzere yayılışı Şekil 3.1.'de

gösterilmektedir. Bu şekilden de gözükdüyü gibi Türkiye'de Serbest Bölgeler daha çok deniz sahillerinde kurulmuştur.

Şekil 3.1. Türkiye'de Serbest Bölgeler Haritası

Kaynak: Ticaret Bakanlığı,2022 (https://www.trade.gov.tr/free-zones/general-outlook (Erişim Tarihi: 11.02.2023))

Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği'ne göre yeni bir serbest bölge kurulması için gerekli olan yatırımları ya da mevcut bir serbest bölgenin altyapısının yenilenmesi, iyileştirilmesi veya bölgede ihtiyaç duyulan yeni yatırımların, Ticaret Bakanlığı ile akdedilecek sözleşmelerle belirlenecek yatırım taahhütleri kapsamında yapılması söz konusudur. Bu bölgeyi işletmek üzere Cumhurbaşkanı tarafından yetkilendirilen kamu kurum ve kuruluşu, yerli ve yabancı gerçek veya tüzel kişilerine Bölge Kurucusu ve İşleticisi (BKİ) tarafından onay verilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2022).

20. yüzyılda Serbest Bölgelerin kurulmasına yönelik birçok başarısız girişimin ardından, Türkiye 1980'lerin ortalarından bu yana bu bölgeleri kurmuştur. Türkiye'deki sermaye kıtlığı ve döviz kazançlarını artırmanın yollarının aranması nedeniyle, 1980'lerin başlarında Serbest Bölgelerin kurulmasına yönelik talep artmıştır. İş dernekleri ve yerel derneklerin yaklaşımına göre Serbest Bölgeler üretim maliyetlerini düşürerek ve üretkenliği artırarak dışa yönelen ekonomiyi destekleyebilir (Tekeli ve İlkin, 1987).

Türkiye'deki Serbest Bölgeler için yer seçimi, dış ticaret açısından esas olarak bölgelerin Avrupa Birliği (AB), Türk Bağımsız Devletler Birliği (BDB) ülkeleri ve Orta Doğu'nun büyük pazarlarına yakınlığından etkilenmiştir. Bu nedenle, bölgeler

çoğunlukla iyi gelişmiş limanlara, havaalanlarına ve otoyol ağlarına bağlıdır. Diğer gelişmekte olan ülke örneklerine benzer şekilde, Türkiye serbest bölgeleri de başlangıçta ucuz işgücü arayan emek yoğun imalat üretimini cezbetmiş ve bu tür faaliyetleri davet etmek için teşvik programları tasarlanmıştır. Bu nedenle, serbest bölgelerin ihtiyaç duyulan ucuz işgücünü sağlayabilecek ana şehirlere yakın olması gerekmiştir (Tekeli ve İlkin, 1987: 159).

2016 yılında Mardin Serbest Bölgesi işlemlerin ve taleplerin az olması nedeniyle kapatılmış ancak 2019 yılında serbest bölgelerin sayı on sekize yükselmiştir.

3.2.2. Türkiye'de Kurulan Serbest Bölgelerin Sunduğu Avantajlar

Türkiye'de Serbest Bölgelerin sunduğu birçok avantaj bulunmaktadır. Bu avantajlar şöyle sıralanabilir:

- İşlem gören firmaların vergilerden, aynı zamanda gümrük vergisinden %100 muaf tutulması,
- İmalat faaliyeti yapan firmaların kurumlar vergisinden %100 muaf tutulması,
- KDV'den ve özel tüketim vergisinden %100 muaf tutulması,
- Diğer vergi türü olan emlak vergisinden %100 muaf tutulması,
- Tüm ticari işlemleri ihracat amaçlı olan ve malların yurt dışına ihracının gerçekleştirilmesi sonucunda firmaların lojistik işlemlerinin %100 kurumlar ve gelir vergisinden muaf tutulması,
- Bu bölgelerde çalışanların gelirlerinden tutulan verginin %100 istisna olması (eğer imal ürünlerinin KOB bedelinin %85'i yurtdışı için hazırlanmışsa),
- Ürünlerin süre kısıtlaması olmadan bu özel bölgelerde saklanılması,
- Birçok vergiden aynı zamanda KDV'den muaf olan altyapı sisteminin geliştirilmesi,
- Serbest kâr transferi -bu alanda faaliyet yapan firmaların kârlarını serbest şekilde diğer ülkelere ve ya Türkiye'ye transfer edebilmesi (İstanbul Ticaret Odası, 2023).

Türkiye'de serbest bölgelerde işlem yapan firmaların orta ve uzun vadede planlama avantajları da bulunmaktadır:

- ✓ Bu bölgelerde herhangi bir hazır işyerlerini kiralayan ve faaliyetini gerçekleştiren firmalara 15 yıl faaliyet ruhsatı verilebilmektedir.
- ✓ Bu bölgelerde herhangi bir hazır işyerinİ üretim amaçlı kiralayan ve üretim yapan şirketlere 20 yıl faaliyet ruhsatı verilmektedir.
- ✓ Hazır iş yerleri değil de, bu bölgelerde kendi şirketlerini kuran firmalara 30 yıl faaliyet ruhsatı verilmektedir.
- ✓ Üretim yapma amacıyla kendi firmalarını kuran yatırımcılara ise 45 yıllık faaliyet ruhsatı tanımlanmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2023: https://ticaret.gov.tr/data/5b9b666013b8761cc09f9bad/avantajlar.pdf) .

3.3. Türkiye'de Serbest Bölgelerin Ekonomiye Katkısı

Serbest Bölgeler yatırımı, ticareti ve ekonomik kalkınmayı teşvik ederek Türkiye ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bölgeler, yabancı ve yerli yatırımları çekmek için belirli ekonomik düzenlemelerin uygulandığı, Türkiye içinde belirlenmiş alanlar olarak bilinmektedir. Özetle Türkiye'de serbest bölgeler; yatırım çekmek, ihracatı teşvik etmek, istihdam yaratmak, teknoloji transferini desteklemek, bölgesel kalkınmayı desteklemek ve ekonomiyi çeşitlendirmek için çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu bölgeler, Türkiye'nin ekonomik büyümesinde etkili olmakta ve ülkenin genel kalkınma stratejisine önemli katkılarda bulunmaktadır.

3.3.1. Türkiye'de Serbest Bölgelerin Ticaretteki Rolü

Türkiye'de serbest bölgelerin kurulmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlar:

- ❖ İhracata dayalı üretimi artırmak,
- ❖ Yatırımları bu bölgelere çekerek teknolojik gelişimi sağlamak,
- ❖ Yerli firmaların ihracata dayalı üretimini geliştirmek,
- ❖ Küresel ticarette pay sahibi olmaktır.

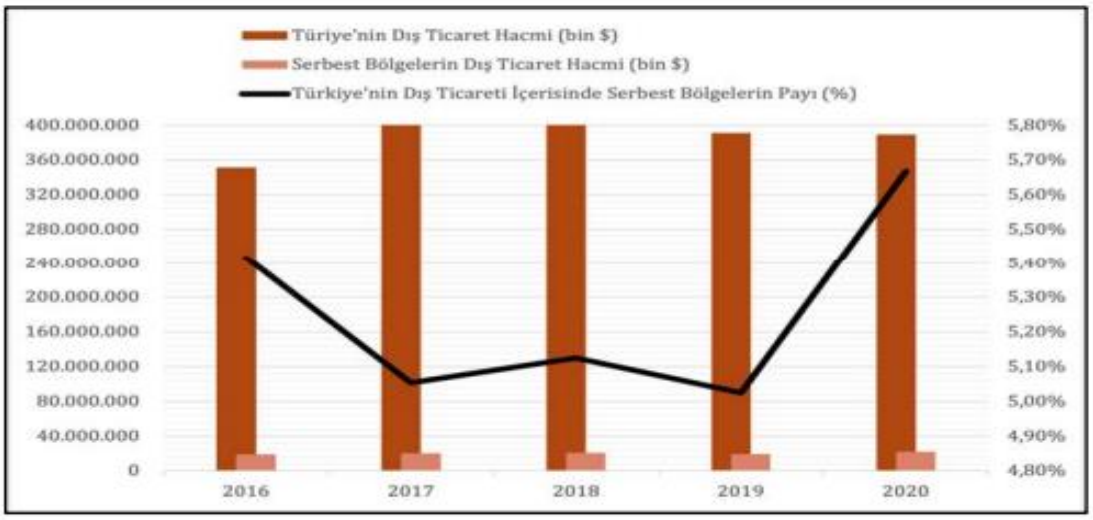
Bütün bu nedenlerden dolayı Türkiye'de serbest bölgeler ticaret ve genel ekonomi için belirli bir avantajlar sağlamaktadır. Aşağıdaki Tablo 3.4.'te Türkiye'de serbest bölgelerin ticaret açısından durumu ve ticaretin pay dağlımı ilgili Ticaret Bakanlığı'nın ve TÜİK'in raporları yer almaktadır.

Tablo 3.4. 2016-2021 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticareti (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret hacmi	SEBölgeler Dış Ticaret hacmi
2016	149.246.999	202.189.242	-52.942.243	351.436.241	19.033.079
2017	164.494.619	238.715.128	-74.220.509	403.209.747	20.378.584
2018	177.168.756	231.152.483.	-53.983.726	408.321.239	20.929.063
2019	180.832.722	210.345.203	-29.512.481	391.177.924	19.655.910
2020	169.650.994	219.514.861	-49.863.867	389.165.855	22.052.066
2021	225.291.000	271.424.000	-46.133.000	496.715.000	24.618.099

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri ve T.C. Ticaret Bakanlığı (2021a) verilerinden alınmıştır.

Şekil 3.2. Türkiye'de Serbest Bölgelerin Toplam Dış Ticaretteki Payı

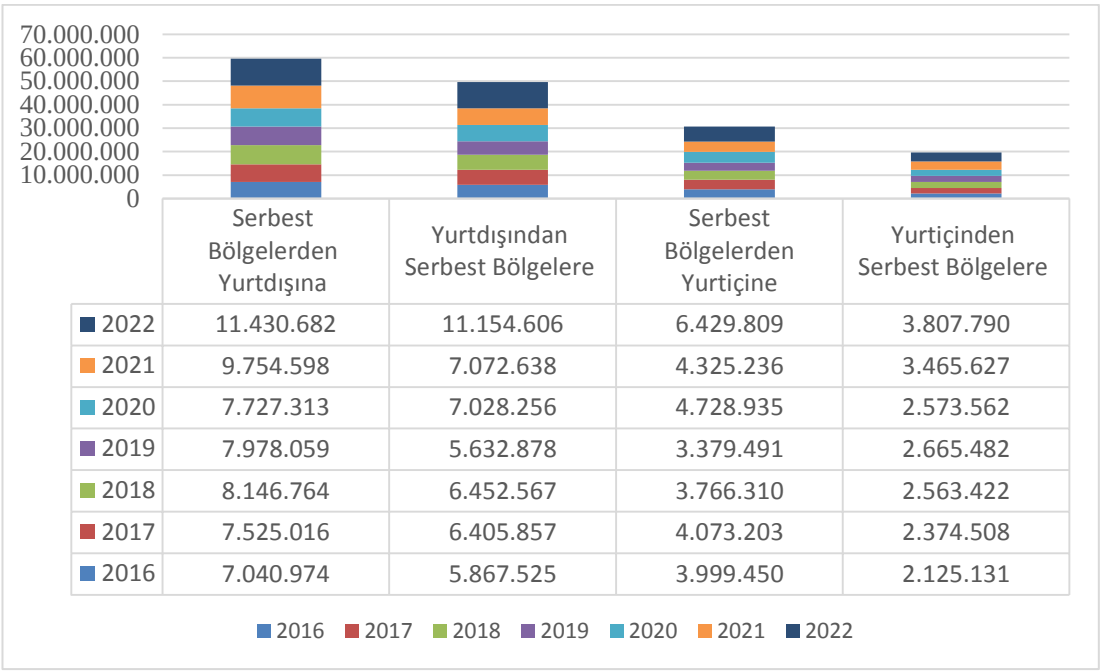
Kaynak: TÜİK Yıllara Göre Dış Ticaret İstatistikleri ve T.C. Ticaret Bakanlığı verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 3.2.'de, 2016-2018 yıllarında Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminin ve Türkiye'de kurulan serbest bölgelerin dış ticaret hacminin paralel yönde arttığı

görünmektedir. 2019 yılındaysa bu iki ekonomik gösterge paralel olarak azalma göstermiştir. 2020 yılında Kovid-19 salgını nedeniyle Türkiye dış ticaretinde azalma olmasına rağmen serbest bölgelerin dış ticaretinde artış yaşanmıştır. 2016 yılı için serbest bölgelerin dış ticaretteki payı %5,4 iken, 2017 yılında %5'e gerilemiş ve 2019 yılına kadar aynı oranda kalmıştır. 2020 yılında ise bu ekonomik gösterge en yükseklere çıkarak %5,7'lik bir artış sağlamıştır.

Bununla beraber yurt içi alanlardan bu bölgelere ticaretin hacmi 2016-2019 yılları arasında atmış ve 2020 yılında bir azalma yaşayarak 2,5 milyar dolar olarak gerçekleştmiştir. Serbest bölgelerden bu alanlara ticarette tam tersini yaşanmış, 2016-2019 yılları arasında azalmış, 2020 yılında artarak 3,7 milyar dolara ulaşmıştır. Yurt dışı ticarette yurt dışından serbest bölgelere yapılan ticarette 2016-2018 yılları arasında bir artış yaşanmış, 2019 yılında azalma kaydedilmesine rağmen 2020 yılında tekrar artarak 7 milyar dolara ulaşmıştır. Serbest bölgelerden yurt dışına yapılan ticarette 2016-2018 yıllarında artış olmasına rağmen 2018-2020 yıllarında azalma görülmektedir ve sonuç olarak 2020 yılı için ticaret rakamı 7,7 milyar dolar olarak hesaplanmıştır (Avcı, Kovacı ve Şen,2021).

Grafik 3.1. Yönü İtibarıyla Toplam Ticaret Hacmi (Bin $)

	Serbest Bölgelerden Yurtdışına	Yurtdışından Serbest Bölgelere	Serbest Bölgelerden Yurtiçine	Yurtiçinden Serbest Bölgelere
2022	11.430.682	11.154.606	6.429.809	3.807.790
2021	9.754.598	7.072.638	4.325.236	3.465.627
2020	7.727.313	7.028.256	4.728.935	2.573.562
2019	7.978.059	5.632.878	3.379.491	2.665.482
2018	8.146.764	6.452.567	3.766.310	2.563.422
2017	7.525.016	6.405.857	4.073.203	2.374.508
2016	7.040.974	5.867.525	3.999.450	2.125.131

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

3.3.2. Türkiye'de Serbest Bölge Ticaretinin Ülkeler ve Mallara Göre Dağılımı

2021 yılı için özel alanlardan ihracatın daha çoğu AB ülkelerine yapılırken (4.7 milyardan fazla dolar) en çok ithalat da bu bölgeden yapılmıştır (2.7 milyar dolar). Şekil 3.3.'te bu alanlardan yapılan ihracat ve ithalatın hacmi ve pay dağılımı gösterilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2021).

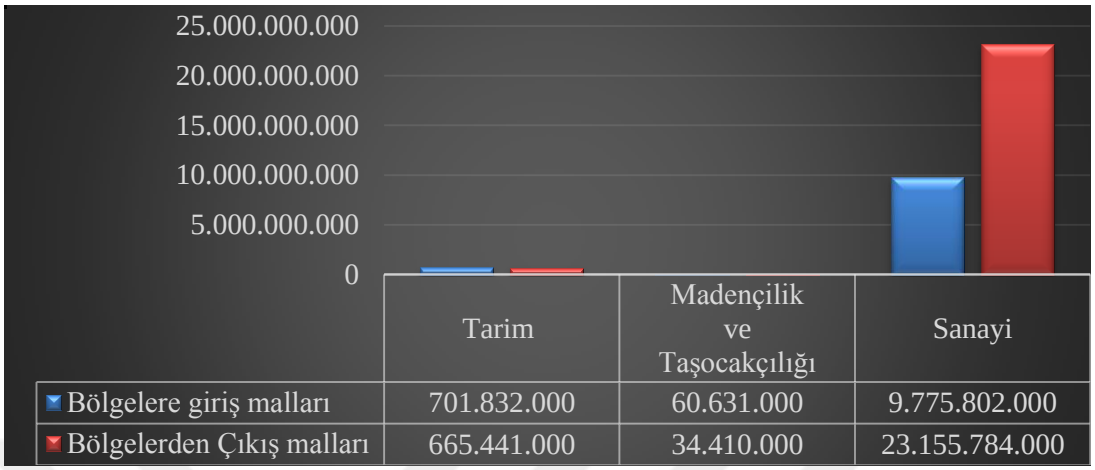
Şekil 3.3. Türkiye'de Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Ülke Gruplarına göre Dağılımı

ÜLKE GRUBU *Country Grouping* *(1.000$)*	BÖLGELERE GİRİŞ *Inflow to Zones* *2021*	PAY *Share* *%*	BÖLGELERDEN ÇIKIŞ *Outflow from Zones* *2021*	PAY *Share* *%*	TOPLAM *Total* *2021*	PAY *Share* *%*
AB (27) ÜLKELERİ *EU (27) COUNTRIES*	2.699.518	25,6	4.743.490	33,7	7.443.007	30,2
DİĞER AVRUPA (AB HARİÇ) *OTHER EUROPE (EXC. EU)*	889.530	8,4	1.012.323	7,2	1.901.852	7,7
DİĞER ASYA *OTHER ASIA*	1.835.104	17,4	566.741	4,0	2.401.845	9,8
YAKIN VE ORTA DOĞU *NEAR- AND MIDDLE EAST*	821.834	7,8	1.159.557	8,2	1.981.391	8,0
KUZEY AMERİKA *NORTH AMERICA*	392.560	3,7	1.049.602	7,5	1.442.162	5,9
LATİN AMERİKA VE KARAYİPLER *LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN*	135.059	1,3	334.894	2,4	469.953	1,9
KUZEY AFRİKA *NORTH AFRICA*	179.564	1,7	514.596	3,7	694.161	2,8
DİĞER AFRİKA *OTHER AFRICA*	12.105	0,1	181.941	1,3	194.046	0,8
AVUSTRALYA VE YENİ ZELANDA *AUSTRALIA AND NEW ZEALAND*	8.127	0,1	49.952	0,4	58.079	0,2
DİĞERLERİ *OTHERS*	99.240	0,9	141.502	1,0	240.742	1,0
TÜRKİYE *TURKEY*	3.465.627	32,9	4.325.235	30,7	7.790.862	31,6
TOPLAM *Total*	**10.538.266**	**100**	**14.079.833**	**100**	**24.618.099**	**100**

Kaynak: Ticaret Bakanlığı: Ülke Grupları İtibariyle Toplam Ticaret hacmi

Türkiye'de Serbest Bölgelerden ihraç ve ithal olunan malların çoğunun sanayi malları olduğu bilinmektedir. Grafik 3.2.'de Türkiye Ticaret Bakanlığın'ın son açıkladığı istatistiki veriler incelenmiştir.

Grafik 3.2. Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Sektörlere Göre Dağılımı (Bin $)

	Tarim	Madençilik ve Taşocakçılığı	Sanayi
Bölgelere giriş malları	701.832.000	60.631.000	9.775.802.000
Bölgelerden Çıkış malları	665.441.000	34.410.000	23.155.784.000

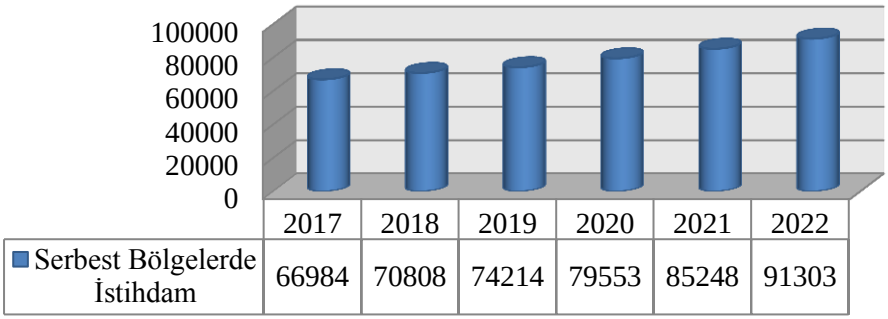
Kaynak: Türkiye Ticaret Bakanlığı, 2021

Bu grafiğe göre bu bölgeye ithal olunan 9 milyar 775 milyon 802 bin dolarlık sanayi giriş mallarının 8 milyar 783 milyon 863 bin dolar değerindeki kısmını sırf sanayi malları, 789 milyon 551 bin dolarlık malları işlenmiş tarım ürünleri ve 202 milyon 388 bin dolarlık ürünleri ise işlenmiş petrol ürünleri oluşturmaktadır. Tarım sektöründe ise 701 milyon 832 bin dolarlık giriş mallarının bitkisel ürünlerden 18 milyon 784 bin dolarlık girdi malları hayvansal ürünlerden kazanılmaktadır. Tarım giriş mallarının 275 milyon dolarlık kısmını su ürünleri karşılarken, ormanlar sadece 14 milyon 808 bin dolarlık kısmını karşılamaktadır. Bölgeden çıkış mallarının 2021 yılı için sanayi ürünlerine göre 13 milyon 379 bin 982 dolar olduğu bilinmektedir. Bu ürünler arasında en çok sırf sanayi ürünleri 12 milyar 232 milyon 180 bin olurken, işlenmiş tarım ürünleri 850 milyon 582 bin dolar, işlenmiş petrol ürünleri ise 297 milyon 220 bin doları ise olmuştur. Bu özel bölgelerden ihraç olunan 665 milyon 441 bin dolarlık tarım ürünlerinin 642 milyon 43 bin dolarlık kısmını bitkisel, 5 milyon 945 bin dolarlık kısmını hayvansal, 366 bin dolarlık kısmını su ürünleri ve 17 milyon 86 bin dolarlık kısmını orman ürünleri oluşturmaktadır (Ticaret Bakanlığı, Serbest Bölgelerin Ticaret Hacminin Sektörlere Göre Dağlımı İstatistikleri, 2023).

3.3.3. Türkiye'de Serbest Bölgelerin İstidama Katkısı

Türkiye serbest bölgelerin istihdama katkısı her yıl artmaktadır ve Ticaret Bakanlığı'nın son 3 yılı istatistiklerinde de bunu görmek mümkündür (Grafik 3.3.).

Grafik 3.3. Türkiye'de Serbest Bölgelerde İstihdam

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, Serbest Bölgelerde İstihdam, 2023

Serbest bölgelerde genel olarak 2019 yılında 74214, 2020 yılında 79553 kişi istihdam edilmiştir ve %7,19 artış görülmüştür. 2019 yılında Kovid-19 salgını başlamasına rağmen 2020 ve 2021 yıllarında da artış devam etmiştir. 2021 yılı için en çok istihdama katkıyı Ege Serbest Bölgesi sağlamıştır (21681 kişi). Bursa'da 12128 kişi çalışırken Mersin'de 9603, Antalya'da 5750, İstanbul Endüstri ve Ticarette 6025 kişi çalışmaktadır (T.C.Ticaret Bakanlığı, Serbest Bölgelerde İstihdam, 2023).

3.3.4. Türkiye'de Kurulan Serbest Bölgeler

Türkiye'de 3218 sayılı "Serbest Bölgeler Kanun"un uygulanmasıyla ilk olarak Mersin ve Antalya Serbest Bölgeleri oluşturulmuştur ve her biri belirli ekonomik faydalar sağlamaktadır. (Tekeli ve İlkin, 1987: 88-100). Aşağıda Tablo 3.5.'te, Türkiye'de kurulan serbest bölgelere yer verilmektedir:

Tablo 3.5. Türkiye'de Kurulan Serbest Bölgeler

Serbest Bölgeler	Bakanlar Kurulu Kararları	Alan (metrekare)	İşletmeci Şirket
Mersin	11.03.1985	836	MESBAŞ
Antalya	11.03.1985	782.482	ASBAŞ
Adana	03.04.1985	4600	TAYSEB A.Ş.
Yumurtalık			
Ege	11.01.1987	2500	ESBAŞ
İstanbul İhtisas (AHL)	03.03.1990	180.152	İSBİ A.Ş
İstanbul	31.10.1990	387.5	İSBAŞ
Trakya			
Trabzon	06.04.1991	38	TRANSBAŞ
İstanbul Endüstrisi ve Ticaret	02.03.1992	540	DESBAŞ
Samsun	27.11.1995	73.15	SASBAŞ
Avrupa	16.10.1996	2000	ASB A.Ş.
Rize	23.05.1997	85	RİSBAŞ
İzmir	11.08.1997	1620	İZBAŞ
Kayseri	05.11.1997	6905	KAYSER A.Ş.
Gaziantep	07.07.1998	1219.711	GASBAŞ
Kocaeli	17.05.2000	817.54	KOSBAŞ
Denizli	03.10.2000	540	DENSER A.Ş.
TUBİTAK MAM teknoloji	11.02.2001	360	MARMARA TEKNOKENT A.Ş.
Bursa	04.03.2002	908	BUSEB A.Ş.

Kaynak: https://www.sebatlas.gov.tr/index.aspx ve serbest bölgelerin web sitelerinden elde edilen veriler ile oluşturulmuştur.(Erişim Tarihi: 11.03.2023)

Türkiye'de 18 Serbest Bölge işlem yapmakatadır. Türkiye'de kurulmuş 18 Serbest Bölge istihdam açısından direkt 65 bin kişiye, dolayı olarak ise 150 bin fazla kişiye iş imkanı sağlamaktadır (İstanbul İhtisas Serbest Bölge, 2022: https://www.isbi.com.tr/SerbestBolge.aspx))

3.3.4.1.Mersin Serbest Bölgesi

Mersin Serbest Bölgesi Türkiye'de kurulan ilk serbest bölge olarak 06.06.1985 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmiş ve 1987 yılında 836 bin

metrekarede resmi açılışı gerçekleştirilmiştir. Mersin serbest bölgesinin 2019 yılında 2.801.862 bin dolar ticaret hacminin Kovid-19 salgını nedeniyle 2020 yılında 25 milyar 209 milyon 63 bin dolara düşmesine rağmen 2021 yılında yeniden artış sağlayarak 3 milyar 352 milyon 779 bin dolara, 2022 yılında 4 milyar 12 milyon 791 bin dolara ulaşmayı başararak bir önceki yıla göre %12,2 artış kaydetmiştir. Mersin bölgesinde 2020 yılında toplam 10748 kişi çalışmış, 2020 ve 2021 yılında bir azalma gerçekleşmiş ve çalışan kişi sayısı 9603 ve 10424 olmuştur (Ticaret Bakanlığı, Serbest Bölgelerde İstihdam, 2022). Bu bölgede daha çok tekstil, gıda ve makine üretimleri yaygındır. Aynı zamanda Mersin serbest bölgesinin birçok avantajlı bulunmaktadır: Karayollarının olması, demiryollarının olması ve Adana Hava Limanı'na yakın olması öne çıkan avantajlarıdır (MESBAŞ, 2022, www.mesbas.com.tr).

Bu bölgeden en çok ihracat 2023 yılının ilk ayına göre Türkiye iç pazarına yüzde 35 olarak gerçekleştirilmiştir. İkinci sırada OECD ülkeleri gelmektedir (%28). İslam ülkeleri yüzde 25 oranla üçüncü sırada yer almaktadır (MESBAŞ,2023, www.mesbas.com.tr).

3.3.4.2. Antalya Serbest Bölgesi

Antalya serbest bölgesi de Mersin serbest bölgesi gibi Türkiye'de oluşturulan ilk serbest bölgelerden biridir. 782.482 metrekarelik alanda oluşturulan bu bölgenin en büyük avantajı Antalya Hava Limanı'ndan 25 km uzakta olmasıdır (Makal ve Yüzer, 2022).

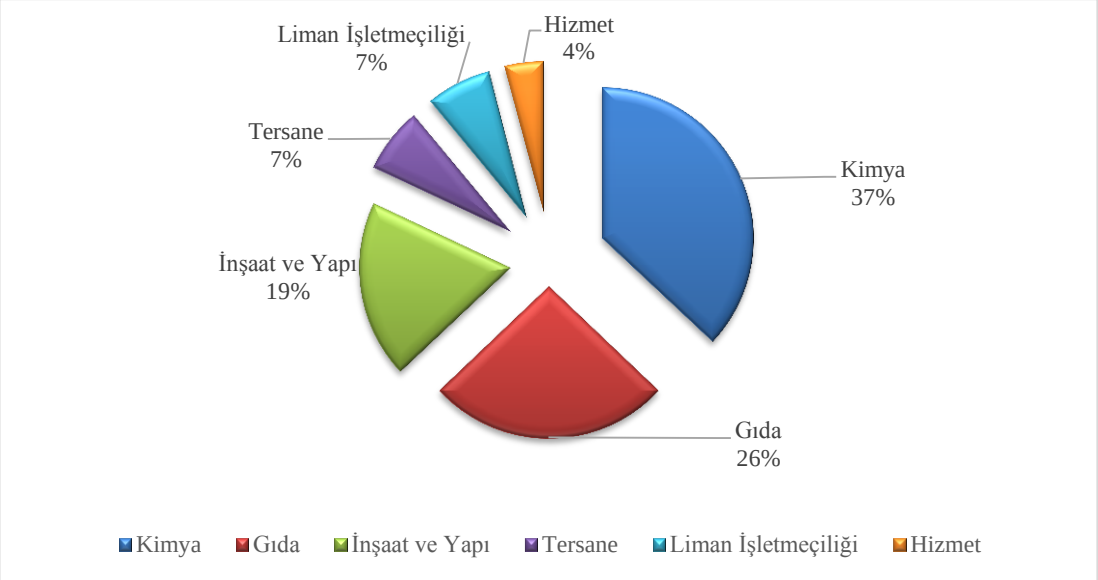
Hisselerinin %44'i devlete %56'i özel sektöre ait olan bu bölge 2019 yılında 777.655 bin dolar, 2020 yılında 840.024 bin dolar, 2021 yılında 995.672 bin dolar 2022 yılındaysa 1.128.792 bin dolar ticaret hacmiyle salgın döneminde bile genel ticarete katkıda bulunmuştur. Ticarette daha çok medikal, tarım, tekstil ve inşaat malları yaygındır. Ek olarak 2020 yılında toplamda 5352 kişi istihdam eden bu bölge 2022 yılında 6490 kişi istihdam kaydetmiştir (Ticaret Bakanlığı ve ASBAŞ, 2022).

3.3.4.3. Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi

1970 metrekarelik alanda oluşturulan bu serbest bölgede daha çok kimyasal, gıda, inşaat ve gemicilik sektörlerinde ticaret yapılmaktadır. Bu bölgenin en büyük avantajları Tarsus limanına yakın olması ve Gaziantep-Mersin karayolunun 16 km yakınında oluşturulmasıdır.

Bu bölgenin yıllık ticaret hacmi 2020 yılında 1 milyar 279 bin 498 bin dolar, 2022 yılındaysa 2 milyar 478 milyon 482 bin dolar olarak Ticaret Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. 2020 yılında 1049 kişi istidam eden bu bölge 2022 yılında 1172 kişinin istidamı ile toplam istihdama katkı katmıştır. 2021 yılı için ticarette sektörlerin dağılımı farklı olmuştur (Grafik 3.4.).

Grafik 3.4. Adana Serbest Bölgesinde Ticaretin Sektörlere Göre Dağılımı, 2021

Kaynak: TAYSEB, 2021.

Grafik 3.4'den de gözükdüğü gibi 2021 yılında bu bölgede kimya ürünlerinin üretimi daha yaygın idi (%37). Gıda ve İnşaat malları uygun şekilde ikinci ve üçüncü sıraları tutmakta idi. En az yaygın olan Hizmet sektörü olarak bilinmektedir. Çünkü bu bölge daha çok üretim ve sanaye amaçlı kurulduğu bilinmektedir

3.3.4.4. Ege Serbest Bölgesi

Ege Serbest Bölgesi Türkiye'de en çok doğrudan yabancı yatırımların yapıldığı ve bu yatırımların daha çok teknoloji gelişimin sağlanması için yatırıldığı, dış ticarete dayalı üretimin yapıldığı ve en çok istihdam kaydeden serbest bölge olarak tanımlanmaktadır. 1990 yılında ESBAŞ tarafından "Yap-İşlet-Devret" modeline göre kurulmuş olup bu model ile kurulan ilk serbest bölge olarak bilinmektedir. 2500 metrekarelik bir alanda kurulan bu bölge havaalanına 4 km, limana ise 14 km uzaklıktadır. 188 firmaya beş ayrı faaliyet işlemine göre (üretim, alım-satım, montaj, bakım ve bankacılık-danışmanlık) ruhsat verilmektedir. Bu bölge Türkiye serbest bölgelerinin geneline yapılan yatırımların ve istihdamın üçte birine sahiptir. Tekstil, makine, otomotiv, elektronik sektörleri ticaretinin daha yaygın olduğu bu bölge 2021 yılı için 4 milyar 671 milyon 790 bin dolar, 2022 yılındaysa 5 milyar 303 milyon 003 bin dolara artarak toplam ticaret hacmi 92,8 milyar dolara ulaşmıştır. Ege Serbest Bölgesi 2021 yılında 21681 kişi istihdam ederek en çok istihdam sağlayan serbest bölge olmuştur. 2022 yılında ise 188 firmanın işlem yaptığı bu bölgede istihdam sayısı daha da artarak 24218 kişiye çıkmıştır (ESBAŞ, 2022, www.esbas.com.tr)

3.3.4.5. İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi (Atatürk Hava Limanı)

Hizmet, yazılım ve sigorta işlemleri yapan bu bölge 180.152 metrekarelik alanda oluşturulmuş ve Atatürk Hava Limanı içerisinde kurulmuştur. 2021 yılı için ticaret hacmi 794 milyon 056 bin dolar, istihdam sayısı 1792 kişi olmuştur. 2022 yılında 2492 kişiye istihdam sağlanan bu bölge ticaret hacminde aşırı artış sağlamış ve 4 milyar 325 milyon 3 bin dolara ulaşarak toplam ticaret 52 milyar dolara çıkmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2022; İSBİ).

3.3.4.6. İstanbul Trakya Serbest Bölgesi

Elektronik, tekstil ve altın işlemlerinin yapıldığı bu bölgede 2021 yılında 1.540.414 bin dolar ticaret işlemi yapılmıştır. Aynı yıl içinde 3662 kişinin istihdamı gerçekleşmiş ve 2022 yılında bu rakam çok az düşüş göstererek 3609 kişi olarak belirlenmiştir. 2022 yılında ticaret hacmi artarak 1 mılyar 998 milyon 130 bin dolara

ulaşmıştır (Ticaret Bakanlığı, Serbest Bölgelerde İstihdam, Serbest Ticaret Bölgelerinde Ticaret, 2022).

3.3.4.7. Trabzon Serbest Bölgesi

38.391 metrekarelik bir alanda oluşturulan bu bölge daha çok depolama, kiralama, bankacılık gibi hizmetler vermektedir. Trabzon havaalanından 6,4 km ve Artvin Hopa sınır kapısından 187 km uzakta olan bu bölgenin 2021 yılında ticaret hacmi 27 milyon 175 bin dolar olmuş, 2022 yılında ise 3 kat artarak 60 milyon 52 bin dolara ulaşmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2022; https://www.isbi.com.tr/).

3.3.4.8. İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi

540.000 metrekarelik bir alanda kurulan bu serbest bölge en çok deri endüstrisi ve çeşitli ticari işlemler yapmaktadır. 2021 yılında bu bölgede yıllık ticaret hacmi 2 milyar 343 milyon 981 bin dolar olarak bilinmektedir. 2022 yılına göre 300'den çok ruhsatlı şirketin çalıştığı bu bölgede yıllık ticaret rakamı 2 milyar 799 milyon 379 bin dolara ulaşarak toplam ticaret 94 milyar dolar olmuştur. Aynı yılda 6414 kişi istihdam eden bu bölgede 2021 yılında 6025 kişi istihdamı kaydedilmiştir (Ticaret Bakanlığı; DESBAŞ, 2022).

3.3.4.9. Samsun Serbest Bölgesi

Bu bölge 73.150 metrekarelik bir alanda oluşan ve 2022 yılı için 388 kişinin istihdam edildiği, 396,343 bin dolar yıllık ticaret hacmi olan bir ekonomik bölgedir. Bölgenin toplam serbest bölgeler ticaretinde payı aynı yıl için %1,2 olarak bilinmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2022, https://desbas.com.tr).

3.3.4.10. Avrupa Serbest Bölgesi

200.000 metrekare alana sahip bu bölge havaalanından 15 km, limandan 45 km, demiryolundan 6 km, Ambarlı Limanı'ndan 80 km uzaklıkta kurulmuştur. Daha çok tekstil, inşaat, gıda ve enerji alanlarında uzmanlaşmış bu bölge 2021 yılında 2 milyar 911 milyon 817 bin dolar yıllık ticaret hacmiyle bir önceki yılla kıyaslamada %44,4 artış sağlamıştır. 2022 yılında ise yıllık ticaret hacmi yüzde 19,6 artarak 3 milyar 483 milyon 853 bin dolara ulaşmıştır. İstihdam açısından bu bölge 2022

yılında 6465 kişi istihdam ederek serbest bölgelerin toplam istihdam hacminde %7,1 paya sahip olmuştur ve 2021 yılına göre %8,1 artış sağlamıştır (5978 kişi) (Ticaret Bakanlığı, 2022; ASB: http://www.asb.com.tr/).

3.3.4.11. Rize Serbest Bölgesi

Gıda ve inşaat alanlarında yoğunlaşan bu bölge 85.000 metrekarelik alanda 1997 yılında oluşturulmuştur. Rize liman bölgesinden 8 km, sınır kapısından 103 km ve organize sanayi bölgesinden 450 metre uzakta olan Rize serbest bölgesi 2022 yılında en az istidam yaratan bölge konumundadır (4 kişi). (Ticaret Bakanlığı,Serbest Bölgelerde İstihdam, 2022).

3.3.4.12. İzmir Serbest Bölgesi

Elektronik, kimyasal mallar, deri endüstrisi ve otomotiv alanlarında faaliyet gösteren bu bölge 1620 metrekarelik alanı kapsamaktadır. İzmir Limanı'ndan 40 km, Aliağa Limanı'ndan 26 km ve Adnan Menderes Havaalanı'ndan 55 km uzakta oluşturulması en büyük avantajları olarak görülmektedir. 2022 yılı için ticaret hacmi 1 milyar 232 mılyon 80 bin dolar olan bu bölge serbest bölgelerin toplam ticaret hacminde %3,8'lik paya sahiptir. 2021 yılında bu rakam 892 milyon 570 bin dolar olarak değerlendirilmektedir. İzmir bölgesi 2022 yılında 187 firmanın işlem yaptığı bu bölge 5227 kişi istihdam etmekle serbest bölgelerde oluşan toplam işgücünün %5,7'sini kapsamaktadır ve 2021 yılına göre %4,3 artış göstermiştir (İZBAŞ, 2022; www.izbas.net).

3.3.4.13. Kayseri Serbest Bölgesi

Havaalanından 15 km ve uluslararası karayolundan 600 metre uzaklıkta kurulan bu bölge daha çok inşaat malzemeleri, kimyasal mallar ve elektronik eşyalar alanında ticaret işlemleri gerçekleştirmektedir. 2022 yılında toplamda 6251 kişinin istihdamını sağlayarak genel serbest bölge istihdamına %6,8 katkıda bulunmuştur ve bu bir önceki yılla kıyaslamada %13,1 artışa denk gelmektedir. Yıllık ticaret hacmi açısından bu bölge 2021 yılında 1.468.751 bin dolar, 2022 yılında ise 1 milyar 484 milyon 171 bin dolar olarak gerçekleşmiştir (www.kayser.com.tr).

3.3.4.14. Gaziantep Serbest Bölgesi

Havaalanı bölgesinden 25 km, Öncüpınar Sınır Kapısı'ndan 6 km, Cilvegözü Sınır Kapısı'ndan 200 km ve İskenderun Limanı'ndan 200 km uzakta kurulan bu bölgede makine ve elektronik, tekstil malları üretimi, kimya malzemeleri daha yaygındır. 2022 yılı için 153,882 bin dolar yıllık ticaret hacmiyle bu bölgelerin toplam ticaretine yüzde 0,5 katkıda bulunmuştur. Bu rakam 2021 yılında 107 milyon 26 bin dolar olarak Ticaret Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. 2021 yılında 286 kişi istihdam eden bu bölge 2022 yılında işgücünü artırarak 314 kişiye ulaştırmıştır (T.C.Ticaret Bakanlığı; TÜİK; GASBAŞ: https://gasbas.com.tr/).

3.3.4.15. Kocaeli Serbest Bölgesi

798.000 metrekarelik bir alanda kurulan bu serbest bölgede metal sanayi, makine, kimya malzemeleri üretimi daha yaygındır. Tren gar alanından 7 km, karayolundan 1,5 km, Sabiha Gökçen Havaalanı'ndan 60 km, limandan 1 km uzaklıkta kurulmuştur. 2021 yılında 1.097.378 bin dolar ticaret hacmi olan bu bölge 2022 yılında 1.238.788 bin dolara ulaşmıştır ve toplam serbest ticaret hacminin %3,8'ini oluşturmuştur. Aynı şekilde 2022 yılında bu serbest bölge 4691 kişi istihdam ederek 2021 yılı ile kıyaslamada yüzde 9 artış sağlamıştır (4303 kişi) (www.kosbas.com.tr/).

3.3.4.16. Denizli Serbest Bölgesi

Organize sanayi bölgesinin 40 km uzağında kurulan bu bölgenin alanı 540.000 metrekaredir. Daha çok paketleme, tekstil ve gıda üretimi ile tanınan bu serbest alan 2022 yılında 126 kişi istihdam etmiş ve ticarete 70 milyon 260 bin dolar katkıda bulunmuştur (T.C.Ticaret Bakanlığı, TÜİK, Serbest Bölge İstatistikleri, 2022).

3.3.4.17. TUBİTAK MAM Teknoloji Serbest Bölgesi

Kimya teknolojisi ve enerji teknolojisi ürünleri üretimi yapılan bu bölge 14.000 metrekarelik alanda oluşturulmuştur. En büyük avantajı Sabiha Gökçen Havaalanı'ndan 15 km uzakta, İstanbul-İzmir otoyolundan ve Körfez Köprüsü'nden

5 km uzakta kurulmasıdır. 2021 yılı için 89 milyon 898 bin dolar yıllık ticaret hacmi 2022 yılında 105 milyon 38 bin dolara ulaşmıştır ve toplam serbest ticaretinin %0,3'ni oluşturmuştur. 2021 yılında 2052 kişinin istihdamını sağlayan bu bölge 2022 yılında yüzde 17,3 artarak 2407 kişiye ulaşmıştır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; TUBİTAK, 2022).

3.3.4.18. Bursa Serbest Bölgesi

825.000 metrekarelik alanda kurulan bu bölge Gemlik Körfezi'nin hemen arkasında yer almaktadır. Mobilya, otomotiv, tekstil, makine üretimi ile tanınan bölge 2021 yılında toplam 12128 kişi istihdam etmiş ve 2 milyar 113 milyon 111 bin dolar toplam ticaret hacmi ile yılı kapatmıştır. 2022 yılında 2 milyar 552 milyon 739 bin dolara ulaşan ticaret hacmi istihdam hacminde bir azalma yaşayarak 10577 kişi olarak tespit edilmiştir (www.buseb.com).

3.4. Kovid-19 Salgın Döneminde Serbest Bölgelerin Gelişimi

Çin'in Wuhan şehrinde küçük bir kasabadan yayılan Kovid-19'un, dört ay içinde neredeyse tüm dünyaya yayıldığı bilinmektedir. Ülkelerde pandemi vakalarının tespit edilip artmasıyla birlikte hükümetler şehir ve ülke sınırlarını kapatma, sosyal mesafe uygulamaları, dışarı çıkma yasağı gibi çeşitli politikalar izlemiştir (Bruin 2020: 4). Kovid-19 salgınının ilk gününden bu yana, dünyanın dört bir yanındaki ülke liderleri pandemiye farklı yaklaşımlar benimsemiştir. Kovid-19 küresel salgınını bir afet olarak değerlendirdiğimizde, bu afetin yönetim süreci ile kamu idarelerinin bir şeyler yapması gerektiği de ortaya çıkmaktadır. Her ülkenin yönetişim yapısı ve örgütlenme tarzına göre farklılık gösteren kamu yönetimi anlayışı, bazı ülkeleri mücadelede daha başarılı hale getirilmiş, bazılarını ise başarısızlığa uğratmıştır. (Weible, 2020: 228).

Koronavirüs salgını Türkiye'de de ekonomiyi ve sosyal yaşamı etkilemiştir. Salgının ortaya çıktığı zamandan 10 Mart 2020 tarihine kadar Türkiye bu virüsten etkilenmemiş, bu tarihten itibaren durumun ciddiyeti fark etdilmiş ve tedbirler alınmıştır. Salgın öncesinde özellikle 2017-2019 yılları arasında Türkiye ekonomisinde bir aksama kaydedilmiş, enflasyon artışları yaşanmış, ekonomik

büyümede, kişi başına düşen gelirde bir azalma kaydedilmiş ve bütçe açıkları artmıştır. Kurdaki dalgalanmalar nedeniyle Türk Lirası'nda bir değer kaybı yaşanmıştır. 2018 yılında FED faiz artışlarına dayalı kararları kur dalgalanmalarını daha da hızlandırmış, CDS primlerinin yükselmesi Türkiye'nin döviz kaynağı bulmasını zorlaştırmıştır (Sertkaya ve Baş, 2021: 147-167).

Tablo 3.6. Türkiye'nin Makroekonomik Görünümü (2017-2019)

	2017	**2018**	**2019**
GSYİH (milyar dolar)	851	789	754
GSYİH büyüme (%)	7,5	2,8	0,9
Kişi başına milli gelir (dolar)	10.537	9.693	9.127
Enflasyon (%)	11,9	20,3	11,8
İşsizlik (%)	10,4	13,5	13,7
Bütçe dengesi / GSYİH (%)	-1,5	-1,9	-2,9
Toplam Kamu borcu (milyar tl)	876.5	1.067	1.328
Doğrudan yabancı yatırımlar (milyar dolar)	7.401	6.774	5.878
Cari Denge/ GSYİH (%)	-4,8	-2,6	1,2
USD/ TL	3,79	5,28	5,95
CDS primi	205	301	348

Kaynak: Bloomberg; T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı; TCMB; TÜİK

Kovid-19 salgınına hazırlıksız yakalanan Türkiye ekonomisi bu sıkıntılı dönemi vergi gelirleri ile telafi edemediği zamanlarda dış borçlanmaya gitmiş ve sonuçta borç yükü artmıştır.

Türkiye Kovid-19 salgını sonrasında birçok devletten farklı olarak enflasyonu düşürmeyi değil de, ekonomik büyümeyi ve istihdamı artırmayı hedeflemiştir. Buna ilişkin Merkez Bankası faiz oranlarını düşürmek, devletin kamu harcamalarını artırmak ve vergi oranlarını düşürerek genişletici para ve maliye politikaları uygulamak gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu politikalar sonucunda salgın sürecinde ekonomi büyüme %7,6, işsizlik oranı ise %10 civarında tutulabilmiştir (Eğilmez, 2022)

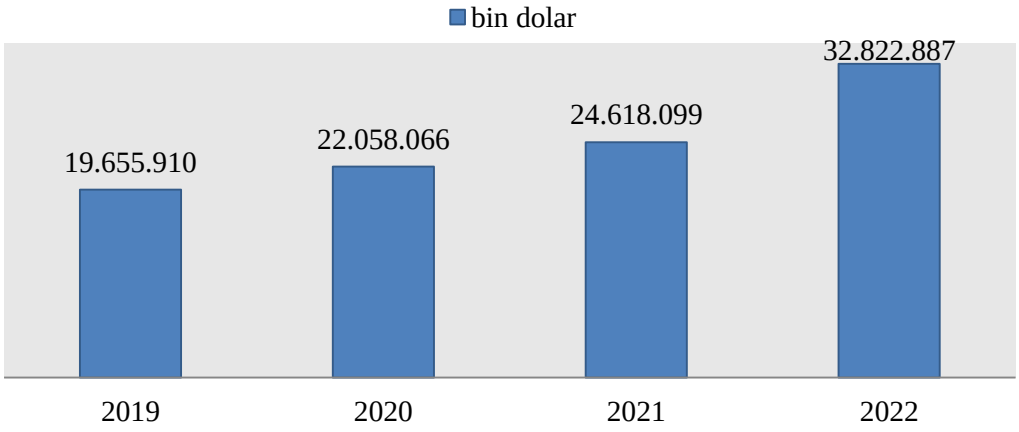
Şekil 3.4. Türkiye'nin Borç Durumu (2019-2022)

Borç Stoku ve Borç Yükü	2019	2020	2021	2022/5
İç Borç Stoku (Milyar TL)	755,1	1.060,3	1.321,2	1.564,8
Dış Borç Stoku (Milyar USD)	96,4	102,3	109,7	109,8
Merkezi Yönetim Borç Stoku (Milyar TL)	**1.329,1**	**1.812,8**	**2.747,7**	**3.363,6**
Yıllık artış oranı	**24,6**	**36,4**	**51,6**	**22,4**
Merkezi Yönetim Borç Yükü (%)	**30,8**	**35,9**	**38,1**	**27,7**
Merkezi Yönetim İç Borç Yükü (%)	**17,5**	**21,0**	**18,3**	**12,9**
	2019	**2020**	**2021**	**2022/I Ç.**
Türkiye Dış Borç Stoku Milyar USD)	**416,2**	**433,0**	**441,1**	**451,2**
Kamu Kesimi	159,7	176,7	179,8	182,7
TCMB	8,5	21,3	26,1	29,8
Özel Kesim	248,0	235,0	235,2	238,7
Toplam Dış Borç Yükü (%)	**54,7**	**60,4**	**54,9**	**59,8**
GSYH (Milyar TL)	**4.318**	**5.047**	**7.209**	**12.147**
GSYH (Milyar USD)	**761**	**717**	**803**	**755**

Kaynak: Eğilmez, 2022.

. Salgın sürecinde ekonomide genel bir durgunluk olmasına rağmen serbest bölgeler gelişmeye ve ekonomiye katkılarını artırmaya devam etmiştir. En çok yıllık ticaret hacmi ile katkı sağlayan serbest bölge 2020 ve 2021 yılı için 3 milyar 849 milyon 145 bin dolar ve 4 milyar 671 milyon 790 bin dolar ile Ege Serbest Bölgesi olmuştur. Serbest bölgelerin toplam yıllık ticaretleri sıkıntılı bir dönem olmasına rağmen önemli ölçüde artmıştır.

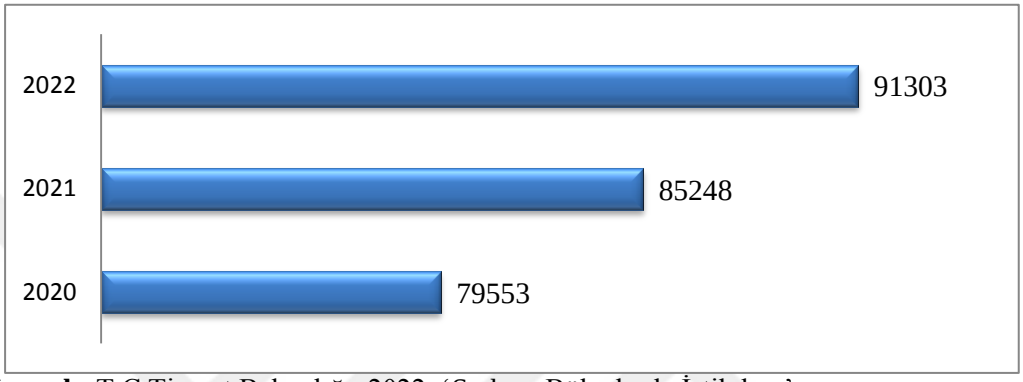
Grafik 3.5. Serbest Bölgelerde Kovid-19 Döneminde Yıllık Ticaret Hacmi

Kaymak: Ticaret Hacminin Serbest Bölgelere Göre Dağlımı, Ticaret Bakanlığı, 2022

Ayrı ayrı bölgeler açısından 2019-2020 yılları arasında en yüksek artım oranı %504 oranda İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi kaydetmiştir. 2020-2021 yılları arasında ise Trabzon Serbest Bölgesi'nin yıllık ticaret hacmi 1233 bin dolardan 27175 bin dolara yükselerek %2104,5 artmıştır.

Grafik 3.6. Kovid-19 Salgını Döneminde Serbest Bölgelerde İstihdam

Kaynak: T.C.Ticaret Bakanlığı, 2022: 'Serbest Bölgelerde İstihdam'

2021-2022 yıllarında İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi yıllık ticaret hacmi açısından %444,7 artmış ve 18 serbest bölge arasında çok artış sağlayan bölge olmuş, 794.056 bin dolardan 4 milyar 325 milyon 3 bin dolara yükselmiştir. 2019-2020 yılları arasında yıllık ticaret hacimleri açısından on sekiz serbest bölgeden dokuz tanesinin ticaret hacmi artmaya devam etmiştir. 2020-2021 yılları arasında bu sayı 17'ye yükselmiş sadece İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi -%78,2 bir azalma oranı kaydetmiştir.

Kovid-19 döneminde bu bölgelerde istihdam sayısı da artmaya devam etmiştir. 2020 ve 2021 yılları arasında %7,2 artış sağlayan işgücü oranı 2021 ve 2022 yılları arasında %7,1 artış sağlamayı başarmıştır. Ege Serbest Bölgesi 20 bin 428 kişi istihdam sayısı ile 2020 yılını birinci sırada, Bursa serbest bölgesi ise aynı yılda 11 bin 484 kişi istihdam ederek yılı ikinci sırada kapatmıştır. Mersin Serbest Bölgesi ise 10 bin 748 kişi istihdamı ile üçüncü sırada yer almıştır. 2021 yılında Ege Serbest Bölgesi istihdam sayısını bir önceki yılla kıyaslamada %6,1 artırarak 21 bin 681 kişiye ulaştırmıştır. Aynı yıl içinde Bursa Serbest Bölgesinin istihdam oranı %5,6 artarak 12 bin 128 kişiye ulaşmıştır. Mersin Bölgesi ise bu yıl içinde %10,7 bir azalma gerçekleştirmiş olmasına rağmen 9603 kişi ile ilk 3 sırayı kapatmayı başarmıştır (T.C.Ticaret Bakanlığı, Serbest Bölgelerde İstihdam, 2023)

3.5. Yeni Nesil Serbest Bölge Uygulaması

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı önümüzdeki yıllarda, oluşturulmuş olan serbest bölgeleri yeni nesil bölgelere dönüştürmeyi ve Ar-Ge yoğunluklu, teknolojik bölgeler haline getirmeyi hedeflemektedir. Ticaret Bakanlığı'nın vermiş olduğu bilgiler çerçevesinde yeni nesil serbest bölgeler teknolojiye dayalı yatırımları çekerek genellikte tüm ekonominin rekabet gücünü artırmayı amaçlamaktadır.

Kocaeli, İzmir ve Ege serbest bölgelerinde teknolojiye dayalı yatırımların artırılması için çalışmalara başlandığı bilinmektedir. Bunda ek olarak 30 Ekim 2022 yılında 1,5 milyon metrekarelik alanda Menemen Bölgesi'nin kurulmasına ilişkin Cumhurbaşkanlığı kararı Remi Gazetede yayımlamıştır. İzmir'in Maltepe ilçesinde kurulacak olan bu serbest bölge bölgedeki dördüncü serbest alandır. Bu bölgenin 15 bin kişini istihdamını sağlaması beklenmektedir (6318 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı). Bununla beraber Bergama'da Batı Anadolu Bölgesi'nin 2023 yılında faaliyete açılması beklenmektedir (Resmi Gazete: www.resmigazete.gov.tr (Erişim Tarihi:19.03.2023)). Ticaret Bakanı'nın 2021 yılında yaptığı açıklamaya göre bu bölge, 20.000 kişi istihdam etme kapasitesine ve 4 milyar dolar ticaret hacmine sahip olacaktır. Bu bölgenin İzmir'in Bergama ilçesinde ve Çandarlı liman alanından 20 km uzakta kurulacağı onaylanmıştır (Muş, 2021). Bu yeni serbest bölge teknoloji ağırlıklı olmakla beraber yenilenebilir enerji kaynaklarının daha çok kullanılmasını da hedeflemektedir (T.C.Ticaret Bakanlığı, 2021).

BASBAŞ (Batı Anadolu Serbest Bölgesi A.Ş.) başkanı Faruk Güler 2022 yılında şu açıklamalarda bulunmuştur:

> "*Burada büyümek isteyen epey şirket var, hem mevcut şirketlerden, hem yabancı şirketlerden hem de Türkiye'ye yeni gelecek olan şirketler var. Tabii ki yenilenebilir enerjiye öncelik vereceğiz. Çünkü bu sektörün Türkiye'ye, Türkiye'nin bu sektöre ihtiyacı var. Bu sektörde büyüme isteyen yatırımcı da var. Dolayısıyla yenilenebilir enerji öncü sektörlerden birisi olacak. Ama yalnız o sektör değil. Katma değeri yüksek, sürdürülebilir bir teknoloji getiren ve ihracatı olan en az yüzde 85 ihracat kapasitesi olan çeşitli sektörlerden de yatırımcıları bekliyoruz*" (Anadolu Ajansı 2022).

3.6. Türkiye'deki Serbest Bölgelerle İlgili Literatür İncelemesi

Türkiye'de 1985 yılından kurulmaya başlanılan Serbest Bölgeler Dış Ticaret ve İstihdama katkılar sağladığı bilinmektedir. Bunun yanında bu bölgelerde işlem yapan firmalar kendileri ile beraber yeni teknoloji getirerek Türkiye'de üretimde rekabetin artırılmasına katkılar katmaktadır. Vergi, gümrük ve diğer mali teşvikler sonucunda Türkiye'nin farklı alanlarında kurulan Serbest Bölgeler kuruldukları ilçelerin gelişimine imkanlar sunmaktadırlar.

Ekonomi dönüşüm yolunda olan Türkiye' nin en önemli hedefleri arasında ihracatı artırmak, ticareti artırmak, üretimde yeni teknolojilerin kullanılmasını desteklemektir. Bu nedenle Türkiye'de kurulan ve kurulacak olan Serbest Bölgelerin potansiyellerini değerlendirmek, tehditlerini belirlemek, avantaj ve dezavantajlarını incelemek Türkiye Ekonomi Kalkınma Stretejisinin önemli amaçlarındandır. Bu çalışma ile tüm bu bilgilere dayanarak, araştırılan ve yazılan makaleler, resmi kurumlardan alınan istatistik veriler temelinde, literatür taraması sonucunda Türkiye'de kurulan Serbest Bölgelerin güçlü ve zayıf yönleri, sahip oldukları fırsatlar ve karşı karşıya kaldıkları tehditler değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada resmi kaynaklardan konuyla ilgili farklı yazarların makaleleri, T.C. Ticaret Bakanlığı'nın Serbest Bölgeler hakkında değerlendirmeleri ve analizleri, bu bölgelerin avantajlarına yönelik bakanlığın sunduğu bilgiler, Ticaret Bakanlığı'nın, İstanbul Ticaret Odası'nın ve TÜİK'in Türkiye'de kurulan Serbest Bölgelerin ticarete, istihdama ve genellikle ülke ekonomik büyümesine kattığı ekonomik değerlele ilgili resmi istatistik veri tabanları incelenmiştir.

Tablo 3.7 . Türkiye'de Serbest Bölgelerin Türkiye Ekonomisine Katkılarına dair SWOT Matrisi

Strengths (Güçlü Yönler)	Weakness (Zayıf Yönler)
• Artan Doğrudan Yabancı Yatırım • İhracata yönelik büyüme • İstihdam yaratma ve beceri geliştirme • Bölgesel kalkınma • Altyapı Geliştirme • Geliştirilmiş rekabet gücü	• İthalata Bağımlılık • Yerel Ekonomiyle Sınırlı Entegrasyon • İş Gücü Yerelleştirme Zorlukları • Eşit Olmayan Bölgesel Kalkınma • Potansiyel İşgücü Sömürüsü • Düzenleyici Zorluklar
Opportunities (Fırsatlar)	**Threats (Tehditler)**
• Teknoloji transferini ve yeniliği geliştirme • Transit Fırsatları • Ekonomik çeşitlendirilmesi • Yerel endüstrilerin ve pazarların geliştirilmesi • Yatırımların daha da artırılması	• Tekelleşme Etkisi • Yasadışı Faaliyetlerde Artış Riski ve Kaçakçılık • İthalat Baskısı • Vergi Kaybı • Çevre Kirliliği

Kaynak: Erdoğan, Ener, 2005: Taylar,2008(53)Uzay ve Tıraş, 2009: Tümenbatur, 2012: 251: Türkgenci, 2019, Çakır, 2018: Çetinkaya, Bektaş, 2016: Avcı, Kovacı, Şen, 2022: Makal, Yüzer: 2022(201): Uslugil, 2013: Orhan, 2003(121-123): Ticaret Bakanlığı,2019 Ticaret Bakanlığı 2022, 2023: TÜİK, 2022: GASBAŞ, 2022 Türkiye Bilişim Derneği, 2019: Resmi Gazete (www.resmigazete.gov.tr) İstanbul Ticaret Odası,2023 kaynaklarından veriler kullanılarak tarafımca hazırlanmıştır.

- **Güçlü Yönler (Strengths)**

Artan Doğrudan Yabancı Yatırım:

Türkiye'deki Serbest Bölgeler yabancı yatırımcıları çekmek ve onları teşvik etmek için tasarlanmıştır. Vergi muafiyetleri, indirimli gümrük vergileri ve kolaylaştırılmış idari prosedürler dâhil olmak üzere birçok teşvik sağlanmıştır. Bu teşvikler, Türkiye'yi bölgede genişlemek veya varlığını sürdürmek isteyen uluslararası işletmeler için cazip bir destinasyon haline getirmektedir. Serbest bölgeler, genellikle yabancı şirketleri Türkiye'ye yatırım yapmaya teşvik eden cazip teşvikler ve uygun iş

ortamları sunmaktadır. Bu doğrudan yabancı yatırımlarının akışı ekonomik büyümeyi teşvik edebilir, iş fırsatları yaratabilir ve ihracatı artırabilir (Çakır, 2018)

İhracata Yönelik Üretim:

Türkiye'deki Serbest Bölgeler, ihracata yönelik üretim faaliyetlerine güçlü bir şekilde odaklanmaktadır. Bu bölgeler şirketlere; gelişmiş altyapıya, modern tesislere ve kalifiye iş gücüne erişim sağlar. Bu, işletmelerin verimli üretim hatları kurmasına ve bölgesel pazarlara açılan bir kapı olarak ülkenin stratejik konumundan yararlanmasına olanak tanır (Çetinkaya, Bektaş, 2016)

İstihdam Fırsatları Yaratmak:

Serbest Bölgelerin kurulması yerel nüfus için istihdam fırsatları yaratabilir. Bu bölgeler genellikle çeşitli endüstriler için büyük bir işgücü gerektirir, bu da iş yaratmaya ve işsizlik oranlarını düşürmeye yol açar (İstanbul Ticaret Odası, 2023).

İş Yaratma ve Beceri Geliştirme:

Serbest Bölgeler, hem doğrudan hem de dolaylı olarak yerel işgücüne fayda sağlayan istihdam fırsatları yaratır. Bu bölgelerde endüstrilerin kurulması, insan sermayesi oluşumuna ve üretkenliğin artmasına katkıda bulunarak beceri geliştirme ve eğitimi teşvik eder (TÜİK, 2021a).

Bölgesel Kalkınma:

Hükümet, belirli bölge veya alana serbest bölgeler yerleştirerek, dengeli bölgesel kalkınmayı teşvik edebilir. Bu bölgeler, yatırımları ve ekonomik faaliyetleri daha az gelişmiş bölgelere çekerek büyümeyi teşvik edebilir ve bölgesel eşitsizlikleri azaltabilir (Gizem Türkgenci, 2019).

Altyapı Geliştirme:

Serbest Bölgelerin kurulması genellikle ulaşım ağları, lojistik tesisler ve kamu hizmetleri gibi gerekli altyapının geliştirilmesini içerir. Bu altyapı gelişimi, genel ekonomiye fayda sağlayan ve ülke içindeki bağlantıyı geliştiren yayılma etkilerine sahip olabilir (Avcı, Kovacı, Şen, 2022).

Geliştirilmiş Rekabet Gücü:

Serbest Bölgeler içindeki rekabet ortamı, işletmeler arasında etkinliği, üretkenliği ve kalite gelişimini teşvik eder. Bu, sağlıklı rekabeti teşvik eder ve şirketleri süreçlerini yükseltmeye, uluslararası standartları benimsemeye ve küresel pazarda rekabet güçlerini artırmaya teşvik eder (Ticaret Bakanlığı, 2023b).

- **Zayıf Yönler (Weakness)**

İthalata Bağımlılık:

Serbest Bölgelerin zayıf yönlerinden biri, ithal hammadde ve bileşenlere bağımlı olmalarıdır. Bu alanlarda işlem gören firmaların azaltılmış ithalat vergilerinden yararlanmalarına olanak tanırken, onları uluslararası pazarlardaki dalgalanmalara, döviz kurlarına ve küresel tedarik zinciri kesintilerine karşı savunmasız hale getirebilir ve bu işletmeler bu bölgelerden çekilebilir (Ticaret Bakanlığı, 2022)

Yerel Ekonomiyle Sınırlı Entegrasyon:

Serbest Bölgeler genellikle izole yerleşim bölgeleri olarak çalışır ve yerel ekonomiyle iyi entegre olmayabilir. Bu sınırlı entegrasyon, teknolojinin, bilginin ve uzmanlığın daha geniş yerel endüstriye transferini engelleyebilir ve potansiyel olarak Serbest Bölgelerin faaliyetlerinin yayılma etkilerini azaltabilir (Makal, Yüzer, 2022: 201)

İşgücü Yerelleştirme Zorlukları:

Serbest Bölgeler, yetenekli bir yerel işgücünü çekme ve elde tutma konusunda zorluklarla karşılaşabilir. Yabancı yatırımcıların tercih edilmesi ve Serbest Bölgelerde daha yüksek maaşlı işlerin cazibesi, diğer sektörlerden beyin göçüne yol açarak yerel yeteneklerin gelişimini sınırlayabilir ve potansiyel olarak bölgesel ekonomik eşitsizlikleri şiddetlendirebilir (Orhan, 2003: 121-123).

Eşit Olmayan Bölgesel Kalkınma:

Serbest Bölgelerin belirli bölgelerde yoğunlaşması, ekonomik kalkınmada bölgesel dengesizliklere yol açabilir. Serbest Bölgelere sahip alanlar daha fazla yatırım alma

ve artan ekonomik faaliyetten yararlanma eğilimindeyken, diğer bölgeler geride kalabilir ve bu da eşit olmayan bölgesel kalkınmaya yol açabilir

Potansiyel İşgücü Sömürüsü:

Bazı durumlarda, Serbest Bölgelerdeki işçi hakları ve çalışma koşulları hakkında endişeler ortaya çıkabilmektedir. İşçilerin hakları ve korunmaları yeterince uygulanmayabilir veya düzenlenemeyebilir, bu da potansiyel olarak emek sömürüsü ve haksız uygulamalara yol açabilir.

Düzenleyici Zorluklar:

Serbest bölgeleri yöneten düzenleyici çerçeve karmaşık olabilir ve değişikliklere tabi olabilir, bu da bu bölgelerde faaliyet gösteren işletmeler için belirsizlikler yaratır. Yönetmelikler, bürokrasi ve idari süreçlerde sık sık yapılan değişiklikler, işletmeler için zorluklar getirebilir ve uyumluluk maliyetlerini artırabilir (Uzay ve Tıraş, 2009: 251).

- **Fırsatlar (Opportunities)**

Teknoloji Transferini ve Yeniliği Geliştirme:

Serbest Bölgeler genellikle ileri teknolojilere ve uzmanlığa sahip çok uluslu şirketleri cezbeder. İş birlikleri, ortaklıklar ve bilgi yayılımı yoluyla, yerel işletmeler ve işçiler yeni teknolojilere, yenilikçi uygulamalara ve becerilere maruz kalarak teknolojik ilerlemeyi ve rekabet edebilirliği teşvik edebilir. Bununla eğitimin daha da geliştirilmesine ve ülkenin diğer alanları ile teknoloji rekabetin artmasına imkânlar sunar. Türkiye'de genel amaçlı serbest bölgelerin içinde ek olarak, belirli sanayi veya sektörlere hitap eden ihtisas bölgeleri de bulunmaktadır. Bunlar, teknoloji geliştirme Bölgelerini (Ar-Ge ve teknoloji yoğun endüstrilere odaklanan), sanayi bölgelerini (imalat ve üretimi vurgulayan) ve turizm geliştirme bölgelerini (turizmle ilgili işletmeleri teşvik eden) içerir. Bu uzmanlaşmış bölgeler, ilgili endüstrileri desteklemek için özel teşvikler ve altyapı sağlar (Türkiye Bilişim Derneği, 2019).

Transit Fırsatlar:

Serbest Bölgeler tipik olarak ulaşım ağları, limanlar ve hava limanları yakınlarında kurulmuş olup kamu hizmetleri de dâhil olmak üzere iyi gelişmiş altyapıya sahiptir. Bu bölgelerin kurulması genellikle, bağlantı ve lojistik kapasiteleri iyileştirerek, çevredeki bölgeler üzerinde olumlu yayılma etkileri yaratabilecek altyapı geliştirme yatırımlarını teşvik eder. Bununla beraber Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle transitte önemli ülke haline gelmesine neden olmaktadır.

Yerel Endüstrilerin ve Pazarların Geliştirilmesi:

Serbest Bölgeler, küresel pazarlara entegre edilerek yerel endüstrilerin ve pazarların gelişimini teşvik edebilir. Yerel tedarikçiler ve imalatçılar çok uluslu şirketlerin varlığından faydalanabilir ve bu da iş-kapasite geliştirmesini ve rekabet edebilirliğin artmasını sağlayabilir (Ticaret Bakanlığı, 2019)

Ekonominin Çeşitlendirilmesi:

Serbest Bölgeler, Türkiye ekonomisinin çeşitlendirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. İmalat, hizmetler ve teknoloji dâhil olmak üzere çeşitli sektörlerdeki yatırımları teşvik ederek ülkenin belirli endüstrilere olan bağımlılığını azaltırlar. Bu çeşitlendirme, ekonomik direnci ve Türkiye'nin küresel pazardaki rekabet gücünü artırmaktadır.

Yatırımların Artırılması:

Türkiye'de önümüzdeki yıllarda yeni serbest bölgelerin kurulması kararı alınmıştır. Bu kurulacak yeni bölgeler 15 bin kişinin istihdamı ve 4 milyar dolar ticaret işlemlerinin gerçekleştirilmesini sağlayacaktır (Resmi Gazete: www.resmigazete.gov.tr (Erişim Tarihi: 12.04.2023)).

- **Tehditler (Treats)**

Tekelleşme Etkisi:

Serbest Bölgelerde işlem yapan firmalar için çeşitli vergi avantajları sağlanmakta olduğundan ve gümrük kurallarına bağımlı olunmadığından, bu alanlarda üretim

maliyetleri ev sahibi ülkenin diğer alanları ile kıyaslamada daha düşüktür. Sonuçta bu bölgeler dışında olan ve işlem yapan firmalar üretim maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı kapanabilmektedir ve bu da tekelleşmeye neden olabilmektedir (Güner, 1995: 14; Toroslu, 2000: 12; Karakuzey, 2003: 33-34; Uslugil, 2013: 15).

Yasadışı Faaliyetlerde Artış Riski ve Kaçakçılık:

Bu bölgelere üretim için getirilen ara malların maliyetleri daha düşük olduğu için bazen bu bölgelerde işlem yapmayan firmalar bu alanlardan ara mallar almaktadırlar. Bu da mal kaçakçılığına neden olmaktadır. Bazen denetimin zayıf olmasından kaynaklıı ülke içerinde bulunan birçok şirket, serbest bölgelerdeki şirketlerin isimlerini kullanarak daha düşük maliyetle mallar ithal etmektedirler (Erdoğan ve Ener, 2005: 102; Taylar, 2008: 53).

İthalat Baskısı:

Üretim amaçlı kurulan serbest bölgelerde üretim için gereken ara malların üçüncü bir ülkeden karşılanması ülke ekonomisi için tehdit oluşabilir. Bu bölgelerde üretim artıkça ara mallara olan ihtiyacın da artması sonucunda ihracat ithalata bağımlı olabilir ve ülkenin ödemeler dengesinde açıklar oluşturabilir. Türkiye birçok ara mala göre ithalata bağlı olduğu için risk altındadır (Toroslu, 2000: 12; Özdoğan, 2006: 21).

Vergi Kaybı:

Tüm ülkelerde kurulan serbest bölgelerde işlem yapan firmalar vergilerden kısmen veya tamamen muaf bulunmaktadırlar. Bu bölgelerde daha çok gelir vergisi ödendiğinden, gelirlerin tam olarak kontrol altında tutulmaması halinde bir vergi kaybı oluşmaktadır (Erkan ve Tatlıdil, 1990: 12-13; Tekin, 2006: 309).

Çevre Kirliliği:

Serbest bölgeler bazen kontrol edilmediği için belli bir çevre kirliliğine neden olmaktadır. Örneğin serbest deniz limanlarında suyun aşırı kirletilmesi biyolojik olarak bu bölge çevresinde bir tehdit oluşturmaktadır. Bunlarla beraber üretim amaçlı kurulan serbest üretim bölgelerinde hava kirliliği, üretim atkıları da yaşam için

tehlikeli olabilmektedir (Toroslu, 2000: 12; Düzenli, 2006: 34; Tümenbatur, 2012: 345)

SONUÇ

Bu çalışmada serbest bölgeler ve bu bölgelerin yerli ve küresel ekonomilere etkileri araştırılmıştır. Özelikle gelişmekte olan ve ekonomik açıdan geri kalan ülkelerin tercihi olan bu bölgeler ile benzer ülkelerin ekonomilerine kattıkları değerler de ele alınmaktadır. Serbest bölge çeşitleri, bölgelerde bu özel alanların oluşumu, ekonomiye etkileri, birçok gelişmekte olan ülkenin en önemli ekonomik politika aracı olması değerlendirilmiştir. Türkiye örneğinde bu bölgelerin literatür taraması yapılmış, bu literatür taraması soncunda Türkiye Serbest Bölgelerinin avantaj, dezavantaj, imkanlar ve tehditleri incelenmiştir. Bunun yanında Türkiye ekonomisi için bu bölgelerin istihdam ve ticaret özellikleri incelenmiştir. Türkiye ile beraber Avrupa bölgesinde oluşan, Asya ve özellikle Çin'de, Amerika, Afrika kıtalarında kurulan serbest bölgelerde güncel kaynaklar kullanılarak incelenmiştir. Birçok ülkede kurulan serbest bölgelerin Türkiye açısından değerlendirilmesi ve bu alanların ekonomiye kattıkları değerler aynı zamanda Kovid-19 salgın sürecinde bu bölgelerin gelişimi ve gelecek yıllarda Türkiye'de yeni kurulacak serbest bölgelere dair Resmi Gazete bilgileri de ele alınmıştır.

Küreselleşmenin artışı, dünya ekonomisine entegrasyon eğilimlerinin güçlenmesi günümüzde de devam etmektedir. Küreselleşmenin olumlu yönlerini görmemek imkânsızdır. Her şeyden önce bilim ve üretimin küreselleşmesi, bu alanların geliştiği bilinen gelişmiş ülkelerden bilimsel ve teknolojik gelişim başarılarının yeterince yüksek sosyal-ekonomik gelişme düzeyine sahip olmayan ülkelere yayılmasına katkıda bulunmaktadır. Ülke ekonomisinin dünya ekonomik ilişkilerine dinamik olarak entegre edilmesi süreçlerinde, serbest ekonomik faaliyet rejiminin kurulduğu ve ev sahibi devletler tarafından özel olarak oluşturulan sınırlı bölgeler (serbest bölgeler) önemli rol oynar. Birçok ülkede bu tür serbest bölgelerin işletilmesi sonucunda yarım asırdan fazladır devam eden deneyim sonucunda olumlu sonuçların elde edildiği bilinmektedir. Küresel ekonomilerde yerini almak isteyen az gelişmiş ülkeler ve ekonomileri geçiş sürecinde olan ülkeler için bu bölgelerin oluşumu özellikle caziptir.

Serbest Bölgelerin genel ekonomik özellikleri, kural olarak, bölgelerin oluşumundan, faaliyetlerin yasal ve örgütsel temellerinden, belirli hedeflerin ve teşvik mekanizmalarının tanımlanmasından ve ekonomik faaliyetler için devlet desteği programlarından kaynaklanmaktadır.

Tarihte farklı isimlerle uygulanan bu ekonomik bölgeler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülke tarafından daha yaygın kullanılmaya başlanmıştır. 1980 yılından sonra Asya ve özellikle Çin tarafından geliştirilen ve uygulanan Serbest Bölgeler kısa zaman içinde gelişmekte olan ülkelerin de en önemli ekonomik politika araçlarından bir olmayı başarmıştır. Bu Serbest Bölgelerin kurulum amaçları ülkelere göre değişiklik göstermektedir ve Serbest Bölgeler arasında farklılıklar büyük ölçüde ekonomik sistemlerin gelişim özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Avrupa'daki Serbest Bölgelerin karakteristik özelliği, ekonomileri geçiş halinde olan ülkelerde aktif büyümeleri ve gelişmiş pazar ekonomilerine sahip ülkelerde yüksek derecede uzmanlaşmış bölgelerin oluşumudur. Asya ülkelerindeki Serbest Bölgeler ise doğası gereği karmaşıktır ve dünya deneyiminin kapsamlı kullanımı temelinde oluşturulmuştur. Bu bölgelere, bölge türleri ve bunların oluşturulma amaçları için daha geniş bir ayrıcalık sistemi ve daha aktif devlet desteği sağlanır. İktisadi kuruluşların ihracata yönelimini teşvik etmek için uygun koşullar yaratılır. Asya ülkelerinin temel amacı yabancı yatırımcıların ülke ekonomisi için sermaye ve yeni teknolojilerin girişine katkı sağlamasının teşvik edilmesidir. Amerika kıtasındaki serbest bölgelerin bir özelliği, iç pazarın ihtiyaçlarına yönelik olarak kurulması, esas olarak oldukça uzmanlaşmış, endüstriyel ve teknolojik nitelikte bölgelerin oluşturulmasıdır.

Ev sahibi ülkelerde bu bölgeler; ülkenin belli bir alanında, bu bölge kurallarına ve çeşitlerine uygun şekilde oluşturularak daha çok ülkelerin ekonomik açıdan geri kalan bölgelerinde kurulmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımcıların Serbest Bölgelere davet edilmesi ve onlara birçok ekonomik muafiyet sağlanması sonucunda ülkenin ekonomik açıdan geri kalan bölgelerinin kalkınması hedeflenmiştir. Serbest bölgeler tarihte daha çok ticaret amaçlı kurulmaktadır. Lakin günümüzde bu bölgeler sanayi, hizmet, finansal ve sigortacılık, teknoloji parkları şeklinde de kurulduğu bilinmektedir. Bu bölgelerde işlem yapan firmalar ülkenin

işgücünü kullanarak üretim ve ticaret yapabilir. Bunların sonucunda ülkelerin istihdam oranı artar ve ticaret hacmi de yükselmiş olur. Yeni kurulan serbest bölgelerin faydaları bunlarla bitmeyip gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere bir teknoloji transferi de gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda yerli pazarlarda rekabeti sağlamaktadır. Yabancı şirketlerden ülke ekonomisine döviz akışı sağlamakta ve bunun sonucunda ülkeler ulusal parasının değerini koruyabilmektedir.

Tüm bu avantajların yanında bu bölgelerin bazı ülkeler için dezavantajları da bulunmaktadır. İlk önce Serbest Bölgeleri oluştururken, ülkeler uygun ön koşulların ve bu koşulların varlığını dikkate almalı, istikrarlı bir düzenleyici çerçeve oluşturmalı, iç ve dış ekonomik politikaların uygulanmasına ilişkin oldukça net hedefler belirlemesi gerekmektedir. Serbest bölge aracılığıyla dünya ekonomisine entegrasyon sağlayan ev sahibi ülkeler gerçekleştirmek istedikleri özel hedeflere sahip olmalarını beklemektedirler. Serbest Bölgelerin amaç ve hedefleri, her şeyden önce, devletin ekonomik ve sosyal politikası, ülkenin bir bütün olarak ekonomik kalkınma düzeyine uygun şekilde bireysel olarak belirlenir. İkincisi bu bölgeler ülke ekonomik gelişim amacına uygun şekilde kurulmaktadır. Eğer ülkelerin okyanusa çıkışı yoksa bu ülkelerde serbest limanları kurulması mümkün olmayacaktır. Bu bölgelerin bir başka dezavantajı işgücü ödemelerinin düşük olma olasılığıdır. Yatırımcıların belli bir ülkeye yatırım yapmalarının en önemli nedenlerinden biri, bu ülkede ucuz işgücü kaynaklarının olmasıdır. Serbest bölgelerde firmaların faaliyetleri serbest olduğu için eğer ev sahibi ülkede işgücü maliyetleri yüksekse komşu ülkelerden daha ucuz işgücünü bu bölgelere serbest şekilde transfer edebilir. Bu durumda ülke istihdamda ya bir sorun yaşaya bilir veya yerli işgücü daha düşük ücret karşılığında çalışmak ister. Buna ek olarak yabancı şirketlerle yerli şirketlerin beraber çalıştığı bu bölgelerde bazen rekabette kaybeden yerli firmalar kapanma durumu ile karşılaşabilir. Dünyanın birçok serbest bölgesinde farklı ekonomik faaliyetler uygulanmaktadır. Eğer ülke ekonomik açıdan geri kalmışsa bu gibi bir rekabet ortamı ekonomiye zarar verebilir. Tüm dezavantajlarına rağmen çoğu ülke Serbest Bölge ekonomik politika aracını kullanarak ekonomik açıdan gelişim kaydetmiştir.

1970'lerden sonra birçok ülke ithalata dayalı ekonomilerden ihracata dayalı ekonomilere geçiş yapmak kararı almıştır. Türkiye de bu ülkelerin içerisinde yer almıştır. Bunun sonucunda birçok ülkede yapıldığı gibi Türkiye'de de yabancı yatırımcılar için şartların sağlandığı birçok politika uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikaların içerinde "Serbest Bölgeler"in kurulması da bulunmaktadır. 1985 yılında ilk olarak Mersin Serbest Bölgesi kurulmuş ve bugüne kadar on sekiz Serbest Bölge daha kurularak ekonomiye katkıda bulunmuştur.

Bu çalışmada, serbest bölgelerin Türkiye ekonomisindeki ekonomik etkileri ve serbest bölgelerin kuruluş amaçlarına ulaşmadaki başarısı incelenmiştir. Serbest bölgelerin kuruluş amaçları, Serbest Bölgeler Kanunu'nda "*ihracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, yabancı yatırım ve teknoloji girişini hızlandırmak, işletmeleri ihracata yönlendirmek ve uluslararası ticareti geliştirmek*" olarak belirlenmiştir. Türkiye ekonomisinde bu bölgelerin genel ekonomiye katkıları, ticaret ve istihdam açısından Türkiye İstatistik Kurumu'nun ve Ticaret Bakanlığı'nın oluşturduğu verilere göre incelenmiştir. Tüm bunların yanında faaliyet gösteren 18 serbest bölgenin tamamı ile ilgili bilgiler toplanmış ve her Serbest Bölgenin ticaretteki ve istihdamdaki başarıları incelenmiştir. 2019 yılında Çin'de başladığı bilinen ve kısa sürede dünyaya yayılan Kovid-19 salgını sürecinde bu bölgelerin gelişmesi ve ekonomiye kattığı değerler de T.C. Ticaret Bakanlığının raporlarına ve istatistik verilerine dayanarak incelenmiştir. Yapılmış olan literatür incelemesi sonucuna göre 18 serbest bölgenin 10'unun bu salgın sürecinde istihdam ve toplam ticaret açısından önemli katkıları olduğu bilinmiştir.

Türkiye'de serbest bölgelerin kurulmasının dört önemli amacı vardır: İhracatı artırmak, doğrudan yabancı yatırımların ülkeye gelmesini teşvik etmek, uluslararası ticareti geliştirmek ve işletmeleri ihracata yönlendirmek. Bunların yanında Türkiye hem önceden oluşturulan özel bölgelerde hem de yeni oluşturulacak olanlarda teknoloji gelişimi sağlamayı hedeflemiştir. Dünyada teknolojik gelişimin ekonomileri olumlu yönde etkilemesi Türkiye ekonomisinin de teknolojiye duyarlı olmasına sebep olmuş ve ülke, teknolojik gelişimi sağlamak için bu tür bölgelerin oluşturulmasını hedeflemiştir. Literatür taraması sonucunda T.C.Ticaret Bakanlığı'nın ve TÜİK'in Serbest Bölgelere ilişkin resmi istatistik verilerine, farklı

yazarların (Erdoğan, Ener, 2005: Taylar,2008(53)Uzay ve Tıraş, 2009: Tümenbatur, 2012: 251: Türkgenci, 2019, Çakır, 2018: Çetinkaya, Bektaş, 2016: Avcı, Kovacı, Şen, 2022: Makal, Yüzer: 2022(201): Uslugil, 2013: Orhan, 2003(121-123)) makalelerine ve dergilerine dayanarak Serbest Bölgelerin Türkiye ekonomisi açısından güçlü yönleri, zayıf yönleri, bu bölgelerin kurulmasının oluşturduğu yeni imkânlar ve aynı zamanda karşılaşacağı bazı tehditler tekrar incelenmiş, bu bölgelerin kurulmasının Türkiye için uygun olduğu ve ekonomi gelişimi tetiklediği, tehlikelerin daha az etkili olduğu ve ekonomik gelişim imkânlarının daha çok olduğu bilgisi tekrar aktarılmıştır.

Türkiye'de Serbest Bölgelerin gelişminin yanı sıra bu bölgelerin gelişmesini daha da hızlandırmak ve modern ekonomiye uygun şekilde yenilenmesi açısından bazı önerilerde bulunulabilir.

1. Türkiye'de kurulan Serbest Bölgeler daha çok ticaret amaçlı kurulmuştur. Türkiye mevcut potensiyalını kulanarak ihracatı artırması açısından bu bölgelerin çoğunun üretim amaclı kurulması Türkiye dış ticaret açığını kapatması açısından etkili olabileceği düşünülmektedir.
2. Bu kurulan Serbest Bölgelerin içerisinde AR-GE çalışmaları geliştirilebilir. Bu yeni ''Teknokentlerin'' oluşturulması açısından gelecek yıllara yatırım gibi düşünülmektedir.
3. Türkiye'de kurulan Serbest Bölgelerle ilgili kanunda değişikliklerin yapılması ve bu bölgelerin yeni ekonomik taleplere uygun şekilde değiştirilmesi, bunların sonucunda daha çok dijital ekonomi ve teknoloji ağırlıklı Serbest Bölgelerin kurulması ekonomik büyüme açısından da gelişme sağlayacağı düşünülmektedir
4. Türkiye ekonmisinde dalgalanmalar ve döviz istikrarsızlığı ekonominin diğer alanlarına özellikle finansal alanlarını etkilediği gibi yabancı yatırımcıları da etkilemektedir. Bu nedenle Türkiye ulusal ekonomisinde istikrarın sağlanması Serbest Bölgelerin avantajlarını Türkiye'de ihracatı artıracağı düşünülmektedir.
5. Türkiye'de kurulan Serbest Bölgelerin yeniden planlanması ve "Yeşil Teknolojiye'' odaklanan bölgeler oluşturlması bu bölgelerin kurulduğu alanları çevre kirliliğinden koruyacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, Sevil ve Gültekin, Karakaş, Derya: 2017 "Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler'' **Marmara İktisat Dergisi**, 1/1, 21-35 (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/315873, 20.12.2022.

AEZO: 2020 "African Economic Zones Outlook" (Çevrimiçi): www.africaeconomiczones.com, 23.01.2023.

AEZO: 2021 "Economic Zones Outlook", (Çevrimiçi): https://www.africaeconomiczones.com/aezo-outlook/africa-economic-zones-outlook-2021/, 25.01.2023.

Akinci, G. Crittle, J.: 2008: "Special economic zone: performance, lessons learned, and implication for zone development", **Foreign Investment Advisory Service, FIAS**, Washington, D.C. (Çevrimiçi) http://documents.worldbank.org/curated/en/343901468330977533/Special-economic-zoneperformance-lessons-learned-and-implication-for-zone-development,15.01.2023.

Akyürek, T. E.: 1983 "Serbest Bölge Tanımı, Dünyada – Türkiye'de," **İstanbul Ticaret Odası Ekonomik Yayınlar Dizisi**, 14, 10-26.

Alpar, C.: 1985 **Serbest Bölgelerin İstihdam Alanı Olarak Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme: Antalya Serbest Bölgesi Örneği**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 41-42.

Avcı, Z; Kovacı, S; Şen, S: 2022 "Türkiye'de Covıd-19 Döneminde Serbest Bölgelerin Dış Ticaret ve İstihdam Açısından Önemi 2021", **Sosyal Bilimler Dergisi,** 32/2, 568-576.

Azimzadeh, A: 2017 "Özel Ekonomik Bölgenin Çin modeli", (Çevrimiçi). https://www.akademikkaynak.com/ozel-ekonomik-bolgenin-cin-modeli.html, : 17.01.2023

Bakan Sumru, "Serbest Bölgeler Ve Dış Ticaret İlişkisi: Gaziantep Serbest

Gökmen, Seyit.: 2014 Bölgesi Örneği", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 13/51, 34-51. (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/70576, 30.01.2023

Boratav, K.: 2018. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015**, İmge Kitabevi, Ankara**.** (Çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/361419812_KITAP_OZETI_Korkut_BORATAV_TURKIYE_IKTISAT_TARIHI, 17.02.2023

Borozan, D. Klepo, Z.: 2007 "Free zone-the source of socio-economic benefits", **Interdisciplinary Management Research, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics**, 3, 75-91. (Çevrimiçi) https://ideas.repec.org/a/osi/journl/v3y2007p75-91.html, 20.02.2023

Bruin: 2020 "Initial Impacts of global risk mitigation measures taken during the combatting of the COVID-19 pandemic", **Safety Science**, *128*, (Çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/340651380_Initial_impacts_of_global_risk_mitigation_measures_taken_during_the_combatting_of_the_COVID-19_pandemic, 07.02.2023

BUSEB: 2022 'Bursa Serbest Bölgesinin İstatistik Veritabanı'. (Çevrimiçi) http://www.buseb.com/, 26.02.2023.

Cıllı, Ebru: 2013 Türkiye'de Serbest Bölgeler ve Vergi Uygulamaları: Bursa Serbest Bölgesi Özelinde Bir Değerlendirme, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/tr/pub/selcuksbmyd/issue/44105/484026, 25.02.2023

Cirera, Lakshman: 2014 "The impact of export processing zones on employment, wages and labour conditions in developing countries" **The International Intiative for Impact Evalution Journal,** 1-10, (Çevrimiçi) https://www.3ieimpact.org/sites/default/files/2019-01/sr_10.pdf, 28.02.2023

Çakır, E.: 2018 "Serbest Bölgelerin İstihdama Etkisi: Antalya Serbest Bölge Örneği" **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çapoğlu, Gökhan: 2004 "Anatomy of a Failed IMF Program", **Emerging Markets, Finance and Trade**, 40/3, 84-100. (Çevrimiçi) https://www.jstor.org/stable/pdf/27750392.pdf?refreqid=excelsior%3A99dfcac82360222ce6722c7a982c04d3&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1, 08.03.2019

Çetinkaya ve Bektaş: 2016 "Serbest Bölgeler ve Ekonomik İşlevleri Yönüyle Değerlendirilmesi", **56. U.U. Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi,** 7/2, 53-70. (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/285179, 05.03.2023

Demırelışçı, Büşra: 2018 Free Economıc Zones' Impact on Regıonal Economıc Development: Comparatıve Analysıs of FEZ's in Baltıc States. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Çevrimiçi) https://epublications.vu.lt/object/elaba:29007895/,11.02.2023

DESBAŞ: 2022 İstatistik Veritabanı. (Çevrimci) https://desbas.com.tr/, 17.03.2023.

Dölek, A.: 2013: **Serbest bölge işlemleri**. Umut Kitap Basım Yayın, İstanbul.

Durmuş, S., Aydemir, N. K.: 2016: "Atatürk dönemi Türkiye ekonomisi (1923-1938)", **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 7/12), 155-167, (Çevrimiçi) https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/iibfdergi/file/12/08.pdf, 26.03.2023

Dünya Bankası (DB): 2008 **Special Economic Zones─Performance**, Lessons Learned, and Implications for Zone Development, Washington, DC.

Dünya Bankası: 2008 "Free ports typically encompass much larger areas. They accommodate all types of activities, including tourism and retail sales, permit on-site residence, and provide a broader set of incentives and benefits", (Çevrimiçi) http://documents.worldbank.org/curated/en/343901468330977533/pdf/458690WP0Box331s0April200801PUBLIC1.pdf,

20.03.2023

Dünya Bankası: t.y. ‘Brief History of SEZs and Overview of Policy Debates’, 31-44, (Çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/301090540_Brief_History_of_SEZs_and_Overview_of_Policy_Debates, 25.03.2023

Dünya Bankası resmi internet sitesi: 2019. “Turkey Macrotrends” (Çevrimiçi) https://www.macrotrends.net/countries/TUR/turkey/gdp-gross-domestic-product, 15.02.2023.

Düzenli, C.: 2006 “Serbest Bölgelerin Ekonomik Etkileri: Kayseri Serbest Bölgesi için bir Uygulama” **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 26/1, 247-277, (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/219487, 12.03.2023

Eğilmez, Mahfi: 2022 “Kendime yazılar- Borçlarda son durum”, (Çevrimiçi) https://www.mahfiegilmez.com/2022/07/borclarda-son-durum.html, 26.02.2023

Eğilmez, Mahfi: 2022 “2022 biterken Türkiye ekonomisinin görünümü- Kendime yazılar”,(Çevrimiçi) https://www.mahfiegilmez.com/2022/11/2022-biterken-turkiye-ekonomisinin.html, 26.02.2023

Erdoğan, E.: 1985 “Serbest bölgeler ve Türkiye’de bir model denemesi”, **Anadolu Üniversitesi Yayını**, No. 110, Eskişehir.

Erdoğan, E.,Ener, M.: 2005 **Küresel Pazarların Ekonomik Üsleri Serbest Bölgeler: Teori, Uygulama ve Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’deki Gelişimi**, Nobel Yayınları, Ankara.

Erdoğan, Engin ve Ener, Meliha: 2005 **Küresel Pazarların Ekonomik Üsleri Serbest Bölgeler**, Nobel Yayınları, Ankara.

Erkan, H., Tatlıdil, R.: 1990 **Bölgelerde Uygulanacak Teşvik v Tedbirlerinin Sektörlere Katkıları Yönünden Değerlendirilmesi**, TOBB Yayınları, Ankara.

Erkan, H.,Tatlıdil R.: 1990	**Serbest Bölgelerde Uygulanacak Teşvik Tedbirlerinin Sektörlere Katkıları Yönünden Değerlendirilmesi**, TOBB Yayınları, 175, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara.
ESBAŞ: 2022	"Ege Serbest Bölgesi İstatistikleri" (Çevrimiçi): https://www.esbas.com.tr/, 26.02.2023.
Forbes: 2017	"Korea's Free Economic Zones". **Forbes**, 2, (Çevrimiçi) https://www.forbes.com/custom/2017/03/10/koreas-free-economic-zones/, 26.04.2023
Free Economic Zone Planning Office, Republic of Korea: 2021	"Introduction of Korean free economic zones" 2, (Çevrimiçi) https://www.fez.go.kr/portal/en/, 26.04.2023
Gaziantep Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş (GASBAŞ): 2021	"Serbest Bölgelerde yapılan faaliyetler", (Çevrimiçi) https://www.gasbas.com.tr/serbest-bolge/serbest-bolgelerde-yapilabilecek-faaliyetler-10.html, 05.01.2023.
Gaziantep Serbest Bölge A.Ş. (GASBAŞ): 2022	"GASBAŞ Küresel Ticaretin Kalbinde" (Çevrimiçi) https://www.gasbas.com.tr/, 26.02.2023.
Graham, E.: 2004	"Do export processing zones attract FDI and its benefits: the experience from China", **International Economics and Economic Policy**, 1/1, 87-103, (Çevrimiçi) https://www.reseasrchgate.net/publication/227451299_Do_export_processing_zones_attract_FDI_and_its_benefit, 25.02.2023
Guangwen, M.: 2003	"Theory and Practice of Free Economic Zones: A Case Study of Tianjin", **People's Republic of China**, (Çevrimiçi) https://doi.org/10.11588/heidok.00003244, 21.03.2023.
Gültekin, K. D., Acar, S.: 2017	"Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler" **Marmara İktisat Dergisi**, 1/1, 21-35. (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/tr/pub/mje/issue/28911/309257, 26.03.2023

Gümüş, E.: 2007 "Serbest Bölgelerde Vergi Uygulamalarının Değerlendirilmesi", **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 21/1, 50-51

Güner, S.: 1995 **Serbest Bölgeler**, Anadolu Matbaacılık, İzmir.

Gürsoy, M. O.: 2018 "Serbest Bölge Modeli Uygulamada Mersin Serbest Bölge Örneği", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Çevrimiçi) https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=OUehrQMmmssSYtMB6ZaOxw&no=zlwvZ1sZJKw52YOEwpC2dw, 18.03.2023

Haiping Luo: t.y. "Chapter 10 Report on the Development of the Special Economic Zones in Europe- Social Sciences Academic Press 2022", **Central China Economic Development Research**, Nanchang University, Nanchang, China.

Hamada, K.: 1974 "An Economic Analysis of the Duty Free Zone", **Journal of International Economics**, 4, 225-241, (Çevrimiçi) https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0022199674900440, 12.03.2023

Hava H. T.: 1999 "Serbest Bölgeler ve Ege Serbest Bölgesi: Bir Durum Değerlendirmesi", **Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** 14/1, 113-124, (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/211484, 27.03.2023

ICFTU: 2003 "Annual Survey on Trade Union Rights Violations". http://www.icftu.org.

İSBİ: "İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi İstatistikleri", (Çevrimiçi), https://www.isbi.com.tr/, 26.02.2023.

İstanbul Ticaret Odası:2023 "Teşvik ve Destekler 2023", (Çevrimiçi), https://www.ito.org.tr/tr/hizmetler/tesvik-ve-destekler/serbest-bolgelerde-saglanan-avantajlar, 18.02.2023

İZBAŞ: 2022 "İzmir Serbest BölgeKurucu ve İşleticisi A.Ş", (Çevrimiçi) https://www.izbas.net/, 28.02.2023.

Karakuzey, M.: 2003 **Serbest Bölgeler ve İlgili Mevzuat**, Ünal Baskı ve Cilt Evi, İstanbul.

Kaya, F.: 2011 "Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi", **Beta Yayıncılık**, İstanbul.

Kayser A.Ş.: 2022 https://www.kayser.com.tr/, 26.02.2023.

Kazgan, G.: 2017 "Tanzimat'tan 21. yüzyıla Türkiye Ekonomisi", **İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları**, İstanbul.

Kechichian ve Jeong: 2016 **Mainstreaming Eco-Industrial Parks: Conclusions from the Eco-Industrial Park 2015 Event in Seoul**, World Bank, Washington, D.C.

Keyder, Nur: 2001 "The Aftermath of the Exchange Rate – Based Program and the November 2000 Financial Crisis in Turkey", **Russian and East European Finance and Trade**, 37/5, 22-44.

Kocaeli Serbest Bölge A.Ş. (KOSBAŞ): 2022 https://www.kosbas.com.tr/, 26.02.2023

Konya Ticaret Odası: 2016 "Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölge Uygulamaları/Konya'nın Sosyo-Ekonomik Potansiyeli ve Serbest Bölge Analizi/Serbest Bölgeler Kanun Tasarısı-Yeni Düzenlemeler", Konya,

Kotler, P., Berger, R., Bikxoff, N.: 2012 **Strategic management of Kotleru.Luchshiepriemy i metody = The Quintessence of Strategic Management: What You Really Need to Know to Survive in Business,** AlpinaPablisher, ISBN 978-5-9614-2213-9.

Koraltürk, M.: 2002 "Türkiye ekonomisi (1923-1960)" **Türkle,** 17, 587-588, Yeni Türkiye Yayınları Ankara.

Lavissière and Rodrigue: 2017 "Free ports: towards a network of trade gateways", **Journal of Shipping and Trade.**

Madani, D.: 1999 **A Review of the Role and Impact of Export Processing Zones**, World Bank Publications, 2238.

Madsen, D. Ø.: 2016.	"SWOT analysis: a management fashion perspective", **International Journal of Business Research**, 16/1, 39-56
Makal, Dilan Yüzer, Mehmet Ali: 2022	"Serbest Bölgelerin Yer Seçimini Etkileyen Dinamiklerin Belirlenmesi: Mersin Serbest Bölgesi Üzerine Bir Değerlendirme", **İdealkent Araşdırmalar Dergisi**, 195-203
Maysak O.S., 2013	"SWOT-analysis: object, factor, strategy, Problemapoiskasvyazeymejdufaktorami", **Prikaspiyskiyzhurnal: upravlenie i vysokieteknologii**, 1/21, 151-157.
MESBAŞ: 2022	Faaliyetler ve istatistikler, https://www.mesbas.com.tr/faaliyet_istatistikadresi, 25.02.2023
MESBAŞ: 2023	"Ticaret Hacmi ve İstatistikler", Erişim adresi: https://www.mesbas.com.tr/faaliyet_istatistik/ticaret-hacmi-ve-istatistikler-16.html ET:18.03.2023
Muzhdabayeva, F.: 2006	Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölge Uygulamaları: Ege Serbest Bölgesinin İzmir Ekonomisine Katkıları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
Nikaragua Üreticileri ve İhracatçıları Birliği (Apen): 2022	"Nikaragua Serbest Bölgelerin faaliyeti", (Çevrimiçi) https://www.despacho505.com/exportaciones-de-nicaragua-segun-apen/, 04.02.2023
Oğuz, İ. B.: 2010	"Serbest Bölgelerde Mali Yapı Sorunları: Ege Serbest Bölge Örneği", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
Orhan, A.: 2003	"Serbest Bölgelerin sağladığı avantajlar" Kocaeli üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi**, 5,117-131.
Özdoğan, F. B.: 2006	"Serbest Bölgeler", **Siyasal Kitabevi**, Ankara.

Pritzker, P., Lew, J. J.: 2015	**76th Annual Report of the Foreign-Trade Zones Board to the Congress of the United States**, National Technical Information Service, U.S.A.
Saraçoğlu, P. D.: 2021	"Serbest Bölgeler ve Vergi Planlanması", **Vergi Müfettişleri Derneği.** 14-17 (Çevrimiçi): https://www.vergiraporu.com.tr/upImage/org/EKKITAP000000.PDF, 23.01.2023
Savrul, B. K., Özel, H. A., Kılıç, C.: 2013	"Osmanlı'nın son döneminden günümüze Türkiye'de dış ticaretin gelişimi", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, 8/1, 55-78.
Sefikhanov, A.: 2005	Serbest Bölgeler ve Vergi Rekabeti, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
Sertkaya, B., Baş, S.: 2021	"COVID-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar", **Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11/21, 147-167.
Sherifi, Ç., Turan, G.: 2018	"Albanian Model of Free Zones: Implementation and Implications", **International Journal of Economics and Finance**, 10/5, 57-66.
Spinanger, D.: 1984	"Objectives and impact of economic activity zones —Some evidence from Asia", **Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv),** 120/1, 64-89.
SUMMA Dergisi: 2021	"Sadece 2021 yılında Serbest Bölge Rejimi 2.065 milyon dolarlık doğrudan yabancı yatırım kaydetti", (Çevrimiçi): https://revistasumma.com/costa-rica-zonas-francas-se-fortalecen-en-2022-y-se-alistan-para-generar-mas-empleo-en-2023/, 25.03.2023
Şakar, A.Y.: 2007	**Vergi Hukukunda Serbest Bölgeler**, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
T. C. Dış İşleri Bakanlığı: 2017	"Prospects & Recent Developments in the Turkish: Economy" (Çevrimiçi)https://www.mfa.gov.tr/prospects-and-recent-developments-in-the-turkish-economy.pt.mfa, 20.01.2023

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı:2022 "Teknoloji Geliştirme Bölgeleri İstatistikleri", (Çevrimiçi) https://www.sanayi.gov.tr/, 25.02.2023

T.C. Ticaret Bakanlığı:2022 "Ülke Grupları İtibariyle Toplam Ticaret Hacmi" (Çevrimiçi) https://ticaret.gov.tr/, 24.02.2023

T.C. Ticaret Bakanlığı: 2021a "Bakan Muş'tan İzmir'de kurulacak Batı Anadolu Bölgesi'ne ilişkin değerlendirme- 08.09.2021'', (Çevrimiçi) https://ticaret.gov.tr/haberler, 07.03.2023

T.C. Ticaret Bakanlığı: 2021b "Yönü itibariyle Toplam Ticaret Hacmindeki Gelişmeler", (Çevrimiçi): https://ticaret.gov.tr, 23.02.2023.

T.C. Ticaret Bakanlığı: 2021c "Serbest Bölgeler Mekansal Yönetim Otomasyonu". (Çevrimiçi), https://www.sebatlas.gov.tr/index.aspx, 02.03.2023

T.C. Ticaret Bakanlığı: 2023a "Yönü itibariyle Toplam Ticaret Hacmindeki Gelişmeler". (Çevrimiçi): https://ticaret.gov.tr, 22.02.2023

T.C. Ticaret Bakanlığı: 2023b "Antalya Serbest Bölgesinde İstihdam", (Çevrimiçi): https://ticaret.gov.tr/, 26.02.2023

Taylar, Y.: 2008 **Türk Vergi Hukuku Açısından Serbest Bölgeler**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara

TAYSEB: 2021 "Ticaret Hacmi ve İstatistik", (Çevrimiçi) http://tayseb.com/tr/adana-yumurtalik-serbest-bolgesi/ticaret-hacmiistatistik, 26.02.2023

Tekeli, I., Ilkin, S.: 2011 **Dünyada ve Türkiye'de Serbest Üretim Bölgelerinin Doğuş ve Dönüşümü**, Yurt Yayınları, Ankara.

Temiz, Dilek, Gökmen, Aytaç: 2009 "The 2000-2001 Fınancıal Crısıs ın Turkey and the global economıc crısıs of 2008-2009: reasons and Comparısons" **Internatıonal Journal Of Socıal Scıences And Humanıty Studıes**, 1/1, 12-13. (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/en/pub/ijsshs/issue/26225/276251, 22.03.2023

Ticaret Bakanlığı: t.y. "Serbest Bölgelere Genel Bakış", (Çevrimiçi) https://www.trade.gov.tr/free-zones/general-outlook, 17.02.2023

Ticaret Bakanlığı: 2019 Serbest Bölgelerle İlgili Genel Bilgi, (Çevrimiçi) https://ticaret.gov.tr/data/5b9b61fc13b8761cc09f9b92/genel_bilgi.pdf, 12.01.2023

Ticaret Bakanlığı: 2022a "Çin Pilot Serbest Ticaret Bölgeleri", (Çevrimiçi) https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43345c7495406a226efd/%C3%87in%20Serbest%20B%C3%B6lgeleri.pdf, 16.02.2023

Ticaret Bakanlığı: 2022b "Serbest Bölgelerin Sunduğu Avantajlar", (Çevrimiçi) :https://ticaret.gov.tr/data/5b9b666013b8761cc09f9bad/Avantajlar.pdf, 19.02.2023

Ticaret Bakanlığı: 2023c "Kolombiya Ülke Profili", (Çevrimiçi). https://ticaret.gov.tr/data/5f08471313b87615a8741f5d/Kolombiya%20%C3%9Clke%20Profili.pdf, 01.03.2023

Toprak, M.: 2019 Bölgesel Gelişme Dinamikleri Ekseninde Serbest Bölgelerin Dış Ticaret Etkileri: Ege Serbest Bölgesi (ESBAŞ) Örneği, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Toroslu, Vefa M.: 2000 **Serbest Bölgeler**, Beta Yayınları, İstanbul.

TRANSBAŞ: 2022 https://www.transbas.com/tr/, 24.02.2023

TUBİTAK Marmara Araştırma Merkezi: https://mam.tubitak.gov.tr/tr/icerik/iletisimulasim, 05.03.2023.

Tufan: 2018 63 Bilgi Yönetim Yeteneği ve Organizasyonel Etkililik Arasındaki İlişkide Girişimcilik Stratejisi Geliştirme Yeteneğinin Aracılık Etkisi: Türkiye'deki Serbest Bölgeler Hakkında Bir Araştırma, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gaziantep Üniversitesi.

Tuncer, Selahattin: 1982	"Türkiye'de Serbest Bölgeler", **İKV**, 52, İstanbul.
TÜİK: 2021a	"Serbest Bölgelerde İstihdam" (Çevrimiçi) https://ticaret.gov.tr, 02.03.2023.
TÜİK: 2021b	https://www.tuik.gov.tr/, 13.02.2023.
TÜİK: t.y.	Dış ticaret istatistikleri. (Çevrimiçi) https://data.tuik.gov.tr/, 20.02.2023
Tümenbatur, A.: 2012	"Serbest Bölgeler ve Türkiye Ekonomisine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 21/3, 339-356.
Türkgenci, Gizem: 2019	"Serbest Bölgelerde Vergi Uygulamalarının Yeni Düzenlemeler Çerçevesinde Değerlendirilmesi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, 22/1, (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/678945, 29.03.2023
T.C. Ticaret Bakanlığı: 2023	"Ticaret hacminin Serbest Bölgelere göre dağlımı'' (Çevrimiçi) https://ticaret.gov.tr/, 27.02.2023
UNCTAD: 2019	"Free Economic Zones-Chapter IV" (Çevrimiçi) https://unctad.org/, 11.03.2023.
UNCTAD: 2019	"Handbook on Free Economic Zones in Africa'' (Çevrimiçi) https://unctad.org/, 15.03.2023
UNCTAD: 2020	"World Free Organization Outlook, 2020" .(Çevrimiçi) www.worldfzo.org,12.03.2023
United Press International: 2019	"South Korea Designates New Free Economic Zones with a tech focus", https://www.upi.com/Top_News/WorldNews/2019/12/27/SouhKoreadesignatesnewfreeeconomiczoneswithtechfocus/9641577464247/
Uslugil, A.:	Serbest Bölge Uygulamalarının Ekonomik Performans Üzerine

2013 Etkileri: Mersin Serbest Bölgesi Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Konya.

Uygur, E.: 2010 "The Global Crisis and the Turkish Economy", **Third World Network Global Economy Series, 21,** Penang, Malaysia.

Üçışık, Süheyla: 1998 "Türkiye'de Serbest Bölgeler" Marmara Coğrafya Dergisi, 2, 243-254.

Üğe, G.: 2010 Türkiye ekonomisi ve bütçe analizi (1923-1950), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Vixanskiy O. S. 1995 **Strategic planning: Textbook**, Moscow, MGU Publishing House.

Weible: COVID-19 and the policy sciences Initial reactions and perspectives. **Policy Sciences**, 53, 225-241.

Willmore, L.: 1995 Export Processing Zones in the Dominican Republic: A Comment on Kaplinsky. **World Development**, 23/3, 529-35.

World Bank: 2011 Brief History of SEZs and Overview of Policy Debates.

World Bank: 2021 Free Economic Zones an Operational Review of Their Impacts", (Çevrimiçi) https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/0a495968-83b8-5ec3-b03e-3f1463a664f4/content, 13.03.2023

WORLD FZO: "Outlook Report 2020", (Çevrimiçi) :https://www.worldfzo.org, 12.03.2023

Xinkun, Yang, Zhaohui, Qin: 2010 **Experiences and lessons from the development of industrial parks in Europe**, Commercial Times

Yeung, Yue-man, Joanna Lee, Gordon Kee: 2009 "China's Special Economic Zones at 30." **Eurasian Geography and Economics,** 50/2, 222-240.

Yiğit-Şakar, A.: 2008 **Vergi Hukukunda Serbest Bölgeler**, Yaklaşım Yayınları, Ankara

Yusuf, Nabeshima: 2006 **Postindustrial East Asian Cities: Innovation for Growth World Bank and Stanford Economics and Finance**.

Zagorodnikov A. N., 2013 Upravlenieobshchestvennymisvyazyami v biznese. Uchebnik. M: Crocus, (gl.3 «SWOT-analysis: sushchnost, tsel, soderjanie»).

Zhaopeng Yu, Jingyi Zhou: 2022 "Report on the Development of the Special Economic Zones in Europe", **School of Economics & Management**, 10, Nanchang University, Social Sciences Academic Press Nanchang, China.

Zhihua, Zeng, Douglas ed.: 2010 **Building Engines for Growth and Competitiveness in China: Experience with Special Economic Zones & Industrial Clusters**, World Bank, Washington, DC.

Zhihua, Zeng, Douglas: 2016 "Building a Competitive City through Innovation and Global Knowledge: the Case of Sino-Singapore Suzhou Industrial Park", **Policy Research Working Paper,** 7570, World Bank.